

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra sociální pedagogiky

Transgenerační přenos ve vztahu k problematice trestání dětí

Diplomová práce

Autor: Jiří Brož
Studijní program: N7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Sociální pedagogika
Vedoucí práce: PhDr. Jan Hubert

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

Zadání diplomové práce

Autor: Jiří Brož

Studijní program: N7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Sociální pedagogika

Název závěrečné práce: **Transgenerační přenos ve vztahu k problematice trestání dětí**
Transgenerational transmission in relation to the issues

Název závěrečné práce AJ: of punishment of children

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Obsahem práce je vymezení pojmu transgenerační přenos na pozadí procesu socializace (resp. sociálního učení), přičemž tento pojmový aparát je následně vztáhnut k problematice výchovy a zejména užívání výchovných trestů v prostředí rodiny. Zvláštní pozornost je věnována funkci nevědomí a proměnným, které intervnují do transferu vzorců chování mezi jednotlivými generacemi ve vztahovém systému rodiny. Praktická část práce je koncipována jako orientační kvalitativní průzkum založený na rozboru interview provedených se skupinou rodičů vychovávajících děti ve věku od šesti do jedenácti let. Hlavním cílem výzkumného šetření bylo potvrdit nebo naopak zrelativizovat výchozí premisu, že lidé v důsledku transgeneračního přenosu při výchově (resp. trestání) potomků kopírují způsob výchovy (resp. trestání), kterému byli v dětství sami vystaveni ze strany vlastních rodičů.

Garantující pracoviště: Katedra sociální pedagogiky

Vedoucí práce: PhDr. Jan Hubert

Konzultant:

Oponent: Mgr. Gabriela Caltová Hepnarová

Datum zadání závěrečné práce: 5. 1. 2012

Datum odevzdání závěrečné práce:

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval pod vedením vedoucího diplomové práce samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 15. října 2014

Jiří Brož

Děkuji panu PhDr. Janu Hubertovi za cenné připomínky, které mi poskytl při psaní mé diplomové práce.

Anotace

BROŽ, JIŘÍ. *Transgenerační přenos ve vztahu k problematice trestání dětí*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2014. 109 s. Diplomová práce

Obsahem práce je vymezení pojmu transgenerační přenos na pozadí procesu socializace (resp. sociálního učení), přičemž tento pojmový aparát je následně vztáhnut k problematice výchovy a zejména užívání výchovných trestů v prostředí rodiny. Zvláštní pozornost je věnována funkci nevědomí a proměnným, které intervenují do transferu vzorců chování mezi jednotlivými generacemi ve vztahovém systému rodiny. Praktická část práce je koncipována jako orientační kvalitativní průzkum založený na rozboru interview provedených se skupinou rodičů vychovávajících děti ve věku od šesti do jedenácti let. Hlavním cílem výzkumného šetření bylo potvrdit nebo naopak zrelativizovat výchozí premisu, že lidé v důsledku transgeneračního přenosu při výchově (resp. trestání) potomků kopírují způsob výchovy (resp. trestání), kterému byli v dětství sami vystaveni ze strany vlastních rodičů.

Klíčová slova: socializace, sociální učení, transgenerační přenos, trest, rodina

Annotation

BROŽ, JIŘÍ. *Transgenerational transmission in relation to the issues of punishment of children*. Hradec Králové: Pedagogical Faculty, University of Hradec Králové, 2014. 109 pp. Diploma Dissertation

The thesis provides a definition for the term of transgenerational transmission on the background of the socialization process (resp. social learning), whereas the conceptual apparatus can be subsequently applied to the issues of education and, particularly, using punishments in a family environment, with a particular focus on the role of unconsciousness and variables interfering with transmission of behavioral patterns between individual generations in the context of the family relationship system. The concept of the practical part of the thesis involves a reference qualitative research based on analyses of interviews conducted among a group of parents bringing up children of ages six to eleven. The main objective of the research investigation involved confirmation or, on the contrary, relativisation of the initial premise based on which, when educating (punishing) their children, humans, as a result of the transgenerational transmission, replicate the educational (resp. punishment) methods they were exposed to by their parents during their own childhood.

Keywords: socialization, social learning, transgenerational transmission, punishment, family

Obsah

Úvod	9
TEORETICKÁ ČÁST	12
1 Obecné vymezení pojmu socializace	12
1.1 Sociální učení a jeho formy	12
1.1.1 Sociální posilování	13
1.1.2 Imitace	13
1.1.3 Identifikace	14
2 Socializace v prostředí rodiny	15
3 Socializace v transgenerační perspektivě	17
4 Obecné vymezení pojmu transgenerační přenos	18
4.1 Transgenerační přístup ve výzkumu a terapii	18
4.2 Transgenerační přenos stylu výchovy	19
5 Obecné vymezení pojmu styl výchovy	22
5.1 Rozdělení výchovných stylů	22
5.1.1 Vývoj názorů na výchovu v průběhu 20. a 21. století	26
6 Výchovný trest, jeho dělení a funkce	28
6.1 Definice týrání	29
6.2 Působení výchovných trestů na děti	30
6.3 Názory obhajující užívání fyzických trestů	31
6.4 Zásady trestání a pochybení při ukládání výchovných trestů	34
7 Trest v transgenerační perspektivě	44
8 Okolnosti bránící transgeneračnímu přenosu	48
8.1 Společenskohistorické podmínky	49
8.2 Osobnost rodiče	51
8.3 Osobnost dítěte	52
8.4 Rodinná resilience a vulnerabilita	54
9 Odmítnutí výchovného modelu orientační rodiny	57
9.1 Nebezpečí odmítnutí modelu orientační rodiny	59
10 Role nevědomí v transgeneračním přenosu	62
PRAKTICKÁ ČÁST	66
11 Metodika práce a výzkumná otázka	66
11.1 Popis metody získávání dat	66

11.2 Výzkumný vzorek.....	68
11.2.1 Způsob konstituování výzkumného vzorku	68
11.3 Limity práce.....	69
11.4 Jednotlivá interview s respondenty.....	70
11.4.1 Respondent číslo 1	72
11.4.2 Respondent číslo 2	74
11.4.3 Respondent číslo 3	75
11.4.4 Respondent číslo 4	77
11.4.5 Respondent číslo 5	78
11.4.6 Respondent číslo 6	80
11.4.7 Respondent číslo 7	82
11.4.8 Respondent číslo 8	84
11.4.9 Respondent číslo 9	86
11.4.10 Respondent číslo 10	87
11.4.11 Respondent číslo 11	89
11.4.12 Respondent číslo 12	91
11.5 Vyhodnocení interview.....	92
Závěr	101
Seznam použité literatury	103
Seznam tabulek	109

Úvod

Při narození potomka si jistě mnoho začínajících otců a matek klade předsevzetí, že překročí stín vlastních rodičů a své nové role vychovatelů se zhostí lépe, než tomu bylo v předchozí generaci. Realita je však často taková, že ani při nejlepší snaze nakonec nejsou schopni vnitřně se oprostit od nežádoucích vzorců chování, které v průběhu primární socializace více či méně vědomě převzali od svých předků. V pasti takzvaného transgeneračního přenosu jsou pak odsouzeni opakovat výchovné chyby, kterých se v minulosti na nich samotných dopouštěli jejich rodiče.

Fenomén transgeneračního přenosu výchovných stylů (a tedy i trestání dětí) je vědecky rozpracován především v souvislosti s fenoménem CAN. I já jsem čerpal informace ze zdrojů popisujících situaci v rodinách, ve kterých byla osobnost dětí už od nejútlejšího věku dlouhodobě deformována nepokrytě hostilním přístupem lidí z jejich nejbližšího okolí. Tyto otřesné případy týrání dětí mohou být dostatečně signifikantním důkazem toho, kam až může zajít proces přenosu vzorců chování napříč generacemi. Mým cílem však nebyl rozbor těchto nejtemnějších stránek rodinného dědictví, které se vyskytují v rodinách extrémně dysfunkčních. Při psaní jsem byl spíše veden snahou postihnout některé, svou povahou možná subtilnější, ale přesto potenciálně nebezpečné, výchovné praktiky, které dle mého soudu můžeme nalézt i v průměrné české rodině. Tím mám na mysli rodiny, kde se ať už na straně dětí, nebo na straně rodičů nenachází výrazně abnormální osobnost charakterizovaná například hlubokou duševní patologií, nezvladatelnou agresivitou či závislostí na alkoholu nebo drogách.

Koncepce práce je založena především na postižení těch případů, kdy se rodič uchyluje k trestání svého potomka nikoli v důsledku vlastního nekontrolovaného afektu (i když i k této eventualitě samozřejmě může dojít i u takzvaně normálního člověka), nýbrž v momentech, kdy akt potrestání subjektivně chápe v rovině jím vytyčených dlouhodobých výchovných cílů jako čin vykonaný pro blaho dítěte. Z hlediska teorie lidské agrese by se tedy jednalo o tzv. agresi instrumentální. Vědomí vlastní převahy nad dítětem a samotný průběh potrestání přitom rodiči nečiní žádné vnitřní potěšení a uspokojení (spíše naopak). Uložení trestu rodič sleduje v podstatě veskrze pozitivní záměr přimět svého potomka, aby si osvojil takové způsoby chování, které jsou z hlediska zájmů obou účastníků interakce

(tj. trestaného a trestajícího), ale i celé společnosti, správné a žádoucí. Tím mám na mysli např. dochvilnost, trpělivost, pravidla stolování, pravdomluvnost, dodržování zásad hygieny atd. Zde chci poukázat, že v tomto případě rozhodně neplatí rčení, že „cíl světí prostředky“. Při použití nepřiměřených trestů, které dítě enormně zatěžují, může v konečném výsledku vyznít i původně dobře míněný záměr rodiče přinejmenším kontraproduktivně. Dítě se sice podvolí nátlaku rodiče (zdánlivě tedy dochází k naplnění výchovného cíle), nicméně tohoto „úspěchu“ je dosaženo za cenu jeho postižení v rovině psychosociální. Dítě tak mimo jiné dostává takový druh zkušenosti, který v průběhu pozdějšího života může v jeho očích legitimizovat používání nepřiměřených trestů vůči vlastním potomkům. Tím se spouští transgenerační spirála transferu nežádoucích výchovných stylů, nebo přinejmenším dílčích výchovných pochybení. Nejde přitom pouze o volbu určité konkrétní sankce, způsob aplikace trestu nebo jeho intenzitu, ale o celkový přístup k dítěti, který se odráží například ve způsobu komunikace s dítětem a tím i v celkovém emočním klimatu rodiny. Pojmy *výchovný trest* a *transgenerační přenos* jsem se proto v rámci této práce snažil zasadit do širšího kontextu výchovných stylů. Dále jsem se pokusil odpovědět na otázku, jakým způsobem mají být dětem tresty vůbec ukládány a čeho by se měli rodiče v této oblasti vyvarovat. Zvláštní zřetel zde byl věnován trestům fyzického charakteru.

Jako hlavní cíl diplomové práce jsem si stanovil zjistit míru, v jaké mezi primárními a sekundárními rodinami respondentů došlo k transferu těch vzorců rodičovského chování, které se týkají způsobu trestání dětí. Tomu odpovídá i formulace výzkumné otázky.

Jsem si vědom, že trest a odměna rozhodně nejsou jedinými prostředky, pomocí kterých lze působit na děti a mládež. Jsem dalek toho, abych problematiku výchovy v prostředí rodiny redukoval pouze na otázku volby optimálního postihu. Přesto se však domnívám, že trest ve výchově vždy měl, má a bude mít své nezastupitelné místo, protože je jedním ze způsobů, jak dítěti nastavit nezbytné limity pro jeho chování. Tím sehraává pozitivní úlohu v jeho vývoji. Ostatně, jak bude pojednáno dále, koncepce výchovy založené na absolutním zákazu užívání trestů nejsou alternativou, kterou lze rodičům doporučit.

Při psaní této práce jsem si vytyčil cíl zaměřit se výhradně na negativní konsekvence transgeneračního přenosu. Budiž zdůrazněno, že tyto negativní důsledky zkoumaného jevu jsou v celkovém úhrnu pouze jeho podmnožinou.

Podstata transgeneračního přenosu naopak spočívá především v předávání lásky, obětavosti a toho lepšího, co mohou rodiče ze své osobnosti nabídnout osobnosti vlastních dětí.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Obecné vymezení pojmu socializace

Transgenerační přenos je úzce svázán s pojmem socializace. Tuto skutečnost výstižně vyjádřil Anthony Giddens výrokem: „*Socializace vytváří spojení mezi jednotlivými generacemi.*“¹

Blahoslav Kraus definuje socializaci jako nahodilý živelný proces postupné přeměny člověka (jako biologické bytosti) v bytost společenskou. Socializace probíhá po celý život, v průběhu kterého si jedinec osvojuje specificky lidské formy chování, jazyk, poznatky, hodnoty, normy a další kulturní fenomény. Tímto způsobem se postupně začleňuje do života dané komunity. Socializaci lze chápat jako určitý druh adaptace nutné pro participaci ve společnosti. U zástupců lidského druhu přitom dochází k využití genetické dispozice zvané *sociabilita*. Jejím prostřednictvím je nám dána schopnost sociálního učení. Můžeme tak například navazovat kontakty a vztahy s jinými lidmi, napodobovat cizí vzory, osvojovat si poznatky a podobně.² Jde tedy v podstatě o souhrn procesů vzájemné interakce mezi společností a jedincem.³ Smyslem socializace je *humanizace* (polidštění) jednotlivce, přičemž tímto výrazem se míní *individualizace* i *socializace*. Na jedné straně dochází k integraci osobnosti, přičemž si člověk buduje svoji autenticitu a autonomii (tj. individualizuje se). Na druhé straně si tatáž osobnost osvojuje způsoby sociálního chování nutného pro život mezi ostatními lidmi. Stává se jedincem „vztaženým“ k jiným jedincům (tj. socializuje se). Příznačným atributem socializace je její komplexnost, zasahující všechny stránky duševní činnosti, tedy jak oblast kognitivní, tak oblast emotivní a konativní.⁴

1.1 Sociální učení a jeho formy

Jaroslav Řezáč uvádí, že specificky lidské způsoby učení se obvykle člení na učení senzomotorické, verbální, kognitivní a sociální. Sociální učení definuje jako psychologický mechanismus socializačního procesu, v rámci kterého dochází k osvojování si komplexních způsobů chování a jednání přiměřených určité sociální

¹ GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. s. 39.

² KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. s. 59–60.

³ JANOUŠEK, J. *Sociální psychologie*. Praha: SPN, 1988. s. 134.

⁴ ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Brno: Paido, 1998. s. 44, 47.

situaci. Formami sociálního učení jsou podle Řezáče *sociální posilování*, *imitace* (*nápodoba*) a *identifikace*.⁵ Jitka Šimíčková-Čížková zjednodušeně definuje sociální učení jako organizaci psychického reagování na základě získané zkušenosti.⁶

Za produkt socializace (resp. sociálního učení) označuje Nakonečný osobnost jedince.⁷

1.1.1 Sociální posilování

Sociální posilování (nazývané též *sociální zpevňování* nebo *sociální podmiňování*) označuje Jiří Reichel za základní mechanismus sociálního učení. Chování, které je příslušnou sociální kontrolou považováno za žádoucí, je odměňováno a tím se u oceňovaného jedince upevňuje. Naopak nežádoucí způsoby chování jsou sankcionovány, takže je člověk opouští. Internalizace hodnot a norem a sebekontrola posléze vedou k tomu, že se jedinec snaží chovat tak, aby docílil odměny a vyhnul se trestu. To je podmíněno tím, že na základě dřívější zkušenosti je schopen očekávat (anticipovat) určité sankcionování.⁸

1.1.2 Imitace

Imitace neboli nápodoba je jednou z variant modelového učení. Jedinec v tomto případě na základě vlastního pozorování (tzv. *observačního učení*) přebírá hotové vzorce chování, které registruje u jiného člověka. Obvykle přitom selektivně imituje pouze takové chování, které subjektivně vnímá jako přitažlivé a užitečné z hlediska dosažení jím vytyčených cílů. To znamená, že určité chování napodobuje buď proto, aby získal odměnu, nebo aby se vyhnul nepříjemnostem.⁹ Teorii observačního učení blíže vysvětluje Milan Nakonečný, s odkazem na jejího tvůrce Alberta Banduru. Stěžejní roli zde sehrává takzvané *zástupné zpevňování*. Jak již bylo naznačeno výše, člověk ve svém sociálním okolí pozoruje lidi, a to mimo jiné v situacích, kdy získávají různé odměny a tresty. Pokud jsou to odměny, po nichž jedinec sám touží, a tresty, kterých se obává, poskytuje mu toto pozorování klíče k dosahování těchto odměn a k vyhýbání se daným trestům. Jinak řečeno: druzí lidé mohou z jeho pohledu sehrávat buď roli pozitivních modelů (v takovém případě

⁵ ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998. s. 72–73.

⁶ ŠIMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled sociální psychologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. s. 19.

⁷ NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 1999. s. 58.

⁸ REICHEL, J. *Kapitoly systematické sociologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. s. 186–187.

⁹ VÁGNEROVÁ, M. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2004. s. 87.

u jedince iniciují apetenční chování), nebo roli modelů negativních (kdy u jedince dochází k rozvoji chování averzivního). Jednání člověka je v takovém případě založeno na pozorovaném „zástupném zpevnění“, které je jakýmsi předobrazem zpevnění, kterého teprve sám dosáhne, napodobí-li svůj model (resp. výchozí instrumentální chování tohoto vzoru).¹⁰

1.1.3 Identifikace

Identifikací rozumíme ztotožnění se s nějakou osobou (resp. přijetí určitého vzoru) a z toho vyplývající snahu o napodobování veškerých jejích projevů. Identifikace je založena na citové vazbě, případně obdivu k určité autoritě.¹¹ Rozdíl mezi imitací a identifikací spočívá v tom, že imitace se vztahuje pouze k dílčím projevům chování (člověk přejímá jen takové způsoby chování, které shledává jako efektivní, odměňované a účelné), zatímco identifikace bývá spojena s komplexnějším učením a znamená hluboké ztotožnění se s druhým jedincem.¹² Při identifikaci si člověk vybírá model jako celek, takže často neprovádí ani bezděčnou selekci jeho postupů.¹³ V případě identifikace tedy (na rozdíl od imitace) nejde pouze o přejímání vnějších forem projevu modelu, ale zejména o převzetí vnitřních momentů (např. morálních vlastností, hodnotové orientace, názorů atd.), často se záměrným, vědomým úsilím. Identifikace se chápe jako složitější forma sociálního učení, která se u dětí vyskytuje až v pozdější etapě života.¹⁴ Probíhá-li identifikace jako normální vývojový proces, pak se jedinec (dítě) podobá objektům, s nimiž se ztotožňuje (tj. zejména rodičům), podrží si však své individuální charakteristiky.¹⁵

¹⁰ NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 1999. s. 29, 59.

¹¹ VÁGNEROVÁ, M. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2004. s. 89.

¹² NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 1999. s. 65.

¹³ REICHEL, J. *Kapitoly systematické sociologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. s. 187.

¹⁴ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 86.

¹⁵ PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia, 2005. s. 191.

2 Socializace v prostředí rodiny

Rodina představuje skupinu osob přímo spjatých příbuzenskými vztahy, jejíž dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí. Příbuzenské svazky mohou být v každém typu rodiny buď *pokrevní* (např. matka a dcera), nebo získané neboli *afinitní* (např. manžel a manželka). Spojení pokrevních a afinitních svazků umožňuje vznik příbuzenských skupin majících různou vazbu na otcovskou nebo mateřskou linii rodu. Nejrozšířenějším tradičním typem rodiny je tzv. *nukleární rodina*, která se skládá z dospělých osob a jejich vlastních (či adoptovaných) dětí žijících ve stejné domácnosti.¹⁶

Z hlediska zaměření této práce je důležité rozdělení rodiny na *rodinu orientační* (primární, výchozí, původní) a *rodinu prokreační* (sekundární, reprodukční). Orientační rodinou je míněna rodina, do které se jedinec narodil. Naproti tomu rodina prokreační představuje rodinu, kterou člověk se svým partnerem/partnerkou v dospělém věku sám založil.¹⁷

Základní socializace jedince se v prvních letech jeho života uskutečňuje v procesu rodinné výchovy, v rámci tzv. *primární socializace*. Rodiče (a částečně i další členové širší příbuzenské skupiny) v pozici tzv. *významných druhých* (resp. socializátorů) předávají svým potomkům elementární kulturní návyky. Vzhledem ke své naprosté závislosti na rodičích si k nim děti vytvářejí silné emocionální vazby.

Na pozadí tohoto kladného citového vztahu dítě přejímá požadavky a normy rodičů, které se stávají interiorizovaným (zvnitřněným) subsystémem jeho osobnosti, umožňujícím mu později regulovat své chování i bez zásahů vnější kontroly.¹⁸ Soubory hodnot a norem a způsoby chování získané v této etapě jsou díky stavu zvýšené sugestibility dítěte (tj. jeho ovlivnitelnosti rodiči)¹⁹ obvykle internalizovány velmi pevně a jen málokdy později dochází k jejich zpochybňování a přehodnocování.²⁰ Při vytváření psychiky člověka hrají sociální podněty v jeho nejtěžším dětství zásadní roli.

¹⁶ MUCHA, I. *Sociologie: základní texty*. Pelhřimov: Vydavatelství 999, 2004. s. 180, 189.

¹⁷ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. s. 62–63.

¹⁸ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 124.

¹⁹ KOHOUTEK, R. *Vývoj a výchova dítěte v rodině*. Brno: CERM, 1998. s. 7.

²⁰ REICHEL, J. *Kapitoly systematické sociologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. s. 177.

Majerčíková charakterizuje výchovu v rodině „... *spíše jako intuitivní (ne však zákonitě), s používáním tradičních výchovných metod (např. přesvědčování, vysvětlování, odměna a trest), především však v rodině působí vzory, které mají mimořádný formativní účinek na osobnost vychovávaného (...).*“²¹ Toho si všímá i Jan Čáp, který píše, že v modelu dítě poznává charakter, hodnotovou orientaci a morální principy v živé, konkrétní podobě a navíc s výrazným emočním zabarvením. Z tohoto důvodu ovlivňuje model dítě zpravidla silněji než samotné slovní působení.²²

Z reakcí rodičů získává dítě v nejrůznějších podobách zpětnovazební informace o správnosti či nesprávnosti svých projevů, výkonů a chování. Interiorizace úsudků, hodnocení (pochval a kritik) rodičů v roli referenčních osob vede dítě k sebereflexi a vytváření soudů o sobě.²³ Sebepojetí dítěte je tedy zásadně formováno sociálně zprostředkovanými reakcemi z jeho okolí. „*Na základě těchto reakcí si dítě sestavuje obraz o sobě a touto optikou vytvořeného obrazu v dětství se na sebe člověk dívá v dospělosti.*“²⁴

Katarína Millová uvádí, že v průběhu druhého a třetího roku života děti dosahují schopnosti reflektovat výsledky vlastního jednání. Mezi třetím a čtvrtým rokem prožívají adekvátní emoční reakce na selhání a začínají si vytvářet negativní sebehodnocení.²⁵

²¹ MAJERČÍKOVÁ, J. – ČAPEK, R., O rodinné výchově, o výchově člověka pro rodinu. In *Dialogy o výchově: antologie studijních textů k předmětu Teorie výchovy*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006. s. 34.

²² ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Karolinum, 1997. s. 322.

²³ JEDLIČKA, R. *Výchovné problémy s žáky z pohledu hlubinné psychologie*. Praha: Portál, 2011. s. 117.

²⁴ VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 21.

²⁵ MILLOVÁ, K. *Psychologie celoživotního vývoje*. Brno: Host, 2012. s. 36.

3 Socializace v transgenerační perspektivě

Dle Françoise de Singly je jednou ze základních funkcí rodiny přispívat k sociální reprodukci společnosti a pokusit se z jedné generace na druhou udržet, a je-li to možné, i zlepšit postavení rodiny v sociálním prostoru.²⁶ Jak podotýkají Kathryn a David Geldardovi, pro většinu rodin s dětmi platí, že rodina má obvykle vícegenerační charakter, zahrnuje historii každého svého dospělého člena, přičemž tato historie nutně ovlivňuje výchovu dětí i to, jak se rodina vyvíjí, vyzrává a funguje jako celek.²⁷

Jana Tóthová uvádí, že nukleární rodina vytváří emoční systém, který můžeme chápat jako interakční prostor, jehož rozpětí je vždy tvořeno minimálně třemi generacemi, a to jak přítomnými, tak nepřítomnými, vyloučenými i nikdy nepřijatými postavami rodinné historie. Podmínkou je, aby tito jedinci byli na emoční úrovni propojeni s daným emočním systémem. Zrozením nové generace se zpravidla současně zrodí dvě prarodičovské rodiny. Rodiče poslední generace dětí (tj. přímí potomci posledně zmíněných prarodičů) fungují jako mediátoři, skrze které se emoční systém jejich orientační rodiny napojuje na emoční pole jejich nově založené rodiny prokreační. Tím se vytváří systémově vyšší celek transgenerační vztahové triády. Nejstarší generace (tj. prarodiče) se stávají pro své potomstvo jakýmsi archetypem fungování rodiny.²⁸

Příbuzenstvo nás umisťuje do sítě sdílení, která se odehrává na mnoha rovinách a kterou je třeba popsat jak v genetických, tak v psychologických pojmech.²⁹ Tóthová tyto „dědičné struktury“ z psychosociálního pohledu popisuje jako širokou škálu vzájemných zisků a dluhů, závazků a povinností, jimiž jednotliví členové přispívají do rodinného systému, transformují, obohacují nebo naopak ochuzují existenci rodu, a tím připravují nový rodinný kód pro další mezigenerační přenos.³⁰

²⁶ SINGLY, F. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999. s. 25.

²⁷ GELDARDOVÁ, K. – GELDARD, D. *Dětská psychoterapie a poradenství*. Praha: Portál, 2008. s. 88–89.

²⁸ TÓTHOVÁ, J. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2011. s. 43, 46.

²⁹ GJURIČOVÁ, Š. – KUBIČKA, J. *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy*. Praha: Grada, 2003. s. 102.

³⁰ TÓTHOVÁ, J. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2011. s. 50.

4 Obecné vymezení pojmu transgenerační přenos

V. M. H. Ijzendoorn obecně definuje pojem *transgenerační přenos* jako „proces, následkem kterého se vědomě nebo neúmyslně přenášejí vzorce chování do další generace.“³¹ Jedná se tedy o mechanismus tzv. mezigenerační kulturní transmise. Instituce rodiny tímto způsobem v průběhu věků zprostředkovává reprodukci lidských hodnot a zkušeností. Lze podotknout, že identita člověka ve značné míře vzniká na základě odkazu jeho rodičů. Ti jsou pro jedince identifikačními vzory, které ovlivňují jeho chování v dospělosti.

Dle Jany Tóthové je při zkoumání fenoménu transgeneračního přenosu třeba rozlišovat následující kategorie, které mohou být lehce zaměnitelné:

- 1) *zdroj (příčina) transmise*: příčina, hybný moment pro spuštění dynamiky transgeneračního přenosu (např. neukončený traumatický proces, neuzdravené emoce);
- 2) *mechanismus (dynamika) transmise*: vzorce rodinného fungování, které vedou ke zformování emočního nebo psychosociálního kontextu, v němž dochází k opakování nevyřešených událostí či nesplacených dluhů minulých generací (např. rodinné násilí, tabuizační mechanismy, mezigenerační koalice);
- 3) *důsledek (projev) transmise*: externalizace transgeneračního přenosu v podobě dysfunkce určité dimenze fungování rodiny či některého jejího člena.³²

4.1 Transgenerační přístup ve výzkumu a terapii

Transgenerační přístup představuje nový celostnější pohled na fungování rodiny. Předpokládá, že intervence týkající se pouze aktuálních dimenzí života neumožňuje v celé šíři objasnit dynamiku transgeneračního přenosu. Z tohoto důvodu se snaží překročit časovou perspektivu současných událostí, které vnímá v širším kontextu evolučních vzorců předchozích generací. Zohledňuje, že tyto vzorce chování se tvořily postupně v dlouhém kontinuu na sebe navazujících příbuzenských vztahů. Na pozadí hlubší znalosti původních orientačních rodin (jejich emočního a duchovního odkazu) umožňuje objasnit dynamiku transgeneračního

³¹ IJZENDOORN, V. M. H.: Intergenerational transmission of parenting: A review of studies of nonclinical populations. In *Developmental Review*. 1992, no. 12, p. 76 (překlad citace uveden v: DYDŇANSKÁ, R. Transgenerační přenos. In *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*. Praha: Ireas, 2007. s. 119).

³² TÓTHOVÁ, J. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2011. s. 78.

transferu například v případech přenosu domácího násilí. Hlavním cílem takto orientovaného výzkumu je získat materiál pro pozdější terapeutické působení prováděné v zájmu uzdravení genealogického zatížení rodiny. Vychází se přitom z předpokladu, že traumatické události v minulosti rodiny vytvářejí určitý transgenerační dluh, který má každá další generace možnost buď snížit, předat svým potomkům jako nezměněný, nebo ho dokonce zatížit ještě horšími symptomy, do jejichž uzdravení bude nová generace nucena investovat o to více sil. V zájmu přerušení cyklu přenosu zranitelnosti a prevence retraumatizace dalších generací se přitom souběžně pracuje jak s rizikovými, tak s odolnými rodinami.³³

4.2 Transgenerační přenos stylu výchovy

Rodičovství není jen vrozenou záležitostí. Obsahuje i naučenou složku, která vyplývá z osobní zkušenosti každého jedince.³⁴

Uznávaný dětský psycholog Zdeněk Matějček ve svém díle zdůrazňoval myšlenku, že způsob, jakým se jako rodiče chováme ke svému dítěti a jak je tedy vychováváme, je dalekosáhle ovlivněn našimi tzv. *rodičovskými postoji*, které se vytvářejí dávno před tím, než vůbec dojde k početí potomka a než můžeme tyto postoje prakticky uplatnit při výchově dětí.³⁵ Názory a představy o výkonu rodičovské role projdou u každého člověka dlouhým vývojem, přičemž při jejich tvorbě se mimo jiné spolupodílí i autentické zážitky z našeho vlastního dětství. Díky takto nabytým zkušenostem víme „*co na nás ‚platilo‘, čeho jsme se báli, co nás nejvíc zraňovalo a ponižovalo, a naopak, co nás povzbuzovalo, povznášelo, působilo radost*“.³⁶ Některé kompetence nutné pro výkon rodičovské role se tedy jedinec učí již v dětství. Tento proces je označován jako *anticipační socializace*.³⁷ S ohledem na tuto skutečnost je potom logické, že se po vzoru svých rodičů budeme v dospělosti (více či méně vědomě) snažit aplikovat jejich výchovné praktiky na vlastní děti. „*Prožitky z nejtěplejšího dětství jedince nevědomě směřují k tomu, že vstupuje do společenských konstelací, které mu jsou známé a vedou k opakování*

³³ TÓTHOVÁ, J. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2011. s. 12, 13, 16, 33, 38, 39.

³⁴ KOŤA, J. – TRPIŠOVSKÁ, D. – VACÍNOVÁ, M. *Sociální psychologie: vybrané kapitoly*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha, 2013. s. 80.

³⁵ MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha: Portál, 1996. s. 10.

³⁶ MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?*. Praha: Portál, 2007. s. 41.

³⁷ VÁGNEROVÁ, M. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2004. s. 282.

vzorů chování, jež si vštípil primární socializací. Nechtíc provokuje předvídatelně reakce druhých.“³⁸

Je však také možné, že se (s větším či menším úspěchem) pokusíme tento výchovný model „převzatý“ ze své orientační rodiny pozměnit (popř. zcela zavrhnout), neboť jsme se s ním z nějakého důvodu neztotožnili. O této možnosti bude pojednáno dále.

Tímto způsobem dochází (nebo také nedochází) k replikaci výchovných stylů (např. preferovaného způsobu odměňování a trestání dětí) z jedné generace na druhou. Jestliže tedy jedinec ve své orientační rodině například přijal za vlastní patriarchální model rodiny, bude patrně v pozdějším věku vykazovat tendenci přenést tento model i do své nově založené rodiny prokreační.

Zdeněk Mlčák uvádí, že tendence opakovat *model primární rodiny* ovlivňuje už samotnou volbu partnera, ale i další vývoj manželského vztahu. Každý z partnerů (resp. potenciálních rodičů nové generace dětí) se naučil po vzoru své matky a otce „*typicky mužské a ženské roli, a to tím způsobem, že se v různé míře identifikoval s rolí rodiče stejného pohlaví a internalizoval komplementární roli rodiče opačného pohlaví.*“³⁹ Děti se rodové role učí komplexním kognitivním zpracováním, při kterém se vyvíjejí kognitivní schémata – v případě rodu jde o představu ženskosti (*feminity*) a mužskosti (*maskulinity*). Rodová schémata strukturují zkušenosti a ovlivňují způsob, jakým děti zpracovávají informace o sociálním světě. Schémata přetrvávají až do dospělosti, kde nadále ovlivňují způsob, jakým lidé myslí, cítí a konají. Pokud rodiče vytvářejí rodově stereotypický obraz ženy a muže (např. v rodině je kladen silný důraz na tradiční dělbu práce mezi ženou a mužem, přičemž žena je v submisivním postavení), jsou děti náchylné k tvorbě rodových stereotypů.⁴⁰

Mlčák podotýká, že při zakládání rodiny je optimální variantou situace, kdy si jedinec vybírá svého partnera tak, aby (rodičovský) model převzatý z jeho vlastní primární rodiny vhodně korespondoval s modelem, který si do nově vzniklého vztahu s sebou přináší jeho protějšek.⁴¹ Pokud nejsou výchozí rodičovské modely slučitelné, vyžádá si tato situace při výchově dětí hledání kompromisního přístupu,

³⁸ VALIŠOVÁ, H. – KASÍKOVÁ, H. *Pedagogika pro učitele*. Praha: Grada, 2011. s. 375.

³⁹ MLČÁK, Z. *Vybrané kapitoly z psychologie manželství a rodiny*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1996. s. 18.

⁴⁰ BAČOVÁ, V. Problematika rodu v psychologii – sociální psychologie ženy a muže. In *Sociální psychologie*. Praha: Grada, 2008. s. 163.

⁴¹ MLČÁK, Z. *Vybrané kapitoly z psychologie manželství a rodiny*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1996. s. 18.

respektive snaha o nalezení kompromisu je zde bezesporu žádoucí. „*Jedním z paradoxů rodičovství je, že každý můžeme být jen tak dobrým rodičem, jak nám ten druhý dostatečně odlišný v páru dovolí...*“⁴²

⁴² TRAPKOVÁ, L. – CHVÁLA, V. *Rodinná terapie psychosomatických poruch*. Praha: Portál, 2004. s. 76.

5 Obecné vymezení pojmu styl výchovy

Termín *styl* nebo *způsob výchovy* označuje celkové výchovné působení, na rozdíl od specifických postupů, výchovných prostředků a metod v jednotlivých výchovných situacích.⁴³ Tento pojem zahrnuje vzájemné emoční vztahy rodičů s dětmi, míru a způsob kladení požadavků i provádění jejich kontroly, druh a množství odměn a trestů, celkové emoční klima v rodině, záměrné i bezděčné působení rodičů na dítě. Způsob výchovy je charakterizován upevněnými postupy, technikami a strategiemi, ale také názory na člověka, na dítě a na výchovu, ať již jsou explicitní nebo implicitní.⁴⁴

5.1 Rozdělení výchovných stylů

Rodičovských postojů (resp. stylů výchovy) existuje větší počet. Čáp uvádí, že v zájmu zpřehlednění a lepší orientace mezi různými styly výchovy je nezbytné uchýlit se k určitému zobecnění, tedy seskupení dílčích postojů do několika základních skupin. Tímto způsobem většina autorů dochází k následujícím postojovým dimenzím:

- 1) postoj kladný, láskyplný, akceptující – postoj záporný, hostilní, chladný až zavrhuje;
- 2) postoj kontrolující – postoj poskytující dítěti autonomii, volnost, liberální postoj;
- 3) eventuálně se doplňuje třetí postojová dimenze: důslednost – nedůslednost.⁴⁵

V této spojitosti lze navázat na myšlenky Ireny Sobotkové, která se sice primárně věnuje typologii rodin, ale její závěry lze analogicky vztáhnout i na rozlišování jednotlivých výchovných stylů. Výše jmenovaná autorka je toho názoru, že v empirických výzkumech vyvstává potřeba rozčlenit rodiny podle jejich fungování do určitých pásem funkčnosti, která jsou jemnější než póly funkční–dysfunkční. Za jednotlivými typy rodin (a já doplňuji, že i za různými druhy výchovného působení) bychom vždy měli vidět neopakovatelnost a unikátnost

⁴³ ČÁP, J. *Způsob výchovy v rodině a jeho interakce s dalšími podmínkami ve vývoji dítěte*. Psychológia a patopsychológia, 1995, roč. 30, č. 2, s. 147.

⁴⁴ ČÁP, J. - ČECHOVÁ, V. *Způsob výchovy v rodině a užití dotazníku pro jeho zjišťování v pedagogicko-psychologické poradně*. In. *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1. Studia Psychologica* 8. Praha: Univerzita Karlova, 1991. s. 57.

⁴⁵ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 140.

každého rodinného systému. Mezi jednotlivými jasně vymezenými formami rodinného soužití lze předpokládat existenci celého spektra nevyhraněných či přechodových a smíšených typů.⁴⁶ Na typologie stylů výchovy je tudíž žádoucí nahlížet s jistou rezervovaností jako na uměle vytvořené teoretické konstrukty, přičemž bude zohledňováno, že většinu rodin nelze bez jakékoli výhrady přiřadit jen a pouze k jedinému čistému typu.

Klasicky se rozlišují tři základní způsoby (styly) výchovy, a to *výchova autoritativní (autokratická, dominantní)*, *sociálně integrační (demokratická, kooperativní)* a *liberální (volná, laissez-faire)*.⁴⁷ Čáp uvádí, že se klasický model tří základních výchovných stylů v praxi ukázal jako nevyhovující. Jeho nedostatky se se svými spolupracovníky pokusil překonat novým modelem devíti polí (resp. devíti výchovných stylů), který byl vytvořen vzájemnou kombinací dvou dimenzí, tedy *výchovného působení (řízení)* a *emočního vztahu rodičů k dítěti*. Tímto způsobem bylo následně možné postihnout a diferencovat i jasně nevyhraněné přechodové typy, jako například výchovný styl autokraticko-liberální, kdy se jeden z rodičů k dítěti chová liberálně, druhý autokraticky, nebo jeden z nich (popř. oba) působí na dítě nedůslednou až chaotickou směsí přísnosti a povolnosti.⁴⁸

Při vymezení různých druhů výchovného působení operuje Čáp s termíny silné a slabé řízení. Při *slabém řízení* rodiče nekladou požadavky na převzetí a dodržování norem, nebo tyto požadavky kladou v minimální míře, přičemž chybí kontrola jejich dodržování. Rodiče podléhají požadavkům dítěte a ve všem mu vyhoví. Při *silném řízení* se požadavky na dítě kladou často v maximalistické formě. Dítě trpí strachem z trestajících rodičů, přičemž jejich tresty jsou přísné a mohou přecházet až do týrání potomka. Na jakémsi pomezí mezi výše uvedenými dvěma typy se nachází tzv. *střední řízení*. Tuto variantu zastupují rodiny, kde se na děti kladou přiměřené požadavky. Děti jsou zde kontrolovány taktní formou, bez urážek. Dítě je vedeno k tomu, aby převzalo roli odpovědného člena rodiny, který si je vědom svých povinností a jejich plnění považuje za samozřejmost. Posledním typem řízení je tzv. *rozporné (nedůsledné) řízení*. V takovém případě jsou v rodinné výchově přítomny znaky jak silného, tak i slabého řízení. K tomu může docházet dvěma způsoby:

⁴⁶ SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2007. s. 52, 74.

⁴⁷ BENDL, S. *Jak předcházet nekázní, aneb, Kázeňské prostředky*. Praha: ISV nakladatelství, 2004. s. 50.

⁴⁸ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 149, 150.

- 1) Rozporem v řízení jednoho z rodičů, který si dítěte dlouho nevšímá, ponechává mu naprostou volnost a zakročí (např. začne křičet, vyhrožovat a přísně trestat) až teprve v okamžiku, kdy situace vyeskaluje do natolik závažného provinění potomka, které rodič už nemůže přehlížet.
- 2) Rozporem v řízení mezi otcem a matkou, kdy je jeden z rodičů vůči dítěti velmi přísný, zatímco druhý naopak nemístně benevolentní, přičemž vykazuje sklon potomka omlouvat a chránit ho před partnerem, stížnostem pedagogů apod.

Rozporným výchovným přístupem se dezorganizuje chování, prožívání a vývoj dítěte, které si přestává důvěřovat a vyhýbá se plnění povinností.⁴⁹

Na základě výzkumu dospěl Čáp k závěru, že silné řízení se v praxi vyskytuje přinejmenším ve dvou základních podobách – podle jeho kombinace s druhem emočního vztahu rodičů k dítěti. V prvním případě jde o výchovu vedenou v duchu laskavé důslednosti (náročnosti). V druhém případě se jedná o výchovné působení v podobě klasické autokratičnosti, kde se snoubí krajní přísnost s emocionálním chladem a zavrhováním dítěte. Stejně tak existují i dvě formy slabého řízení. Jedním pólem je liberálnost rodičů jako projev jejich krajní lásky k dětem, naproti tomu na druhém pólu stojí projevy lhostejnosti dospělého, které děti hluboce zraňují. Také zde existuje nevyhraněná varianta – *ambivalentní emoční vztah*. Z výše uvedeného vyplývá, že emoční vztah rodiče k dítěti může být obecně spíše kladný nebo spíše záporný. *Kladný emoční vztah* panuje dle Čápa v rodinách, kde dítě i rodiče běžně vykonávají činnosti (jako např. dětské hry a zábavu, ale i domácí práce a učení) společně a zpravidla v dobré náladě a pohodě. Rodiče jsou ochotni si s dítětem povídat, vyslechnout si jeho zážitky, radosti i starosti a přitom projevují porozumění, citové spoluprožívání a ochotu pomoci mu v případě obtíží. Pro *záporný emoční vztah* je příznačné minimum času, který tráví děti a rodiče pospolu. Rodiče mají tendenci odkládat děti k prarodičům nebo jiným pěstounům. Svou nepřítomnost se poté někdy snaží potomkovi kompenzovat množstvím dárků, přehnanými projevy náklonnosti nebo benevolence. Pokud se v rodině realizují nějaké společné činnosti, vyvolává to konflikty a nechut' na straně dítěte. Rodiče často dítěti připomínají a zdůrazňují jeho chyby a nedostatky (ať už domnělé nebo skutečné), což mimo jiné činí například jeho srovnáváním s vzornějším a úspěšnějším sourozencem, kterému

⁴⁹ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 224–246.

dávají nepokrytě přednost. Dítěti je opětovně zdůrazňováno, jak mnoho toho pro něj rodiče učinili a jak se pro něj na svůj úkor obětovali. Dítě je nuceno čelit častému posměchu, ironizování, ponižování, výhrůžkám a trestání. Pochváleno je jen výjimečně. K problémům dítěte se rodiče staví lhostejně, stejně jako k jeho úspěchům.⁵⁰

Na tomto základě vytvořil Čáp celkem devět kombinací výchovného řízení a emočního vztahu rodičů k dítěti⁵¹, jejichž přehled (spolu s názvy jednotlivých výchovných stylů) uvádí v následující tabulce Zuzana Hadj-Mousová:⁵²

Tabulka 1: *Rozdělení výchovných stylů podle J. Čápa*

	Název výchovného stylu	Emoční vztah	Druh řízení
1	<i>autokratický</i>	<i>záporný</i>	<i>silné, střední</i>
2	<i>liberální</i>	<i>záporný</i>	<i>slabé</i>
3	<i>pesimální</i>	<i>záporný</i>	<i>rozporné</i>
4	<i>přísný, ale laskavý</i>	<i>kladný, extrémně kladný</i>	<i>silné</i>
5	<i>optimální</i>	<i>kladný, extrémně kladný</i>	<i>střední</i>
6	<i>laskavě liberální</i>	<i>kladný</i>	<i>slabé</i>
7	<i>rozporný v řízení</i>	<i>kladný, extrémně kladný</i>	<i>rozporné</i>
8	<i>kamarádský</i>	<i>extrémně kladný</i>	<i>slabé</i>
9	<i>emočně rozporný</i>	<i>ambivalentní</i>	<i>kterékoliv</i>

Styl výchovy (a tedy i způsob užívání výchovných trestů a odměn) není cosi neměnného, co je ze strany rodičů aplikováno vůči dítěti stále stejným způsobem po celou dobu jeho vývoje. Čáp si všímá toho, že dospělý člověk může v průběhu času různě modifikovat svůj přístup k dítěti. Ve vztahu rodič–dítě tak někdy dochází k posunu od původně kladného emočního vztahu k výraznějším ambivalencím, které případně přerůstají až k zápornému vztahu (nebo naopak). Stejně tak se může měnit i výchovné řízení. Čáp zde uvádí příklad, kdy si dospívající chlapec na rodičích vynucuje vnější autonomii, v důsledku čehož dřívější silné řízení postupně přechází

⁵⁰ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 204, 243, 244, 245.

⁵¹ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 144–158.

⁵² HADJ-MOUSSOVÁ, Z. *Pedagogická a sociální psychologie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, s. 37.

v řízení rozporné. Výše jmenovaný autor v tomto kontextu poznamenává, že takové chování k dětem, které nerespektuje jejich aktuální vývojové stadium, vyvolává konflikty a narušuje vzájemnou komunikaci a mezigenerační vztahy v rodině. K tomu dochází například tam, kde rodiče jednájí ve vleku určité setrvačnosti nebo svým výrazně dominantním či hyperprotektivním přístupem udržují dítě v závislé roli. Nepříznivé důsledky pro dítě má ale i opačný extrém. Jedná se o situace, kdy se rodič k dítěti chová takovým způsobem, jako by se jeho potomek už nacházel ve výrazně vyšším vývojovém stadiu. Rodič u něj tedy chybně předpokládá takovou míru zralosti a sebeovládání, kterých dítě není dosud schopno.⁵³

Čáp své poznatky shrnuje následujícím způsobem: „*Kladný emoční vztah rodičů (...) k dítěti, zvláště v kombinaci se středním řízením, podporuje formování zdravého sebehodnocení, vytyčování přiměřených cílů a jejich realizaci, vytrvalost a sebeovládání, stabilitu a odolnost, a tím i jedincovu aktivnost, autoregulaci, sebedeterminaci.*“⁵⁴ Oproti tomu „*Záporný emoční vztah rodičů k dítěti, zvláště v kombinaci s rozporným řízením, ale i s extrémně silným nebo slabým řízením, ztěžuje, až narušuje interiorizaci a exteriorizaci společenských norem.*“⁵⁵

5.1.1 Vývoj názorů na výchovu v průběhu 20. a 21. století

Proměnám názorů na rodinnou výchovu v období od poloviny 19. století do šedesátých let 20. století se věnoval Josef Langmeier, který obsahovou analýzou knih o této tematice rozlišil celkem čtyři různá období. V prvním období (1850 až 1900) byl v rámci tehdejší tradičně patriarchální rodiny ve výchově kladen největší důraz na neúprosné vynucování naprosté (doslova až slepé) poslušnosti dětí vůči rodičům, a to již od jejich nejútlejšího věku. V období následujícím (1900 až 1920) zaznamenává Langer zmírnění dřívější moralizující přísnosti a tezi, že kázeň má být především vědomá, založená na pochopení důvodů. Současně vyvstává požadavek odstranění tělesných trestů a násilí na dětech. Ve třetím období (1920 až 1950) není již stěžejní myšlenkou přístupu k dětem snaha o jejich podřízení autoritě. Vyrůstá důraz na účelovost výchovných postupů a výchovu žádoucích návyků prostřednictvím pevného režimu a důslednosti v dodržování stanovených pravidel. Výchova má být věcná a vědecky založená, spíše než citová. V posledním

⁵³ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 216–218.

⁵⁴ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 222.

⁵⁵ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 224.

analyzovaném období po roce 1950 se stále více prosazuje význam emočních vztahů v rodině a láskyplné péče o děti, kterým je ponechána možnost vlastní iniciativy.⁵⁶

Momentálně neexistuje žádný jednoznačně dominující výchovný trend či teorie, ze kterých by vycházela nějaká jednotná a všeobecně platná doporučení pro výchovu dětí. Navzdory množství a variabilitě jednotlivých přístupů je dnes patrný příklon spíše k metodám demokratickým či integrativním. Zároveň můžeme sledovat ústup od přílišného pedocentrismu a liberalismu, které poznamenaly styl výchovy zejména v USA v období po II. světové válce.⁵⁷

Rudolf Kohoutek konstatuje, že v současnosti bývá nejvýše hodnocena výchova autoritativních (nikoli autoritářských) rodičů, kteří jsou zaměřeni na děti (spíše než na své osobní zájmy a aktivity), přičemž spojují důslednost a kontrolu plnění svých požadavků s citovou vřelostí, akceptací a obousměrnou komunikací s potomky. Tito rodiče dětem vysvětlují a zdůvodňují své tresty a omezující opatření. Dětem je poskytnut prostor, aby vyjádřily své pocity a názory, což je rodiči činěno se záměrem vést potomky k nezávislosti a schopnosti sebeprosazení. Také Kohoutek odrazuje rodiče od přílišné permisivity (povolnosti) ve výchově, která podle něj vede k povahové nezralosti, k tzv. infantilním, parvuloidním rysům osobnosti dítěte, přehnaně podléhajícího svým vlastním impulzům.⁵⁸

⁵⁶ LANGMEIER, J. *Vývojová psychologie pro dětské lékaře*. Praha: Avicenum, 1983. s. 183–185.

⁵⁷ PAVLIKOVÁ, E. – LACINOVÁ, L. – ŠIRŮČEK, J. Temperament kojence a batolete ve vztahu k utváření výchovných postojů u matek. In *Utváření a vývoj osobnosti: Psychologické, sociální a pedagogické aspekty*. Brno: Barrister & Principal, 2002. s. 59–60.

⁵⁸ KOHOUTEK, R. *Vývoj a výchova dítěte v rodině*. Brno: CERM, 1998. s. 15.

6 Výchovní trest, jeho dělení a funkce

Čáp a Mareš definují trest jako takové působení rodičů (učitelů, vychovatelů či sociální skupiny), které v reakci na chování nebo jednání vychovávaného jednak vyjadřuje negativní společenské hodnocení tohoto chování či jednání, a dále také vychovávanému přináší omezení některých jeho potřeb, nelibost, popř. frustraci.⁵⁹

Výše jmenovaní autoři rozdělují výchovné tresty na:

- 1) fyzické tresty,
- 2) psychické tresty, tj. projevy negativních emocí, záporného emočního vztahu,
- 3) potrestání zákazem oblíbené činnosti nebo donucením k neoblíbené činnosti.⁶⁰

Trest fyzický je podle Jamese S. Cangelosiho „*forma záměrně udělovaného trestu, při němž je jedinci záměrně způsobována bolest nebo nepohodlí ve snaze přimět ho k lítosti za určité jednání*“.⁶¹ Stanislav Bendl se pojem tělesný trest pokusil vymežit detailněji: „*Záměrný trest, který má jedinci způsobit bolest (pohlavek, facka, úder míčem, rána svazkem klíčů), nebo ho vystavit nepříjemné tělesné poloze (klečení, držení předpažených rukou) či fyzické námaze (kliky, dřepy), nepříjemným fyzikálním podmínkám prostředí (chlad), popř. hladu s cílem vyvolat u něho lítost za jeho předchozí chování, popř. ho odstrašit od určitého typu chování v budoucnosti*“.⁶²

Na trestech a odměnách je založeno učení sociálním zpevněním. Způsoby chování a jednání (včetně projevů emocí), které jsou sociálně pozitivně posilovány, mají tendenci se upevňovat. Sociální trestání sice může tlumit nežádoucí způsob chování dítěte, ale stejně tak může přinášet komplikace a vést ke kontraproduktivním reakcím ze strany dítěte.⁶³

Trest plní obecně tři hlavní funkce, kterými jsou *odplata* (což vyjadřuje názor, že je v zájmu spravedlnosti, aby po odsouzeníhodném činu vždy následoval zasloužený trest), *odstrašení* (trest má za úkol odrazovat od páchání podobného nežádoucího chování v budoucnosti) a *náprava* (provinilec prostřednictvím trestu

⁵⁹ ČÁP, J. – MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001. s. 253.

⁶⁰ ČÁP, J. – MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001. s. 253.

⁶¹ CANGELOSI, J. *Strategie řízení třídy*. Praha: Portál, 2006. s. 206.

⁶² BENDL, S. *Jak předcházet nekázní, aneb, Kázeňské prostředky*. Praha: ISV nakladatelství, 2004. s. 118.

⁶³ GILLERNOVÁ, I. Podpora sociálního a emocionálního vývoje dětí v mateřské škole. In *Psychologie pro učitelky mateřské školy*. Praha: Portál, 2003. s. 135.

pochopí nevhodnost svého chování a uvědomí si, proč je třeba se příště chovat správně).⁶⁴

Robert Čapek uvádí, že tresty (a odměny) regulují chování a vytvářejí v něm nové prvky, na základě obecně přijímaných (i výzkumně potvrzených) předpokladů:

- Odměna zvyšuje frekvenci chování, které k ní vede.
- Když chování neposilujeme, jeho četnost se sníží, vyhasíná.
- Pozorování vzoru vede k novému způsobu chování.
- Námi navozovaná změna chování musí být v souladu s potřebami jedince.
- Trest snižuje pravděpodobnost, že se dané chování bude opakovat.
- Pochvala má silnější účinek než kárání.
- Dítě, kterého si nevšímáme, má horší výsledky než dítě chválené nebo kárané.
- Opakovaná pochvala zvyšuje výkon, opakované kárání jej snižuje.
- Úzkost dětí není závislá na momentálním kárání nebo chválení, ale na předchozích zkušenostech.⁶⁵

Výchova založená na převládajícím užívání zákazů, příkazů, trestů a hrozeb je charakteristická pro tzv. autoritativní rodinu. Zdrojem autoritářství bývá častěji otec, méně často matka.⁶⁶

6.1 Definice týrání

Je zjevné, že výchovné tresty udělované dítěti otcem nebo matkou mohou v některých případech splňovat definici týrání. Mezi trestem a týráním je tenká hranice.

Slavomil Fischer a Jiří Škoda píší, že fyzické týrání představuje všechny nepřiměřené akty násilí na dítěti. Vedle hrubého útoku na dítě, jehož důsledkem je jeho tělesné zranění, trvalé poškození nebo dokonce úmrtí dítěte, zahrnuje tento pojem rovněž i pravidelně užívané tělesné trestání dítěte jako převažující prostředek výchovy. Jedná se zejména o:

⁶⁴ BENDL, S. *Jak předcházet nekázní, aneb, Kázeňské prostředky*. Praha: ISV nakladatelství, 2004. s. 106.

⁶⁵ ČAPEK, R. *Odměny a tresty ve školní praxi*. Praha: Grada, 2008. s. 31–32.

⁶⁶ MLČÁK, Z. *Vybrané kapitoly z psychologie manželství a rodiny*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1996. s. 73.

- nepřiměřené bití rukou (pohlavky, facky) či různými nástroji (vařečka, řemen),
- kopání do dítěte, údery pěstí, popáleniny (cigaretou), opaření horkou vodou, bodné rány (často nůžkami),
- vytrhávání vlasů, nepřiměřené tahání za uši, škracení, dušení, silné třesení, zejména s malým dítětem,
- svazování, připoutání, odnímání spánku, potravy,
- šikanování.

Co se týče týrání psychického, tuto diagnostickou kategorii stanovují Fišer se Škodou jako takové chování vůči dítěti, které má negativní dopad na jeho citový vývoj, chování, osobnost, sebehodnocení či rozvoj interpersonálních vztahů. Psychické týrání v podstatě vždy provází týrání fyzické a navíc se může vyskytovat samo o sobě. Nejčastěji jde o:

- časté nadávky, ponižování, zesměšňování, opovrhování, výhrůžky, cílené vyvolávání strachu u dítěte,
- odmítání dítěte, citová deprivace, citové vydírání,
- permanentní srovnávání s úspěšnějším sourozencem,
- požadavek nereálných výkonů – ve škole, v oblasti zájmové (sport, hudba),
- nepřiměřené zatěžování dítěte domácími povinnostmi či péčí o sourozence,
- psychické týrání dítěte v souvislosti se situací před rozvodem, při rozvodu a po rozvodu rodičů, kdy bývá dítě vystaveno dlouhodobé a nepřiměřené zátěži vzniklé v souvislosti s rozvodem,
- šikanování.⁶⁷

6.2 Působení výchovných trestů na děti

Eva Vaníčková ve své knize *Tělesné tresty dětí* uvádí následující charakteristiku fyzických trestů, která je zároveň výčtem jejich (možných) následků. Je možné usoudit, že mnohé z níže uvedeného se týká nejenom trestů fyzických, ale i trestů psychických. Výše jmenovaná autorka v této souvislosti uvádí, že dopad tělesného trestu nemůžeme vidět jenom v rovině tělesné a psychické, ale také v rovině emocionální. Přijímat tělesný trest od někoho, koho milujeme, je rizikem

⁶⁷ FISCHER, S. – ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009. s. 146–147.

pro vytvoření spojení bolesti s láskou.⁶⁸ Soudím, že tato skutečnost má dopad na transgenerační přenos vzorců chování.

Tělesný trest je dle Vaníčkové charakterizován tím, že:

- porušuje tělesnou integritu dítěte,
- s přibývajícím věkem dítěte ztrácí na účinnosti a pozbývá smysl, protože odměny i tresty vázané na tělesné pocity vnímají pouze děti ve věku batolete,
- primitivní tresty, resp. tresty na primitivní úrovni zatlačují dítě k primitivní reakci a brzdí tak vývoj jeho osobnosti,
- stejně jako u jiných potrestání je i u něj velmi důležité hledisko jeho spravedlnosti a srozumitelnosti,
- je provázen stresem (jako každý jiný trest), který může u starších dětí nabývat většího rozsahu podle toho, zda vnímají tělesný trest jako ponížení,
- děti, které se učí napodobivým chováním, impresí vzorce sociálního chování, ukládají do paměti tělesné násilí jako metodu řešení náročných životních situací,
- zvyšuje pohotovost dítěte k agresivnímu chování,
- je-li naplněna definice násilí v tělesném trestu, stává se trest týráním dítěte,
- vede k naučenému postoji bezmoci, poslušnosti a podřízenosti,
- opakuje-li se, je rizikem pro odchod (útěk) dítěte od rodiny nebo z ústavu a převzetí zodpovědnosti za další život do své režie,
- opakuje-li se nebo jsou-li tělesné tresty kruté, jsou rizikem pro rozvoj sebepoškozujícího chování.⁶⁹

6.3 Názory obhajující užívání fyzických trestů

Následující text uvádí některé (patrně kontroverzní) názory obhajující (byť s jistými výhradami a omezeními) používání fyzických trestů. V zájmu objektivity této práce by měly zaznít názory pro i proti výchovným zásahům tohoto druhu, protože jen tak bude uchopení daného tématu úplné.

Pavel Říčan uvádí, že represivní složka do výchovy patří a trest je koneckonců běžnou realitou života dospělých (např. pokuty za dopravní přestupky).

⁶⁸ VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 32.

⁶⁹ VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 33–34.

Dítě by se tedy mělo naučit trest přijmout a vyrovnat se s ním. Rodiče by však měli trestu užít až jako posledního nouzového výchovného prostředku. Co se týče trestu tělesného, Říčan je toho názoru, že skýtá některé významné výhody.⁷⁰ „Především umožňuje vyřídit věc okamžitě, takže odpadá mučivé čekání na trest. Je možno potrestat a ihned dát dítěti najevo, že tím je to vyřízeno. Zároveň se snadno vytvoří – jak plyne z psychologické teorie učení – podmíněné spojení, což zvyšuje účinnost trestu i při slabší intenzitě jeho provedení.“⁷¹ Citovaný autor uvádí, že intenzita trestu bude často doslova nulová, protože k usměrnění dítěte postačí pouze, pokud dáme dostatečně přesvědčivě najevo svou fyzickou převahu. I pouhé symbolické plácnutí dokáže dítě zahanbit, což patří ke každému trestu. Na druhou stranu ale varuje, že závažné nebezpečí tělesného trestu spočívá v tom, že rodič ve svém hněvu a s tím související ztrátě sebekontroly postih snadno přežene a potrestá dítě bolestněji, než chtěl. Ke způsobu provedení tělesného trestu se Říčan vyjadřuje v tom smyslu, že bít do hlavy lze pouze symbolicky.⁷² „Má-li to zabolet, přicházejí v úvahu hýždě nebo plácnutí přes ruku, která se „provinila“. Nabízí se i zatahání za ucho nebo za vlasy, obojí je po ruce. Použití nástroje jako rákosky nebo vařečky lze stěží doporučit.“⁷³

Užívání trestů zcela nezavrhuje ani Zdeněk Matějček: „Na malého zlostníka ve dvou či třech letech bude tedy docela dobře platit – a nemusíme se příliš obávat pedagogických přestupků – když jím trochu zatřepeme, jednu mu šoupneme na zadeček a vystrčíme ho na chvíli za dveře.“⁷⁴ Také Matějček zastává názor, že existují situace, kdy je dobré, aby dítě pocítilo tělesnou převahu rodiče. Při používání fyzických trestů ale současně doporučuje jistou uvážlivost a zdrženlivost, zejména s ohledem na skutečnost, že neexistuje jasná hranice, kde končí „výchovný zásah“ a kde už začíná krutost. Tělesné tresty označuje jako tresty na nejnižší (fyziologické) úrovni, které zatlačují dítě k primitivním reakcím a brzdí vývoj jeho osobnosti. Kromě toho se zvyšujícím se věkem dítěte rychle ztrácí na účinnosti a smyslu.⁷⁵

„Naplácání“ považuje v některých situacích za legitimní výchovný prostředek americký autor Kevin Leman: „Plácnutí na zadek může být vhodným výchovným zásahem u malých dětí, dejme tomu ve věku od dvou do sedmi let, a to v případech,

⁷⁰ ŘÍČAN, P. *S dětmi chytře a moudře*. Praha: Portál, 2013. s. 30, 38, 39, 41.

⁷¹ ŘÍČAN, P. *S dětmi chytře a moudře*. Praha: Portál, 2013. s. 41.

⁷² ŘÍČAN, P. *S dětmi chytře a moudře*. Praha: Portál, 2013. s. 41–42.

⁷³ ŘÍČAN, P. *S dětmi chytře a moudře*. Praha: Portál, 2013. s. 41.

⁷⁴ MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?*. Praha: Portál, 2007. s. 90.

⁷⁵ MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?*. Praha: Portál, 2007. s. 65, 88, 90, 91.

*kdy se dítě chová velmi svévolně a vzpurně.*⁷⁶ Leman výkon výše zmíněného fyzického trestu podmiňuje jednak tím, že rodič při něm zachová klid a bude mít pod kontrolou své emoce (ve vzteku se například neuchýlí k nadávkám) a dále dítěti ihned po trestu poskytne tzv. „následnou péči“. Dítě ujistí o své lásce, vysvětlí mu, proč se ho rozhodl potrestat, a dále mu také umožní, aby sdělilo, co prožívá a jaké motivy ho vedly ke spáchání provinění.⁷⁷

Dalším americkým autorem částečně obhajujícím užívání tělesných trestů je James Dobson: *„Výprask by se měl použít jako reakce na úmyslnou neposlušnost, kdykoli se s ní setkáme. A je mnohem účinnější uchýlit se k němu hned na začátku konfliktu, dokud se rodič ještě ovládá, než až po hodině a půl rozčilování a dohadování.*“⁷⁸ Dobson si klade otázku, zdali by mělo bití děti bolet. Odpovídá si kladně, protože jinak by podle něj tento trest údajně neměl smysl. *„Dvě nebo tři přiléhavé rány proutkem přes nohy nebo přes zadeček obvykle úplně stačí, aby zdůraznily to důležité: ‚Musíš mě poslouchat.‘“*⁷⁹ Pro rodiče, kteří se nechtějí uchýlovat k bití, navrhuje výše jmenovaný autor káznění dítěte pomocí bolestivého úchopu trapézového svalu u kořene krku. Hovoří v tom smyslu, že „správný výprask“ z rukou milujících rodičů je výrazem lásky, zatímco týrání je výrazem nepřátelství. Pro uplatňování fyzických trestů stanovuje několik pravidel. Dobson je toho mínění, že s fyzickými tresty (konkrétně ojedinělým mírným plácnutím) lze začít již při výchově vzdorovitých batolat mezi patnácti a osmnácti měsíci věku.⁸⁰

Proti fyzickému trestání se zcela nestaví ani Robert Čapek, který se zaobírá rozdíly mezi užitím tělesného trestu rodiči a pedagogickými pracovníky. *„Rodičovské fyzické trestání je legitimní zejména právě proto, že lze oprávněně předpokládat, že své dítě milují a přejí mu to nejlepší. To u pedagogů rozhodně nelze zaručit. Existují učitelé, kteří své žáky nesnášejí (...).“*⁸¹

Stanislav Bendl se k dané problematice staví následujícím způsobem: *„Tělesný trest jako kázeňský prostředek lze za jistých okolností připustit pouze v rodině, nikoli ve škole. Jeho opodstatněnost je omezena pouze na předškolní věk,*

⁷⁶ LEMAN, K. *Jak vychovat děti a nepřijít o rozum*. Praha: Návrat domů, 2011. s. 71.

⁷⁷ LEMAN, K. *Jak vychovat děti a nepřijít o rozum*. Praha: Návrat domů, 2011. s. 72.

⁷⁸ DOBSON, J. *Dětský vzdor*. Praha: Návrat domů, 1995. s. 25.

⁷⁹ DOBSON, J. *Dětský vzdor*. Praha: Návrat domů, 1995. s. 34.

⁸⁰ DOBSON, J. *Dětský vzdor*. Praha: Návrat domů, 1995. s. 22, 23, 24, 33, 81.

⁸¹ ČAPEK, R. *Odměny a tresty ve školní praxi*. Praha: Grada, 2008. s. 61.

kdy výchovné zásahy pomocí tělesných vjemů jsou dítěti nejsrozumitelnější a kdy dítě ještě není s to určité situace zvládnout rozumově.“⁸²

6.4 Zásady trestání a pochybení při ukládání výchovných trestů

Vaničková konstatuje, že: „*Trest má pro rodiče sloužit jako korekce chyby, které se dítě dopustí, aby nedošlo k fixaci špatného návyku a chování. Z toho tedy jednoznačně vyplývá, že vychovávají jenom odměny, posilování žádoucího chování, a že tresty mají být ponechány pouze k opravám.*“⁸³ Ačkoli autorka doporučuje, aby ve výchově převažovaly odměny na úkor trestů, současně také podotýká, že tím rozhodně neodmítá úlohu spravedlivého potrestání. Oprošťování se od zjetí trestů neznamena rozmazlování. Stále platí dvě zlatá pravidla výchovy: *vymezení limitů pro chování dítěte a důslednost*. Hlavní nedostatek postihů typu zákazu her, sledování televize, vykázání z místnosti, užívání fyzických trestů apod. spatřuje Vaničková v tom, že takové intervence rodičů sice mohou na určitou dobu přerušit zlobení dítěte, ale nenaučí potomka, jak by se měl správně chovat. Podobnými tresty se nedosáhne toho, aby se dítě samo snažilo být lepší nebo hodnější. Z toho důvodu je v rodině žádoucí rozvíjet spíše systém pozitivní výchovy, kdy je dítě za dobré chování oceněno pozorností v takové míře, aby necítilo potřebu vynucovat si pozornost rodičů nekázní. Řada dětí totiž získá zkušenost, že si jich dospělí všimají a berou na vědomí hlavně ve chvílích, kdy zlobí. Rodiče tímto přístupem nevhodné chování svých potomků vlastně jen bezděky podporují.⁸⁴ Tento postřeh zmiňuje ve své knize i John Sharry.⁸⁵

Dle Vaničkové by se měl v rodině naopak naplňovat následující scénář: Jestliže se dítě rozhodne, že bude hodné, a jeho motivem je snaha udělat matce a otci radost, rodiče by měli tuto jeho snahu ocenit tím, že svou radost náležitě projeví. Tato jejich dítětem vytoužená a očekávaná reakce v dítěti vyvolá pozitivní citovou odezvu, přičemž u něj dojde k posílení žádoucího chování. Tím se významně zvyšuje hladina kladných emocí v rodině.⁸⁶

⁸² BENDL, S. *Jak předcházet nekázní, aneb, Kázeňské prostředky*. Praha: ISV nakladatelství, 2004. s. 127.

⁸³ VANIČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 22.

⁸⁴ VANIČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 22, 23, 24, 26.

⁸⁵ SHARRY, J. *Řešíme problémy s výchovou dětí a dospívajících*. Brno: Computer Press, 2006. s. 27.

⁸⁶ VANIČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 26.

Podobně jako Vaníčková stanovují obecná pravidla výchovy dětí i Julian Elliott a Maurice Place. V jejich pojetí jde především o péči, důslednost a kontrolu, přičemž důraz kladený na jednotlivé prvky této triády závisí především na okolnostech. Například nemocné dítě potřebuje spíše více péče, nezvladatelné dítě zase pevnější vedení. Podstatné je, aby ve výchově byly zastoupeny všechny tři prvky v rozumné míře.⁸⁷

Pavel Říčan ve dvanácti bodech formuloval základní pravidla, která by měli rodiče zohledňovat při trestání dětí. Dovolím si je zde uvést, včetně zkráceného autorova komentáře:

1. *Trest musí být pro dítě srozumitelný.* Dítě musí vědět, za který svůj konkrétní čin (nebo naopak nečinnost) je právě trestáno.
2. *Trestání má mít předem daná pravidla.* Dítě musí vědět, jaké jsou jeho povinnosti (co má dělat a co naopak dělat nesmí) a jaké tresty budou následovat při porušení pravidel.
3. *Spravedlivost v očích dítěte.* Pokud na dítě klademe nějaké úkoly a povinnosti, měli bychom si být jisti, že na jejich splnění svými schopnostmi (například dosaženým stupněm sebekontroly) stačí.
4. *Přiměřená přísnost.* Příliš silný trest vede dítě k útlumu, k pasivitě až apatii, kdy „už je mu všechno jedno“, anebo naopak ke vzdoru, revoltě a touze po pomstě.
5. *Správné načasování.* Uložení trestu má následovat pokud možno ihned po provinění. Jakýkoli odklad potrestání snižuje jeho účinnost.
6. *Přesné vymezení trestu.* Je přirozené a lidské, že pokud se na dítě oprávněně rozzlobíme nebo je nám líto nějakého jeho činu, naše emocionální reakce (např. rozladěnost, zklamání, pohoršení atd.) v nás přetrvává ještě nějakou dobu poté a bylo by přinejmenším nepřirozené snažit se své pocity zcela potlačovat a skrývat. Po vykonání trestu bychom se však pokud možno měli snažit brát celou věc za vyřízenou a uzavřenou. Říčan považuje za výchovné pochybení, když se rodiče k prohřešku dítěte v následující době opakovaně vrací, potomka zahrnují výčitkami a jeho provinění „rozmazávají“ před známými a příbuznými.

⁸⁷ ELLIOTT, J. – PLACE, M. *Dítě v nesnázích: prevence, příčiny, terapie*. Praha: Grada, 2002. s. 11.

7. *Trest má být pokud možno logický, „přirozený“.* Znamená to, že nepříjemnost, kterou dítěti uložením trestu působíme, by měla vyplývat z toho, co udělalo špatně.
8. *Respektovat individualitu dítěte!* Každé dítě je jiné. Zatímco na některé dítě stačí trochu zvýšit hlas a rozpláče se, jiné je psychicky robustnější a snese (i vyžaduje) razantnější přístup, například jadrné vynadání. Snaha rodičů o citlivou diferenciaci trestů by se měla týkat nejenom intenzity sankce, ale i volby jejího druhu. Například trest domácího vězení nebude vnímat jako zvláště přísný postih samotářský chlapec se zálibou v počítačových hrách, ale pro společenskou extrovertní dívku s velkým počtem kamarádek a zájmů bude představovat krutá muka.
9. *Respektovat vývojové výkyvy a stav dítěte.* Kromě standardních ontogenetických proměn dítěte může být příčinou zhoršeného chování dítěte také jeho počínající nemoc.
10. *Uvědomovat si vlastní motivy a city.*
11. *Dobře trestat může jen ten, kdo miluje.* Dítě musí cítit, že ho trestáme neradi, že nám je smutno z toho, že svým prohřeškem porušilo náš vzájemný vztah a postavilo se na stranu toho horšího, co v něm je.
12. *Myslet na odpuštění.* Prožitek provinění–trest–odpuštění posiluje kladný vztah mezi trestajícím a trestaným a je přínosem pro etickou výchovu, protože upevňuje svědomí. Tento předpoklad ovšem platí pouze tehdy, kdy dítě jednak cítí, že ho má trestající rodič rád a zároveň také uznává oprávněnost rodičem uloženého trestu.⁸⁸

– *add. 1. (Trest musí být pro dítě srozumitelný.)*

Trest lze chápat jako jeden z nástrojů sloužících k udržení kázně. Stanislav Bendl pojem *kázeň* definuje jako vědomé dodržování zadaných norem chování. Tato schopnost je ovšem podmíněna tím, že si je dítě daných norem vědomo a díky tomu je také schopno posoudit, jaké chování se od něho požaduje.⁸⁹ Matějček uvádí, že dítě nesmí být trestáno za nějakou tajemnou vinu, kterou nemůže

⁸⁸ ŘÍČAN, P. *S dětmi chytře a moudře: psychologie výchovy pro rodiče a prarodiče*. Praha: Portál, 2013. s. 33, 34, 35, 36, 37.

⁸⁹ BENDL, S. *Jak předcházet nekázní, aneb, Kázeňské prostředky*. Praha: ISV nakladatelství, 2004. s. 23.

pochopit. V takovém případě ho trest (zvláště přichází-li z rukou milované osoby) uvádí ve zmatek a napětí, stejně jako by ho rodiče trestali jen z pouhého rozmaru.⁹⁰

– *add. 2. (Trestání má mít předem daná pravidla.)*

Vaničková je toho názoru, že problémy ve výchově dětí mají svůj původ v relativizování hodnot, v rozporu mezi chtěným a praktikovaným způsobem výchovy a zejména v nedostatečném vymezení limitů neboli hranic. Řada rodičů nedostatečně zřetelně a jasně stanovuje limity pro chování svých dětí. Místo toho pouze zakazují a trestají, často bohužel jen na základě momentální nálady a rozpoložení. Jiná skupina rodičů drobné překračování hranic dlouho přehlídí a neuvědomuje si, že tím děti vlastně podněcuje k páchání větších prohřešků. Následně se rodiče již cítí být oprávněni k použití důraznějšího trestu (např. výprasku) s odůvodněním, že byli k excesům dítěte dlouho tolerantní.⁹¹

Výchovnou nedůslednost, a to především nedůslednost v užívání odměn a trestů, považuje Zdeněk Matějček za faktor, který nejvíce podryvá autoritu rodičů.⁹²

K problematice stanovování výchovných hranic se vyslovuje i Jan-Uwe Rogge. Je toho mínění, že hranice poskytují dítěti životní jistotu a orientaci, kterou získává tím spíše, čím konkrétněji osoby kolem něj ztělesňují morální a etická měřítko.⁹³

– *add. 4. (Přiměřená přísnost.)*

Je žádoucí, aby rodiči užívaná soustava výchovných prostředků byla natolik bohatá a členitá, aby se vyvarovali stálého opakování jednoho a téhož postupu. Jestliže rodiče na každý prohřešek dítěte reagují stereotypním způsobem a nedovedou diferencovat ani projevy své nespokojenosti, dítě přestane za nějakou dobu tyto zákroky vnímat a trpně je přijme jako neměnnou nutnost. Hodnota trestu by tedy měla být pro každé dítě poněkud jiná, v závislosti na jeho osobnosti a na situaci, za níž k výchovnému zásahu dochází. Mezi proviněním a trestem přitom musí být zachována určitá úměrnost. Jestliže například dítě způsobilo škodu, je

⁹⁰ MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?*. Praha: Portál, 2007. s. 66.

⁹¹ VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 47–48.

⁹² MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?*. Praha: Portál, 2007. s. 44.

⁹³ ROGGE, J.-U. *Rodiče určují hranice*. Praha: Portál, 2005. s. 68.

při výměře trestu vhodné posoudit, zdali k události došlo nešťastnou náhodou, neobratností, neopatrností nebo ze škodolibosti a zlého úmyslu.⁹⁴

– *add. 6. (Přesné vymezení trestu.)*

Z hlediska duševní hygieny považuje Matějček jako velmi důležité, aby byl pocit viny z dítěte co nejrychleji sejmuto, což platí hlavně u dětí předškolního věku. Odkládání trestu (i když je trest třeba nakonec odpuštěn) může být pro některé děti více traumatizujícím zážitkem než být přísné, ale okamžité potrestání. U starších dětí Matějček připouští, že ke zvýšení účinnosti trestu může být přiměřeně využito i úzkostného prožitku, který s sebou přináší očekávání bližící se nepříjemnosti. V tomto ohledu ale současně upozorňuje na ošemetnost výchovných praktik, kdy rodiče manipulují s pocitem strachu a úzkosti dítěte prostřednictvím oddalování trestu. Rodiče mohou tento postup vyhodnotit jako úspěšný, protože se jejich potomek v mezidobí mezi vyslovením a provedením trestu chová vzorně. Ve skutečnosti je však tato ukázněnost spíše symptomem úzkosti a napětí dítěte než projevem jeho lítosti a poslušnosti. Dospělí se tak snadno dopustí prohřešku proti přiměřenosti výchovného zásahu.⁹⁵

– *add. 7. (Trest má být pokud možno logický, „přirozený“.)*

Vaničková si klade otázku, jak je jako výchovný prostředek hodnotný například pohrabe v situaci, kdy dítě rozbije okno. Nebude pro dítě přínosnější, pokud se majiteli dotčeného okna omluví a nad to se i samo bude aktivně podílet na opravě vzniklé škody?⁹⁶

Podle Jan-Uwe Rogge tresty zbavují dítě odvahy a svéprávnosti, zatímco přirozené důsledky mu vracejí zodpovědnost za jeho jednání. Dítě je sice konfrontováno s nepříjemnými následky svého provinění, ale zároveň jsou mu konstruktivně ukázány cesty a východiska, ze kterých se může učit do budoucna. Důležité je, aby přirozené důsledky neobsahovaly hrozby.⁹⁷

– *add. 8. (Respektovat individualitu dítěte!)*

Matějček si všímá politováníhodné skutečnosti, že mnozí rodiče dost dobře neznají ani své vlastní dítě. Velmi často s dítětem jednají nikoli s ohledem na jeho reálné vlastnosti, nýbrž podle své subjektivní představy, jak by mělo ideální dítě

⁹⁴ MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?*. Praha: Portál, 2007. s. 16, 68, 76.

⁹⁵ MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?*. Praha: Portál, 2007. s. 36, 84, 86, 91.

⁹⁶ VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 28.

⁹⁷ ROGGE, J.-U. *Děti potřebují hranice*. Praha: Portál, 2009. s. 94, 99.

vypadat. V důsledku tohoto faktu poté například nevidí snížené nadání svého potomka, jeho rozmazlenost apod.

– *add. 9. (Respektovat vývojové výkyvy a stav dítěte.)*

Matějček přímo uvádí, že „určité druhy odměn a trestů, které platily v nižším vývojovém období, nejenže v období vyšším ztrácejí na účinnosti, ale stávají se přímo škodlivými.“⁹⁸

Z hlediska udržení kázně se první závažnější problémy v chování dítěte objevují ve věku okolo dvou let, v takzvaném „období vzdoru“. Matějček je toho názoru, že v této vývojové etapě nemá smysl potomka trestat nebo se s ním snažit racionálně rozebírat například jeho (pro dané období charakteristické) „záchvaty zlosti“. „Tady totiž nejde o rozum, ani o charakter, ani o mravní záležitost. Je to prostě projev slabosti adaptačních mechanismů nevyspělého organismu dítěte.“⁹⁹

Dalším vývojově podmíněným jevem je fenomén lhaní. Tereza Beníšková v knize „*Když dítě lže*“ uvádí, že teprve dítě školního věku je schopno plně porozumět tomu, co je lhaní a že je nežádoucí. Do té doby tudíž lhaní není pro dítě zcela vědomým činem, při kterém by si uvědomovalo, že záměrně neříká pravdu. Je tomu tak proto, že myšlení předškoláka je obecně charakterizováno jeho názorností, intuitivností, útržkovitostí a absencí komplexního přístupu. V myšlení dětí mladších šesti let se uplatňuje tzv. „kognitivní egocentrismus“, kdy dítě vše posuzuje pouze ze svého subjektivního hlediska a nechápe, že druzí lidé na danou věc nahlíží odlišným způsobem. Další typickou vlastností myšlení předškolních dětí je jeho magičnost. Nezkušené dítě si při interpretaci okolního dění vypomáhá imaginací. Fantazie má pro něj harmonizující význam a pomáhá mu zvládat různé náročné situace. Beníšková je toho názoru, že v zájmu výchovy dítěte k pravdomluvnosti nestačí pouze lhaní trestat a pravdomluvnost považovat za samozřejmost nehodnou pozornosti. Naopak, žádoucí chování je třeba posilovat pozitivní odezvou, např. pochvalou v situaci, kdy dítě mluví pravdu, ačkoli je pro něj čestné přiznání spojeno s negativními následky. Za prevenci dětského lhaní považuje Beníšková zdravou komunikaci v rodině, kdy je dětem ze strany rodičů povoleno autenticky vyjadřovat odlišné názory, nesouhlas i negativní emoce bez strachu, že za ně budou sankcionovány. Dospělí zde berou ohled na přání a názory dětí

⁹⁸ MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?*. Praha: Portál, 2007. s. 49.

⁹⁹ MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha: Portál, 1996. s. 41.

a o mnoha věcech lze v rámci rodiny vést diskusi napříč generacemi. V takovém otevřeném a upřímném vztahu pocítují děti méně často potřebu lhát.¹⁰⁰

– *add. 10. (Uvědomovat si vlastní motivy a city.)*

Vaníčková v zásadě nevidí nic špatného na tom, pokud si je rodič schopen přiznat, že výchova je těžká, často stresující a jsou v ní občas i okamžiky, kdy on sám vůči vlastnímu dítěti pocítuje obrovský vztek. Přiznat si jakýkoli pocit (včetně pocitů negativních) je jeho zcela legitimní právo, které nesnižuje hodnotu jeho osobnosti a není důvodem, proč by se měl stydět a obviňovat se. Umění přiznat svou chybu a nedokonalost je nejlepší způsob, jak může rodič naučit své dítě zvládat negativní emoce.¹⁰¹ „*Jestliže si rodič sám uvědomuje, že překročil určitou mez chování, a vnímá souvislost mezi svým výbuchem hněvu a verbálním a psychickým či tělesným zraněním dítěte tak, že to prožívá jako provinění proti své sebeúctě a důstojnosti, měl by si to v duchu přiznat, dítěti se omluvit a vybidnout je ke spolupráci. Ze ztráty sebeúcty lze vykřesat jiskru vzájemné úcty a porozumění.*“¹⁰² Takové jednání však na straně dospělého člověka předpokládá jeho zralost, odvahu a respekt k dítěti.

Lacinová se Škrdlovou píše, že transparentním vyjádřením vnitřních pocitů rodiče zabrání tomu, aby u nich vznikala takzvaná *dvojitá vazba*, tedy stav, kdy člověk něco vnitřně prožívá a něco jiného prezentuje navenek. Tento rozpor je intuitivně rozpoznatelný a v dítěti vyvolává nejistotu. Nejde o to snažit se své emoce potlačit, ale naučit se pracovat s jejich kultivací a vyjádřením tak, aby se například v podobě vzteku neobracely proti nejbližším.¹⁰³

Jak uvádí Patric Delaroche, rodiče mohou při jednání s dětmi vykolejit mimo jiné i z toho důvodu, že jim jejich vlastní výchova neposkytla dostatečné orientační body. Jestliže nejsou schopni u dětí prosadit respektování pravidel pouhými slovy, nezbývá jim než na ně křičet. To je ale přiznáním jejich neschopnosti.¹⁰⁴

S problematikou uvědomění si vlastních motivů souvisí i snaha rodičů vcítit se do prožívání dětí na základě osobní zkušenosti a prožitků z vlastního dětství, tedy z doby, kdy byli stejně staří, jako jsou nyní jejich děti. Dle Jiřího Pelikána, který

¹⁰⁰ BENÍŠKOVÁ, T. *Když dítě lže*. Praha: Grada, 2010. s. 23, 25, 50, 53, 58.

¹⁰¹ VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 48.

¹⁰² VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 49.

¹⁰³ LACINOVÁ, L. – ŠKRDLÍKOVÁ, P. *Dost dobří rodiče, aneb, Drobné chyby ve výchově dovoleny*. Praha: Portál, 2008. s. 78–79.

¹⁰⁴ DELAROCHE, P. *Rodiče, nebojte se říkat ne*. Praha: Portál, 2000. s. 24, 115.

se zabývá příčinami ovlivňujícími insuficienci empatie na straně rodičů a pedagogů, však tento přístup pomáhá v pochopení dětí jen zdánlivě. Každé dítě je jednak trochu jiné než ostatní a především od dětských let rodičů došlo za dobu více než dvaceti let k velkému psychokulturnímu vývoji, což se nutně muselo odrazit i ve změně mentality nové generace dětí. Pelikán konstatuje, že pokus rodičů o nahrazení skutečného empatického spolubytí s dětmi vzpomínkami na své vlastní prožívání před řadou let bývá z těchto příčin většinou zavádějící.¹⁰⁵

Některé v současnosti běžně užívané výchovné tresty nebyly pro rodiče v době normalizace dostupné ani představitelné. Zatímco například pro desetiletého chlapce v 80. letech 20. století mohl být citelným výchovným postihem trest domácího vězení, o dvě dekády později zjistí ten samý chlapec (nyní již v roli dospělého muže a otce nezletilého dítěte), že jeho desetiletému synovi je v podstatě jedno, zdali nesmí z domova ven, za předpokladu, že je mu během výkonu „domácího vězení“ umožněn volný přístup k počítači, a nic mu tedy nebrání v chatování a hraní PC her. Podobná zjištění vyžadují na straně rodičů přehodnocení v minulosti „osvědčených“ vzorců výchovného působení (důvěrně jim známým z období jejich vlastního dětství) a hledání nových přístupů k otázce udělování výchovných trestů. Hlavní roli zde přirozeně nehraje otázka pokroku v oblasti technologií, ale především změny v celkové mentalitě společnosti.

– *add. 11. (Dobře trestat může jen ten, kdo miluje.)*

Čáp s Marešem považují za přijatelný takový výchovný trest, při němž dítě vyčte z chování a emočního projevu rodiče následující poselství: „*Odsouzení se týká mého konkrétního chování nebo činu, ne mé osoby. Nedošlo ke ztrátě sympatie, lásky, důvěry, pomoci dospělého ve vztahu k dítěti. Dospělý nepovažuje dítě za nenapravitelně špatné.*“¹⁰⁶

Také Nessia Laniado klade rodičům na srdce, aby se při kárání snažili dítěti vysvětlit, že špatný není jejich potomek, ale jen jeho jednání, které přece může změnit. Je žádoucí, aby dospělí rozlišovali čin samotný od osoby dítěte. Díky tomu se pak vyvarují paušálního obvinění typu „*Jsi lenoch.*“. Dítě pak jejich kritiku přijme patrně snáze, aniž by pocíťovalo potřebu ukřivděně se bránit verbálnímu „*ataku*“

¹⁰⁵ PELIKÁN, J. *Pomáhat být: otevřené otázky teorie provázející výchovy*. Praha: Karolinum, 2002. s. 103.

¹⁰⁶ ČÁP, J. – MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001. s. 257.

rodiče. Tomu bude odpovídat i jeho ochota v budoucnu něco měnit na svém chování.¹⁰⁷

Co se týče způsobu komunikace s dítětem, Michael Carr-Gregg uvádí, že je prospěšné používat místo druhé osoby osobu první. Místo aby tedy například otec řekl synovi: „*Ty jsi tak nezodpovědný!*“, formuluje svou výtku následovně: „*Jsem zklamaný, že jsi včera večer nepřišel domů, i když jsi to slíbil.*“¹⁰⁸ Cílem je naučit se vyjadřovat vlastní pocity, aniž by došlo k obviňování druhého.

Jan-Uwe Rogge považuje výčitky spojené se slůvky „*nikdy*“, „*neustále*“, „*nic než*“ apod. jako nepřípustná zobecnění, naznačující, že rodič přisuzuje dítěti určitý způsob chování.¹⁰⁹

Lacinová a Škrdlíková jsou toho názoru, že děti ze strany svých rodičů potřebují zejména bezpodmínečnou lásku, to znamená pocit, že jsou milovány za všech okolností, ať už jsou hodné nebo neposlušné. Rodiče však tento princip často nepochopí a u svého potomka nejenže očekávají, ale mnohdy přímo vynucují projevy jeho vděku. Bezpodmínečně milovat dítě podle výše jmenovaných autorek ovšem také neznamená podřít se mu a snažit se vyhnout vzniku jakýchkoli vzájemných konfliktů tím, že se dítěti nestanoví žádné hranice.¹¹⁰ Z výše uvedeného především vyplývá, že není žádoucí, aby rodič svými reakcemi v dítěti navozoval představu, že jeho náklonnost je podmíněna splněním nějakých požadavků (že je reciproční) a může být případně odejmuta.

Vzestupnou tendenci agresivity dětí si řada rodičů vysvětluje tím, že dnešní nejmladší generace je trestána mírněji, než tomu bylo v minulosti, a tělesných trestů se v současnosti v mnohých rodinách neuzívá vůbec nebo jen v minimální míře. Vysvětlení růstu kázeňských problémů vidí Vaníčková nikoli ve změně způsobu trestání, nýbrž v *absenci citové výchovy v rodině*, kde rodiče s dětmi hovoří jen málo o pocitech a o tom, jak události děti subjektivně prožívají. Dospělí dětem nepomáhají porozumět jejich chování, nedávají jim do souvislosti zlobu s agresí, úspěch s radostí apod. Rodiče (například ve snaze budit dojem dokonalého člověka) před potomky často skrývají své negativní emoce a dětem je pak jejich chování nesrozumitelné. Zvládání emocí a agresivních impulzů je přitom nepochybně důležitou součástí

¹⁰⁷ LANIADO, N. *Máte neklidné dítě?* Praha: Portál, 2004. s. 37, 90.

¹⁰⁸ CARR-GREGG, M. *Psychické problémy v dospívání.* Praha: Portál, 2012. s. 58.

¹⁰⁹ ROGGE, J.-U. *Rodiče určují hranice.* Praha: Portál, 2005. s. 28.

¹¹⁰ LACINOVÁ, L. – ŠKRDLÍKOVÁ, P. *Dost dobří rodiče, aneb, Drobné chyby ve výchově dovoleny.* Praha: Portál, 2008. s. 39.

sociálních kompetencí každého člověka. V tomto kontextu spatřuje Vaníčková agresivitu dětí jako důsledek emocionální frustrace, kterou zažívají doma.¹¹¹

Edwige Antier si všímá faktu, že děti, které brzy mluví, jsou mnohem méně agresivní než ty, které se opožďují v řeči. Z toho důvodu je žádoucí, aby rodiče povzbuzovali verbální komunikaci potomků. Jestliže je dítě schopno srozumitelně formulovat své pocity a sdělovat svá přání, nemusí se uchýlovat k tomu, aby upřednostňovalo primitivní fyzický způsob vyjadřování před mluvením. Zpracování myšlenky přitom závisí především na citově emocionální reakci rodiče na chování dítěte. Pokud se vychovávající chová příliš represivně a nutí dítě k tomu, aby své hněvivé emoce potlačovalo, neumožní mu překonat agresivní chování a povýšit emoce na úroveň myšlenek. Dítě proto nezíská schopnost popsat své pocity a nedokáže si své jednání předem promyslet. Z toho důvodu se u něj bude patrně stále více rozvíjet buď chování přehnaně tlumené s hněvem obráceným dovnitř, nebo naopak chování přehnaně agresivní.¹¹² Také Mary Sheedyová-Kurcinková v této souvislosti vyzývá rodiče: „*Musíme ho naučit slova, která popisují dojmy a pocity, které prožívá, a ukázat mu sílu těchto slov pro vzájemné dorozumění.*“¹¹³

S absencí citové výchovy souvisí i skutečnost, že děti (pocitující přirozenou lidskou potřebu svěřovat se nějaké blízké osobě) ve svých rodičích často nenacházejí dostatečně empatické a trpělivé posluchače, kteří by je byli schopni vyslechnout bez toho, že by monolog dítěte narušovali svou kritikou, nesouhlasem a napomínáním.¹¹⁴

Dlouhodobě zablokovanou komunikaci ve spojení s emocionálním chladem v rodině považuje Eva Vaníčková za nejzávažnější rizikový faktor vedoucí k rozvoji syndromu CAN, přičemž dodává, že toto prostředí vytváří sterilní až hostilní atmosféru, která v sobě nese náboj pasivní agrese s potenciálem eskalovat do krutého psychického teroru.¹¹⁵

¹¹¹ VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 49.

¹¹² ANTIER, E. *Agresivita dětí*. Praha: Portál, 2004. s. 41, 42, 48.

¹¹³ SHEEDYOVÁ-KURCINKOVÁ, M. *Problémové dítě v rodině a ve škole*. Praha: Portál, 1998. s. 117.

¹¹⁴ ŘÍČAN, P. *S dětmi chytře a moudře*. Praha: Portál, 2013. s. 55.

¹¹⁵ VANÍČKOVÁ, E. Rizikové faktory syndromu zneužívaného a zanedbávaného dítěte. In *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*. Praha: Ireas, 2007. s. 80.

7 Trest v transgenerační perspektivě

O fyzickém trestání dětí ve spojení s transgeneračním přenosem pojednává Eva Vaničková. Píše, že problém předávání osobní zkušenosti z děda na otce, z otce na syna v otázkách tělesného trestání souvisí (kromě naučeného chování) s pocity bezmoci, žárlivosti a opuštěnosti, které dospělý člověk zakouší až na svém vlastním dítěti. Je tomu tak z toho důvodu, že je ve svém dětství neměl šanci vědomě prožít. Jako bité dítě prožíval bezmoc, zlobu a vztek, přičemž jeho jediná obrana, které byl v té době (v pozici výrazně slabšího partnera) schopen, byl pocit pohrdání. V pozdějším věku se pak opakuje známý scénář: *„Když je dospělý a v obdobné situaci zareaguje podobně jako jeho rodiče, vybaví se mu vzpomínka na své dětství a to mu dá šanci poprvé vědomě prožít tehdejší pocity pokoření a ponížení. Uvědoměním a prožitím se sám zbavuje svých bolestí a neuvědomuje si, že je předává a způsobuje svému dítěti.“*¹¹⁶ Tělesný trest tedy v podstatě pomáhá dospělému.

Alice Millerová považuje za nutné, aby toto „dědictví“ destruktivity, předávané z generace na generaci, bylo zrušeno pomocí emocionálního uvědomění rodiče. Podotýká, že člověk, který pohlavkuje, bije nebo vědomě uráží své dítě, si je sice vědom toho, že dítěti ubližuje, ale netuší, proč to dělá. Často si neuvědomuje, jak hluboce a dlouhodobě tímto způsobem zranil klíčící Já svého potomka. *„Ve většině případů (...) člověku zůstává jeho vlastní dětské utrpení emocionálně skryto, a právě proto vytváří nepoznaný zdroj nového, někdy velmi subtilního pokořování v příští generaci.“*¹¹⁷ Přitom podvědomí dospělého aktivuje tvorbu obranných mechanismů, kterými si trestající „odůvodňuje“ svůj výchovný zásah s použitím verbálního nebo fyzického násilí.

Eva Vaničková uvádí, že dlouhodobé následky tělesných trestů je třeba hledat v rovině emocionální, přičemž poškození emocionality dítěte má nejvíce devastující následky v oblasti sociální adaptace a psychosociálního vyžívání osobnosti. Chování dětí hrubě tělesně trestaných už od útlého věku se vyznačuje slabou sociální interakcí a emočním odtažením. Nedůvěra k osobám rodičů se přenáší do všech ostatních vztahů. Zakoušené pocity bezmoci a zoufalství se integrují do osobnosti dítěte, kde vyvolávají úzkost, strach, sebeobviňování a nízké hodnocení vlastní

¹¹⁶ VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 43–44.

¹¹⁷ MILLEROVÁ, A. *Dětství je drama*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. s. 54.

osoby. U dítěte může vzniknout silné a trvalé přesvědčení, že necitlivé zacházení (důvěrně mu známé z domova) je běžný způsob, jakým svět zachází s dětmi nebo slabšími.¹¹⁸ „Problém těchto dětí zhoršuje fakt, že většina jejich rodičů má z dětství obdobnou zkušenost, a tudíž se jim reakce a prožívání dítěte zdá naprosto přirozená (...).“¹¹⁹ František Koukolík a Jana Drtilová násilí páchané na dětech přímo označují za druh učení. Děti vystavené ve vlastních rodinách násilí se naučí zpracovávat podněty ze zevního prostředí jinak, než je tomu u dětí, které nebyly takovým způsobem trestány. Také reakce neúměrnými tresty postižených dětí jsou odlišné, neboť vykazují sklon vyhodnocovat neutrální podněty z okolí jako podněty nepřátelské, resp. vykládat si jako hostilní i takové jednání, které je vůči nim zcela indiferentní. Důsledkem odchýlného zpracovávání sociálních informací (a tím i neadekvátního interpretování reality) je pak jejich útočné chování – dítě se naučí být agresivní. Naučená útočnost se pak podle Koukolíka a Drtilové stává trvalým rysem osobnosti.¹²⁰

Eva Vaníčková popisuje, že přenos násilí z generace na generaci je uskutečňován třemi způsoby:

- *Transgeneračním přenosem*: Cyklus násilí se v tomto případě uzavírá v momentě, kdy dospělá osoba (kdysi jako bezbranné dítě trpně přijímající násilí ze strany dominantních rodičů) dospěje a v rámci nově vytvořené rodiny změní svou pozici – získá moc. Ve své nově ustanovené roli rodiče je pužena předávat násilí slabším jedincům, tedy svým dětem.
- *Řetězcem rodinného násilí*: K transferu násilí v rámci rodiny zde dochází jeho postupným předáváním z osoby s dominantním, silným postavením na osoby s podřízeným, slabším postavením (např. z otce na matku, z matky na starší dítě, ze staršího dítěte na dítě mladší, z mladšího dítěte na zvířata nebo předměty).
- *Impresí vzorců sociálního chování*: V tomto případě jde o uložení řešení složité životní situace do paměti a její automatické vybavení v obdobné situaci. Rodič je pro dítě modelem sociálního vzorce chování, který bude dítě v budoucnu imitovat.¹²¹

¹¹⁸ VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 77, 81.

¹¹⁹ VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 81.

¹²⁰ KOUKOLÍK, F. - DRTILOVÁ, J. *Vzpouza deprivantů*. Praha: Galén, 2006. s. 198.

¹²¹ VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 88.

Rodiče podílející se na přenosu, fixaci a rozšíření fenoménu tělesných trestů rozděluje posledně jmenovaná autorka do čtyř skupin:

- Velmi mladí a nevyzrálí rodiče, kteří si plně neuvědomují dosah svého jednání. Užívání fyzických trestů si mohou osvojit jako zdánlivě úspěšnou formu řešení výchovných problémů svého dítěte, přičemž o další alternativní způsoby výchovného působení se již nezajímají. Tímto přístupem spouští cyklus násilí v rodině.
- Skupina rodičů, kteří byli v dětství často tělesně trestáni, a proto se domnívají, že je naprosto normální bít své děti. Neuvědomují si, že by mohli jednat jinak.
- Tato množina rodičů si uvědomuje riziko tělesných trestů, a proto se je rozhodli nepoužívat. V rozporu s tímto předsevzetím se však někdy v zátěžové situaci v důsledku nezvládnutého afektu uchýlí k násilnému způsobu potrestání potomka. Dítě vnímá, že matka nebo otec proti němu použili sílu ve stavu selhání, což v něm vyvolá pocit pohrdání rodičem. Jelikož rodič nejenom ze strany dotčeného dítěte, ale i od dalších členů domácnosti získává negativní zpětnou vazbu, dostává se tím do dalšího stresu, který může být příčinou jeho opětovného selhání.
- Poslední skupinou rodičů jsou matky a otcové, kteří své děti tělesně trestají většinou pod vlivem alkoholu.

Vaníčková je toho názoru, že všem výše uvedeným skupinám rodičů jsou společné jisté pochybnosti o správnosti jejich postupu, které mohou vyvolat pocit studu, obviňování sebe sama a ztrátu sociálních kontaktů s blízkými osobami. Tato situace může v konečném důsledku rezultovat v chronický stres, jehož příznaky (permanentní hostilita, vztek, podrážděnost) ztěžují komunikaci a případnou pomoc. Druhý (netrestající) rodič v roli svědka násilí páchaného na dětech se může zachovat v zásadě dvojitým způsobem. Buď svému partnerovi oponuje a vyvolá otevřený konflikt (přičemž však riskuje, že se také stane obětí násilí), nebo dění jen pasivně přihlíží. V takovém případě často děti nejenže před tělesnými tresty nebrání, ale naopak se jim snaží vysvětlit, že si takové jednání musejí nechat líbit, aby tím rodiče se sklonem k násilí (nejčastěji otce) ještě více nepopudily.¹²²

Jan Čáp si všímá zajímavé skutečnosti: V průběhu socializace se dítě většinou identifikuje s osobou, s kterou je spjato kladným emočním vztahem

¹²² VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. Praha: Grada, 2004. s. 94, 95, 96.

(např. s milovanou matkou). Vyskytují se však i opačné případy, ve výrazné podobě označované jako *identifikace s agresorem*. Příkladem může být situace, kdy chlapec přejímá chování svého krutého otce. Tento scénář vysvětluje Čáp existencí rozporuplného emočního vztahu dítěte k osobě agresora, v němž se střetávají ambivalentní pocity nenávisti a obdivu. Chování agresivního modelu se dítěti může také jevit jako efektivní nástroj uspokojování jeho vlastních potřeb, a proto přijme tuto strategii za vlastní a bude ji využívat ke svému prospěchu na úkor slabších jedinců.¹²³ Nakonečný vysvětluje identifikaci s agresorem poněkud jiným způsobem. Shodně jako Čáp píše, že ztotožnění je většinou funkcí lásky a úcty mezi dítětem a rodičem. Toto je však pouze jedna z variant identifikace, která může být stejně dobře motivována potřebou sebeobrany jedince. Ten přebírá „nenáviděné a obávané znaky“ svého utlačovatele (např. krutého otce), přičemž se zde uplatňuje tendence, kterou lze podle Nakonečného verbalizovat jako „*budu-li stejný jako ty, nehrozí mi od tebe nebezpečí*“.¹²⁴ Jedná se tudíž o určitý druh adaptace a obranného mechanismu.

¹²³ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 86.

¹²⁴ NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 1999. s. 66.

8 Okolnosti bránící transgeneračnímu přenosu

Irena Sobotková poukazuje na fakt, že se koncepce transgeneračního přenosu opírá o myšlenku tzv. *duplikačního teoremu*. Ten vychází z předpokladu, že „člověk opakuje ve svých vztazích a zejména v manželství a rodičovském chování ty vzorce chování, které se mu zafixovaly v původní rodině.“ Výše jmenovaná autorka však v této souvislosti současně varuje, že podobné úvahy je třeba přijímat se zvýšenou opatrností, neboť lze identifikovat daleko více faktorů, které intervenují do procesu přenosu stylů výchovy dětí z jedné generace na druhou. Z tohoto důvodu je třeba problematiku transgeneračního přenosu pojímat v celé jeho komplexnosti, aby nedošlo k necitlivé redukci některých souvislostí.¹²⁵ Zdeněk Matějček v tomto kontextu uvádí, že ve hře je celá osobnost vychovatele. „Porozumět jeho výchovným cílům a jeho výchovným praktikám znamená tedy porozumět jemu samému v základech jeho osobnosti. Musíme znát a rozumět celé jeho životní historii od časného dětství až do dneška. Chování mnohých nevychovaných dětí pochopíme někdy teprve tehdy, kdy pochopíme dětství jejich rodičů.“¹²⁶

Výchovný styl rodiče se tedy tvoří ve složitém vývojovém procesu, přičemž na jeho formování se spolupodílí zejména zkušenosti z dětství, vztah k vlastním rodičům a v obecné rovině celý dosavadní citový a psychosociální vývoj jedince.¹²⁷ Jde o unikátní souhru osobnostních dispozic a situačních faktorů.

Podle Čápa je způsob výchovy determinován třemi skupinami podmínek ve vzájemné interakci. Jsou to:

- osobní vlastnosti a zkušenosti vychovávajících;
- vlastnosti a zkušenosti vychovávaných dětí, jejich chování a působení na dospělé, kteří se je snaží vychovávat;
- společenskohistorické podmínky, od ekonomických a kulturních až po výchovné tradice země, doby, rodiny, školy atd.¹²⁸

S ohledem na tři výše uvedené okruhy proměnných se pokusím uvést alespoň některé okolnosti, které dle mého názoru mají vliv na to, zda dojde či nedojde k transgeneračnímu přenosu výchovných stylů z primární na sekundární rodinu. Jde

¹²⁵ SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2007. s. 39–40.

¹²⁶ MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?*. Praha: Portál, 2007. s. 39.

¹²⁷ KIMPLOVÁ, T. *Základy psychologie manželského a rodinného soužití*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2008. s. 23.

¹²⁸ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 167–168.

především o rozdíly (změny) ve struktuře obou rodin (*rodina úplná/neúplná, doplněná, třígenerační, binukleární, se střídavou péčí*), difference v podobě sourozenectví (*počet a pohlaví dětí, pořadí jejich narození, věkový rozestup mezi sourozenci*), rozdíly ve (vzájemném) věku rodičů, ve stáří rodičů, ve kterém se jim narodily jednotlivé děti, ve vzdělanostní úrovni rodičů, jejich profesi a kulturních zájmech, v socio-ekonomickém standardu obou srovnávaných rodin, v rodinných interakcích (*způsoby komunikace, vztahy včetně různých aliancí a koalic, soudržnost, intimita a převládající emoční klima*), rozdíly v systému přesvědčení neboli rodinných mýtech, v adaptabilitě rodiny atd. Tento výčet není přirozeně zcela vyčerpávající. Čím větší jsou rozdíly mezi oběma druhy rodin ve výše uvedených parametrech, tím je pravděpodobnější, že tato diskontinuita negativně ovlivní transgenerační transfer.

8.1 Společenskohistorické podmínky

Jak uvádí Věra Kuchařová a Anna Šťastná, v evropských zemích jsou v posledních několika desetiletích patrné procesy pluralizace životního a rodinného cyklu. V České republice došlo k zásadnímu přelomu v roce 1989. Společenské tlaky v následujícím období transformace se zákonitě odrazily ve změnách vzorců rodinného a reprodukčního chování populace. V době reálného socialismu bylo běžné, že lidé uzavírali sňatky a zakládali rodinu ve velmi mladém věku.¹²⁹ To se po revoluci změnilo. Intenzita plodnosti se propadla hluboko pod úroveň prosté reprodukce na historicky bezprecedentně nízkou hodnotu, která přiřadila ČR mezi země s nejnižší úrovní plodnosti na světě.¹³⁰ Ruku v ruce s výše naznačeným vývojem se postupně snížila intenzita sňatečnosti, čím ovšem naopak výrazně vzrostl podíl dětí narozených nesezdaným párům (zejména svobodným ženám). V neposlední řadě také potenciální rodičky začaly vykazovat tendenci přesouvat dobu založení rodiny do vyššího věku. Souběhem všeobecného trendu snižování intenzity plodnosti a odkládání doby porodu dospěl demografický vývoj do fáze, kdy bylo v tuzemsku roku 1999 zaznamenáno dosud nepřekonané minimum úhrně

¹²⁹ KUCHAROVÁ, V. – ŠŤASTNÁ, A. (eds.) *Partnerství, rodina a mezigenerační vztahy v české společnosti*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2009. s. 5, 8.

¹³⁰ ŠÍDLO, L. Faktory ovlivňující regionální diferenciaci plodnosti v Česku na počátku 21. století. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*, 2008, roč. 50, č. 3. s. 186.

plodnosti v hodnotě 1,13.¹³¹ V tomto roce se narodilo dosud nejméně dětí, tj. 89 471.¹³² Pro srovnání: v roce 1990 činila úhrnná plodnost 1,89, přičemž v tomto roce přišlo na svět 131 tisíc novorozenců.¹³³

Tereza Kimplová současné vývojové trendy české rodiny přehledně shrnuje do několika bodů, přičemž konstatuje, že všechny shodně ukazují na sílící prosazování individuálních zájmů na úkor zájmů rodinných:

- tendence odkládat sňatky a rození dětí;
- tendence zakládat rodinu neformálně, bez sňatku;
- zvyšování rozvodovosti;
- tendence omezovat počet dětí v rodině;
- prodlužování doby, po kterou děti a rodiče žijí spolu.¹³⁴

Tématu proměn rodiny a rodičovských rolí se věnuje i Václava Masáková. Všimá si, že vzniká fenomén dospělých „dětí“ žijících ještě dlouho po dosažení plnoletosti v původních rodinách. Část mladých lidí dnes nespěchá do trvalých partnerských svazků a zůstává svým způsobem závislá na rodičích, což s sebou nese nebezpečí jejich osobnostní nezralosti. Další změnou oproti předlistopadové éře je skutečnost, že řada partnerských dvojic, pokud se rozhodne založit rodinu, přivádí na svět pouze jednoho potomka. Tím je poznamenán i postoj rodičů k dítěti ve smyslu soustředění se na jeho prosperitu a „dokonalost“. Nová doba s sebou přinesla i větší možnosti pro seberealizaci a pracovní kariéru žen. Ty po narození dítěte někdy obtížně hledají vyváženost mezi mateřskou rolí a rolí profesní. S tím souvisí i předefinování tradiční role otcovství. Vyskytují se případy, kdy muž zůstává s dítětem v domácnosti, přebírá pečující rodičovskou roli a žena se stává živitelkou rodiny. Podobně mizí i faktor prarodičů – vícegenerační rodina je významně na ústupu. Prarodiče jsou dnes nuceni prodlužovat dobu odchodu do důchodu a díky lepší lékařské péči a zvyšování střední délky života mají také možnost žít čínorodějším životem, než tomu bylo v minulosti – například se po odchodu dětí mohou více soustředit na realizaci svých osobních zájmů a zálib. Tím se zmenšuje

¹³¹ RYCHTAŘÍKOVÁ, J. Nová demografická situace v České republice od počátku devadesátých let. In *Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993-2008*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. s. 38.

¹³² RABUŠIC, L. *Kde ty všechny děti jsou?*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. s. 209.

¹³³ KUČERA, M. Padesát let hodnocení populačního vývoje České republiky. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*, 2008, roč. 50, č. 4. s. 235.

¹³⁴ KIMPLOVÁ, T. *Základy psychologie manželského a rodinného soužití*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2008. s. 44.

pravidelná účast prarodičů na životě vnoučat, což děti ochuzuje o důležité podněty. Masáková si dále všímá toho, že v současnosti téměř vymizela (v době socialismu hojně využívaná) zařízení typu jeslí. Majetnější sociální skupiny však mohou využívat služeb placených chův. Vysokopříjmové skupiny rodičů z řad podnikatelů se také uchylují k tomu, že nedostatek času na vzájemné sdílení všedních starostí a radostí kompenzují potomkům nadstandardním materiálním zabezpečením a rozvolněnou výchovou. Volný čas dětí se snaží vyplnit různými kroužky. Takový přístup k výchově však vede mnohdy až k citové deprivaci dítěte a jeho neukotvenosti ve vztazích.¹³⁵

Další významnou porevoluční změnou je skutečnost, že dříve homogenní česká společnost se díky výrazně většímu cestovnímu ruchu začíná pozvolna etnicky a kulturně diverzifikovat. To má mimo jiné za důsledek například vyšší míru nově uzavřených sňatků s cizinci a tím i větší počet dětí, které vzejdou z takto národnostně smíšených manželství, kde se střetávají rozdílné kulturní vlivy a tradice.

Jaroslav Šturma v předmluvě knihy Marie Prekopové „*Malý tyran*“ konstatuje, že dochází k proměnám výchovné praxe. Zatímco přístup starších generací rodičů k dětem byl spíše přísně důsledný a méně vycházel vstříc individuálním citovým potřebám dítěte, současná výchova v rodině směřuje k většímu uvolnění a zdůraznění její emocionální složky.¹³⁶ Dnešní podoba vztahů mezi rodiči a jejich potomky se nese v duchu větší otevřenosti, rovnostářství a snahy o vzájemně kamarádský vztah. Tento výchovný trend přesouvá důraz od vyžadování poslušnosti na slovo spíše směrem k apelu na vnímání dítěte jako unikátní a respektované lidské bytosti.¹³⁷

8.2 Osobnost rodiče

V tomto bodě je třeba zdůraznit a zopakovat, že výchova je výslednicí vzájemného spolupůsobení obou rodičů. „*Transgenerační potenciál, který do nové rodiny přináší jeden rodič, se v žádné rodině neaktualizuje nezávisle na dědictví druhého rodiče, ale je determinován jejich jedinečnou vzájemnou interakcí. Proces*

¹³⁵ MASÁKOVÁ, V. Psychologický pohled na vývoj rodiny a potřeby dětí. In *Rodiče, děti a jejich problémy: sborník studií*. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2011. s. 27–28.

¹³⁶ PREKOPOVÁ, J. *Malý tyran*. Praha: Portál, 1999. s. 6.

¹³⁷ LACINOVÁ, L. – ŠKRDLÍKOVÁ, P. *Dost dobří rodiče, aneb, Drobné chyby ve výchově dovoleny*. Praha: Portál, 2008. s. 23.

*transgenerační rodinné dědičnosti tak zůstává nezodpovězenou otázkou složité souhry faktorů multidimenzionální etiologie.*¹³⁸

Způsob výchovy je mimo jiné ovlivňován i vývojovým stadiem, na kterém se rodič právě nachází. Životní zkušenost nebo nezkušenost, zralost či nezralost dospělého, specifické problémy vývojového stadia, které se pokouší řešit, apod. mají vliv na jeho psychofyziologický stav, náladu, stabilitu–labilitu, způsob komunikace a tím i na výchovu dítěte.¹³⁹

Vzhledem k vysoké rozvodovosti v ČR je celá řada dětí zcela (nebo převážně) vychovávána pouze jedním rodičem – zpravidla matkou. Rudolf Kohoutek uvádí, že pokud v rodině chybí otec, vede tato okolnost snáze k abnormálnímu vývoji osobnosti dítěte a nezřídka i k poruchám jeho chování. Postava otce představuje (resp. měla by mimo jiné představovat) vzor autority, síly, disciplíny a dominantního chování. Suplování tohoto otcovského modelu matkou neshledává Kohoutek jako optimální. V této spojitosti upozorňuje na fakt, že adekvátní pohlavní identita se v rodinách bez otce nevyvíjí ani v případě dívek. Nejde tu totiž jenom o vytvoření pocitu vlastní pohlavní příslušnosti, ale také o celou řadu dalších společenských rolí, které představuje a zprostředkovává otec jakožto identifikační model. V úplné rodině skýtají rodiče potomstvu svými interakcemi zcela přirozenou a názornou formou vzor partnerského života. V neúplné rodině tomu tak není.¹⁴⁰

8.3 Osobnost dítěte

I pokud odhlédneme od případů, kdy je osobnost dítěte poznamenána například syndromem poruchy pozornosti s hyperaktivitou (ADHD), tzv. disruptivními (rozvratnickými) poruchami chování nebo vrozeným defektem, nesmíme slovy Zdeňka Matějčka zapomínat na to, že „*i v mezích tzv. normálu jsou lidé s velmi různými konstitučními vlastnostmi nervového systému a že následkem toho různě reagují na podněty z okolí*“. Chování některých dětí je prostě přirozeně prudší, impulzivnější a ukvapenější.¹⁴¹ Americký autor James Dobson ve svém pojednání o dětském vzdoru píše, že část dětí se rodí s bezproblémovým, povolným

¹³⁸ TÓTHOVÁ, J. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2011. s. 51.

¹³⁹ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 218.

¹⁴⁰ KOHOUTEK, R. *Vývoj a výchova dítěte v rodině*. Brno: CERM, 1998. s. 11.

¹⁴¹ MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?*. Praha: Portál, 2007. s. 35.

postojem k vnějším autoritám a zároveň projevuje i značnou trpělivost, zatímco jiné děti jsou vzpurné a neposlušné.¹⁴² Matějček v této souvislosti podotýká, že každá vada, odchylka nebo zvláštnost, která dítě vzdaluje od běžného průměru, pro rodiče představuje náročnější a odpovědnější výchovnou situaci.¹⁴³

Stanislav Bendl upozorňuje, že v jistých stadiích vývoje je u dítěte nekázeň přímo zákonitostí. Jedná se o různé formy negativismu a vzdorovitosti.¹⁴⁴ V případě mladších dětí je tím míněno především takzvané *období vzdoru* ve věku kolem dvou let.

Je třeba si uvědomit, že děti nejsou pouze pasivními objekty výchovy. Tím, že dítě podle svých vrozených dispozic unikátním způsobem reaguje na požadavky a chování rodičů, současně zpětnovazebně ovlivňuje jejich přístup ke své vlastní osobě. Jakkoli je toto jeho působení a vliv neuvědomované a nezáměrné, dítě je aktivním účastníkem a spoluvůrcem té konkrétní podoby výchovy, kterou budou užívat jeho rodiče.

Matějček uvádí, že v optimálním případě je dospělý schopen reakce potomka konstruktivně vyhodnotit, posoudit a v případě nutnosti změnit své postoje a chování vůči potomkovi. V praxi však mnohdy dochází k situaci, kdy je komunikace mezi rodičem a dítětem na straně dospělého zatížena stereotypy naučeného chování, které nemá konstruktivní charakter. Rodič v takovém případě rigidně setrvává u ověřených vzorců chování (v minulosti například s úspěchem aplikovaných při výchově staršího sourozence), přičemž své výchovné zásahy zdůvodňuje tím, že je „spravedlivý a měří všem stejným metrem“. Tento nedostatek ohledu k individuálním potřebám, temperamentu a celkově osobnosti dítěte pak komplikuje vývoj potomka a podobu mezigeneračních vztahů.¹⁴⁵

V části o proměnných týkajících se dítěte si dovolím krátce pojednat i o problematice sourozenectví. Jak uvádí Rudolf Kohoutek, na rozvoj osobnosti dítěte má mimořádný vliv struktura rodiny a rodinná konstelace, tj. postavení dítěte uvnitř rodiny, jeho role a pozice mezi sourozenci a ostatními členy rodiny. Je třeba si uvědomit, že rodina tvoří první vzorovou skupinu, v níž se dítě učí vytvářet své vztahy k lidem a společnosti obecně. Kohoutek zdůrazňuje, že v rodině (zvláště pak

¹⁴² DOBSON, J. *Dětský vzdor*. Praha: Návrat domů, 1995. s. 12.

¹⁴³ MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?*. Praha: Portál, 2007. s. 16.

¹⁴⁴ BENDL, S. *Jak předcházet nekázní, aneb, Kázeňské prostředky*. Praha: ISV nakladatelství, 2004. s. 35.

¹⁴⁵ LACINOVÁ, L. – ŠKRDLÍKOVÁ, P. *Dost dobří rodiče, aneb, Drobné chyby ve výchově dovoleny*. Praha: Portál, 2008. s. 59.

v rodině s větším počtem dětí) se vyskytují základní typy vztahů, s nimiž se bude dítě ve svém dalším životě neustále setkávat: vztahy rovnocennosti, podřízenosti a vedení, spolupráce a soutěžení, lásky a žárlivosti, rivality, solidarity i sobeckosti.¹⁴⁶ Šimíčková-Čížková dodává, že sourozenecká skupina je vlastně „dětským“ socializačním činitelem. K tomuto společenství věkově blízkých osob patří, že se děti musí dělit o přízeň rodičů a mnoho jiných věcí, čímž se učí snášet a přijímat určitá omezení. Život v sourozenecké skupině pozitivně přispívá k diferenciaci osobnosti.¹⁴⁷ Současný trend tzv. „jedináčkovství“ v reprodukčním chování české populace však děti ochuzuje o mnoho užitečných zkušeností, které by jinak získaly nutností prosadit se v sourozeneckém prostředí.

8.4 Rodinná resilience a vulnerabilita

Teorie transgeneračního přenosu je založena na předpokladu, že mezi vazbou rodiče s jeho vlastním rodičem a mezi vazbou rodiče a jeho dítěte panuje ve velké většině případů shoda. V rozporu s tímto názorem se například mnohé studie zabývající se fenoménem CAN shodují v závěru, že cyklus transgeneračního přenosu se dá za určitých okolností přerušit.¹⁴⁸ Americká studie CAN publikovaná v roce 1993 uvádí, že hlavní podmínky pro přerušování transgeneračního cyklu jsou:

- lepší finanční zajištěnost, včetně podporujícího partnera;
- pozitivní vztah k důležité dospělé osobě v dětství, nebo odborná psychologická pomoc;
- schopnost vyčistit trauma z dětství (tj. dokázat obrátit hněv nikoli proti sobě, nýbrž proti násilníkovi).¹⁴⁹

Například Jan Čáp také nevidí důvod, proč by mladiství uvádějící nepříznivý způsob výchovy ve své orientační rodině byli nutně osudově determinováni k nepříznivému vývoji a životu v dospělosti. Čáp je toho názoru, že i u těchto osob se (v některých případech opožděně, ale přece) mohou rozvinout takové vlastnosti

¹⁴⁶ KOHOUTEK, R. *Vývoj a výchova dítěte v rodině*. Brno: CERM, 1998. s. 13.

¹⁴⁷ ŠIMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled sociální psychologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. s. 50.

¹⁴⁸ DYDŇANSKÁ, R. Transgenerační přenos. In *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*. Praha: Ireas, 2007. s. 122.

¹⁴⁹ *Understanding child abuse and neglect*. National Research Council. Washington DC: National Academic Press, 1993. p. 265 (překlad uveden v: DYDŇANSKÁ, R. Transgenerační přenos. In *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*. Praha: Ireas, 2007. s. 122.

jako je svědomitost, vytrvalost, kladné sebehodnocení, kooperativnost a odolnost k zátěži.¹⁵⁰

Tím se dostáváme k pojmu *resilience* a jeho významovému protipólu *vulnerabilitě*. Zatímco první termín v nejjednodušším vyjádření označuje odolnost (vůči stresu), významem druhého je naopak zranitelnost. Na tyto vlastnosti lze pohlížet z pohledu individua, popř. systému rodiny nebo celé společnosti. S ohledem na zaměření této práce je stěžejní hledisko rodinné.¹⁵¹

Tóthová rodinnou resilienci definuje jako schopnost rodiny vytvářet nové, posilovat existující a obnovovat vyčerpané zdroje během optimálního fungování tak, aby v zátěžové chvíli mohla aktivizovat růstovou spirálu zdrojů. Resilientní rodina tedy dokáže úspěšně tlumit dopad potenciálně ohrožujících situací a mobilizovat své zdroje sil ještě před tím, než nepříznivá situace vyvolá destruktivní změny její integrity. Kromě toho je také díky vysoké míře adaptace schopna zotavit se ze zátěže, která nemusela být přechodně zvládnutá a již vyvolala určité negativní následky. Koncept transgenerační rodinné resilience pomáhá vysvětlit, proč v některých rodinách dochází k udržování traumatického cyklu napříč generacemi, zatímco jiné rodiny i přes rozsáhlé dědictví traumatických zranění dokáží aktivizovat zdroje regenerativních sil a získat zpět ztracenou rovnováhu.¹⁵²

Za vulnerabilní označuje výše jmenovaná autorka naopak takovou rodinu, která v rámci krize vyvolané stresovým zatížením nedokáže iniciovat růstovou spirálu a je oslabována odkrytím rozsáhlých deficitů zdrojů, jež zůstávaly neobnoveny pod povrchem každodenního života. Jde například o určité trhliny v odolnosti předchozích generací – transgeneračně přenášená neuzavřená témata, nezvládnuté krize či emoční dluhy.¹⁵³

Z toho, co bylo uvedeno v kapitole věnované proměnným ve výchově a vulnerabilitě a resilienci, vyplývá, že teorie transgeneračního přenosu je sice užitečnou hypotézou, kterou však rozhodně nelze dogmaticky chápat jako jakýsi neměnný zákon platící vždy a za všech okolností.

Na vývoj vztahu mezi dítětem a jeho rodičem se pozitivně nebo negativně promítá celá škála výše naznačených vnitřních nebo vnějších vlivů, které působí

¹⁵⁰ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 202.

¹⁵¹ SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2007. s. 80–82.

¹⁵² TÓTHOVÁ, J. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2011. s. 56–57.

¹⁵³ TÓTHOVÁ, J. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2011. s. 65–66.

ve složité souhře. Z důvodu existence tolika proměnných není transgenerační výzkum schopen s naprostou jistotou předpovědět, jakou podobu budou mít vzorce interakcí mezi rodičem a dítětem v další generaci. „*Nemůžeme tedy vycházet z lineárního modelu, ale musíme se spíše opírat o model multikauzální (...)*.“¹⁵⁴ Je zřejmé, že pokud se snažíme o zodpovězení otázky, nakolik výchova v primární rodině ovlivňuje jedince v době, kdy začne vychovávat vlastní děti, je nutné pro tento záměr použít longitudinálního výzkumu analyzujícího vývoj osobnosti v časovém rozmezí od dětství až po dospělost.

¹⁵⁴ BRISCH, K. H. *Poruchy vztahové vazby*. Praha: Portál, 2011. s. 69.

9 Odmítnutí výchovného modelu orientační rodiny

Jak již zaznělo výše, otec i matka si s sebou ze své orientační rodiny přinášejí jistá schémata rodičovského chování, která se posléze mohou promítat do výchovy jejich vlastních dětí. Václava Masáková upozorňuje, že u nové rodičovské dvojice může docházet k vnitřním konfliktům mezi poselstvím původních rodin a hledáním podoby rodičovské identity mladého páru.¹⁵⁵ Oldřich Matoušek si všímá toho, že dítě si z původní rodiny nepřináší pouze obraz izolovaného rodičovského vzoru, ale vtiskuje si zde do paměti celé scénáře, v nichž má obvykle přidělenou roli, s níž se ztotožnilo. Odtud byla odvozena hypotéza, že rozdělení moci v orientační rodině určuje rozdělení moci v rodině, kterou člověk v dospělosti založí. Jestliže tedy někdo například pochází z rodiny, ve které měla hlavní slovo matka, otec se převážně podroboval, očekává podobné rozdělení rolí mezi mužem a ženou i v případě svého vlastního manželství. Toto očekávání se přitom nemusí týkat pouze rozdělení moci, ale také zacházení s emocemi, způsobu řešení konfliktních situací apod.¹⁵⁶ Iva Šípová výzkumem několika set manželských párů dokázala, že existuje vzájemný vztah mezi nespokojeností v manželství a zkříženými interakčními vzory, které si s sebou přinesli manželé ze svých původních rodin. To ilustruje poznatek, že pokud mají oba manželé dominantní otce, kooperují spolu lépe, než kdyby měl jeden z nich dominantního otce a druhý dominantní matku.¹⁵⁷

Vraťme se ale zpět k otázce výchovy. Jedinec se může ztotožnit se způsobem, jakým ho vychovávali vlastní rodiče – jeho rodiče mu však stejně dobře mohou sloužit jako negativní vzor. K tomu dochází v případě, kdy celkové emoční klima své původní rodiny (popř. některé dílčí aspekty chování rodičů a jejich výchovných praktik) subjektivně hodnotí jako nežádoucí a nepříjemné. Mladý rodič pak díky své bolestné zkušenosti z dětství může v dospělosti dospět k závěru, že v zájmu optimálního vývoje jeho vlastního potomka bude žádoucí, aby určité výchovné postupy (oproti modelu zažitého v jeho orientační rodině) alespoň částečně modifikoval. Jak důsledně však bude schopen se svým partnerem či partnerkou toto předsevzetí přenést do praxe, je už jinou otázkou.

¹⁵⁵ MASÁKOVÁ, V. Psychologický pohled na vývoj rodiny a potřeby dětí. In *Rodiče, děti a jejich problémy: sborník studií*. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2011. s. 28.

¹⁵⁶ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. s. 63.

¹⁵⁷ ŠÍPOVÁ, I. *Model manželství rodičů jako ovlivňující faktor vývoje osobnosti a budoucího manželství*. Praha: Výzkum. ústav psychiatrický, 1985., č. 70. s. 36.

Eventuálně může také dojít k situaci, kdy se mladý rodič vnitřně „vypořádá“ s historií primární rodiny tím, že radikálně odmítne převzít výchovný styl svých rodičů. Toto negativní vymezování se vůči měřítkům vlastních rodičů se nese v duchu vize: „*Při výchově svých dětí se nikdy a za žádných okolností nebudu chovat jako můj otec či matka*“, „*Své děti budu vychovávat zcela jinak*.“ (rozuměj: „*Budu lepší než mí rodiče*.“).

V souvislosti s odmítnutím modelu primární rodiny si Jiří Pelikán všímá zajímavého faktu. Vysoké ambice rodičů a jimi mnohdy nepřiměřené nároky kladené na potomstvo způsobují u dětí vznik tzv. „*nešťastné kauzální autoatribuce*“. Ta se projevuje v tendenci bagatelizovat vlastní úspěchy a naopak silně prožívat svá selhání. Pokud dítě dosáhne nějakého dílčího úspěchu, vzroste pod vlivem působení jeho perfekcionistařských vychovatelů opět o něco výše hladina jeho aspirační úrovně. Děti ve snaze nezklamat očekávání rodičů jsou tak vystaveni stálému stresu, který u nich vede ke vzniku úzkosti, nejistoty a trémy. Prožívaná psychická tenze následně negativně ovlivňuje například školní výkony. Je poněkud paradoxní, že přestože v rodinách, které takto motivují své děti, nebývá dětmi rodinné prostředí plně akceptováno (ba dokonce u nich mohou náročné požadavky rodičů vzbuzovat i odpor), rozhodně to neznamena, že by dítě přes vnější nesouhlas nebylo ovlivněno stylem života vlastní rodiny. „*Velmi často se setkáváme s tím, že v pozdějších letech styl života své primární rodiny přenášejí i do vlastního života. Tím vysvětlujeme, že rodinné aspirace se mohou promítnout i do života těch jedinců, kteří nemusí svoji rodinu plně akceptovat*.“¹⁵⁸

Pavlna Janošová dodává, že pokud bude chtít potomek rodičovský vzorec později odmítnout, „*bude nucen vyrovnat se s introjikanou představou z dětství na hlubší rovině – nestačí pouze rozhodnutí a přesvědčení, že ,nikdy nebude takový jako oni*““.¹⁵⁹

Dítěti je někdy až příliš naléhavě přisuzována úloha toho, kdo bude rodiče v sociálním okolí jednak náležitě reprezentovat (potvrdí jejich úspěšnost v mateřské či otcovské roli), popřípadě zástupně splní jejich nerealizované sny a ambice z mládí. Podle již zmíněné Pavlny Janošové je to hlavně případ vztahu otec versus syn.¹⁶⁰ Václava Masáková varuje, že rodiče vedeni těmito cíli mohou (bez zlého úmyslu)

¹⁵⁸ PELIKÁN, J. *Pomáhat být: otevřené otázky teorie provázející výchovy*. Praha: Karolinum, 2002. s. 92.

¹⁵⁹ JANOŠOVÁ, P. *Dívčí a chlapecká identita*. Praha: Grada, 2008. s. 108.

¹⁶⁰ JANOŠOVÁ, P. *Dívčí a chlapecká identita*. Praha: Grada, 2008. s. 101.

poškodit své děti tím, že z nich vytvoří zneurotizované jedince trpící pocitem viny, protože v očích nejbližších osob zklamali naděje do nich kladené.¹⁶¹ Ono Freudovo „trestající Superego“ si pak děti s sebou odnášejí z původní rodiny až do dospělosti.

9.1 Nebezpečí odmítnutí modelu orientační rodiny

Na skrytá nebezpečí výše zmíněného striktního zavrnutí rodičovského modelu upozorňuje Jan Čáp. Zejména v případech, kdy byl nynější dospělý vychováván autokratickým způsobem (se silným řízením a záporným emočním vztahem), vykazuje při výchově vlastních dětí tendenci upadnout do opačného extrému liberální výchovy (tedy slabého řízení), popřípadě osciluje mezi oběma krajnostmi (rozporné řízení).¹⁶²

Zrádnosti absolutního odmítnutí původního rodičovského vzoru se věnují také Lenka Lacinová a Petra Škrdlíková: „*Blokováním všeho, co nás utvářelo v dětství, odřezáváme i pozitivní vlivy, které působení rodičů na nás téměř v každém případě vykazovalo. Naši rodiče jsou lidé s celým spektrem vlastností a způsobů chování a není možné, aby všechny byly vysloveně a jen negativní. Tím, že například odmítneme používat jakýkoli zákaz pro svoje děti a budeme se snažit nechat je „svobodně rozhodovat“, protože jsme sami byli velmi přísně vedení, a dotáhneme-li tuto negaci do dokonalosti, děti budou vyrůstat v chaosu, bez hranic (...).*“¹⁶³

Jiřina Prekopová a Christel Schweizerová tuto myšlenku dále rozvádějí. Dnešní rodiče mnohdy trpí strachem, že se při výchově dětí budou dopouštět chyb. Hledají způsob, jak se vyvarovat přehmatů, kterým byli kdysi vystaveni ze strany svých vlastních rodičů. Někteří z nich nalézají inspiraci a zdánlivou oporu při řešení nejistoty v učení různých humanistických hnutí, hlásajících myšlenky antiautoritativní výchovy. Tradiční autoritativní výchova dávala bohužel často přednost pravidlům a samoučelnému drilu před láskou, což ničilo vztah dítěte k rodičům. Hledání nových alternativních přístupů k výchově však bohužel mnohdy přerostlo v ideologickou vzpouru, která se zaměřila nejen proti onomu nežádoucímu drilu, ale zároveň také proti pravidlům. Pokud byla například matka v dětství vychovávána příliš přísně a dostalo se jí málo prostoru pro rozvinutí vlastní vůle

¹⁶¹ MASÁKOVÁ, V. Psychologický pohled na vývoj rodiny a potřeby dětí. In *Rodiče, děti a jejich problémy: sborník studií*. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2011. s. 29.

¹⁶² ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 169.

¹⁶³ LACINOVÁ, L. – ŠKRDLÍKOVÁ, P. *Dost dobří rodiče, aneb, Drobné chyby ve výchově dovoleny*. Praha: Portál, 2008. s. 34.

a potencialit, snaží se pak naivně svému dítěti onu kdysi odepřenou svobodu poskytnout, a to třeba až v extrémní míře.¹⁶⁴ Slovo *důslednost* pro takového rodiče neoprávněně získává stejně negativní nálepkou jako pojem *přísnost* nebo *tvrdost*. Výraz *poslušnost* se významově překrývá s představou násilného lámání dětské vůle. Stanovování hranic je poté rodičem hodnoceno jako problematická výchovná strategie, kterou je žádoucí zavrhnout. Prekopová a Schweizerová zde spatřují toto úskalí: „*Nezakusí-li dítě žádné hranice, nedostává žádnou oporu, stává se kolísavým, podrážděným, nevyrovnaným. (...) Nejsou-li dodržována pravidla, ztrácí se úcta, ztrátou úcty se ničí láska (...)*“¹⁶⁵ Ačkoli je výše popsané počínání matky bezesporu konáno v dobré víře, autorky si kladnou otázku, nakolik tu jde o projev mateřské lásky a nakolik se jedná pouze o neurotickou potřebu matky dohonit něco, co se nevratně zmeškalo v jejím vlastním životě.

Jan-Uwe Rogge soudí, že se každý, kdo má co do činění s dětmi, neustále potýká s dvojím dítětem: s dítětem před sebou a s dítětem v sobě. Podobně jako výše citované autorky Lacinová a Škrdlíková dospívá k poznání: „*Čím intenzivněji působí to dítě ve mně, o to více se snažím napravit bolesti, smutek a úzkosti, kterými jsem trpěl jako dítě, u dítěte před sebou. Bolest a smutek, zoufalství a vztek se nedají překonat zástupně, to musí odžít každý sám v sobě. Čím více přijímám a akceptuji své vlastní dětství v celé jeho šíři (a to nejsou přece jen negativní pocity, porážky a zoufalství, patří k němu i radost, štěstí, a touha), tím spíše mohu přijmout dítě před sebou i sebe samého jako autonomní bytost.*“¹⁶⁶ Rogge konstatuje, že neviditelné vazby na původní rodinu pro člověka-rodiče představují někdy plodnou, jindy brzdicí sílu. Autor varuje, že vědomí výchovných tradic a praktik orientační rodiny nesmí vést ani ke kultu, ani k nerefektovanému zúčtování. Pokud jedinec prožil v dětství stanovování hranic jako porážku, ponížení a zoufalství, v dospělém věku se pak může sám potýkat s obtížemi při nastavování limitů pro chování vlastních dětí. K tomu je totiž nutné mít odvahu stát si za svým názorem.¹⁶⁷ Kde však tuto odvahu k důslednému prosazování kázně vzít, když v dětství (v letech nejdůležitějších pro formování osobnosti) musel ze strany svých rodičů čelit znevažování svých názorů a potlačování vlastní iniciativy? Sice se možná naučil být

¹⁶⁴ PREKOPOVÁ, J. – SCHWEIZEROVÁ, Ch. *Neklidné dítě: rádce pro zneklidněné rodiče*. Praha: Portál, 1994. s. 30, 54, 71.

¹⁶⁵ PREKOPOVÁ, J. – SCHWEIZEROVÁ, Ch. *Neklidné dítě: rádce pro zneklidněné rodiče*. Praha: Portál, 1994. s. 71.

¹⁶⁶ ROGGE, J.-U. *Děti potřebují hranice*. Praha: Portál, 2009. s. 23.

¹⁶⁷ ROGGE, J.-U. *Děti potřebují hranice*. Praha: Portál, 2009. s. 23, 105.

zodpovědný, spolehlivý a výkonný, ale bylo to vykoupeno tím, že se současně naučil i zapřít sebe samého. Jako dítěti mu nebyl poskytnut prostor, aby si v bezpečném prostředí své rodiny osvojil zásady zdravého sebeprosazení. Nenaučil se říci dostatečně důrazně „NE!“

Popisované problematice se věnuje také Patrick Delaroche. Na pozadí vlastního nešťastného dětství se někteří otcové a matky obávají, že ztratí lásku svého dítěte (jak k tomu došlo již v předchozí generaci). Zvláště se obávají představy, že už nebudou „hodní“ rodiče. Reálně jim hrozí možnost, že budou v pozdějším věku čelit výčitkám svých dětí – tak, jako to oni sami nyní činí vlastním rodičům. Cítí strach, že opustí piedestal, na který je postavilo jejich dítě. Z tohoto důvodu se ve výchově vlastních potomků snaží vyhnout jistým „nepopulárním“ opatřením. Stávají se laxními v prosazování kázně a ztrácejí autoritu. Delaroche upozorňuje, že když rodiče vychovávají (nebo věří, že vychovávají) jinak, než byli vychováváni oni sami, neuvědomují si dva jevy. „*V první řadě fakt, že tíhnou k napravování účinků této výchovy, která se jich dotýká mnohem více než jejich dítěte. Ale také že proti své vůli dávají vniknout efektům opačným, neméně škodlivým.*“¹⁶⁸ Slovy již citované Prekopové a Schweizerové dochází k paradoxnímu stavu, kdy dítě přemíru svobody nemůže zvládnout. Důsledkem je pak nesvoboda, tedy protiklad původně zamýšleného.¹⁶⁹

¹⁶⁸ DELAROCHE, P. *Rodiče, nebojte se říkat ne*. Praha: Portál, 2000. s 49–50.

¹⁶⁹ PREKOPOVÁ, J. – SCHWEIZEROVÁ, Ch. *Neklidné dítě: rádce pro zneklidněné rodiče*. Praha: Portál, 1994. s. 30.

10 Role nevědomí v transgeneračním přenosu

Dospíváme k otázce, nakolik jsou výše naznačené psychické mechanismy pro rodiče uvědomované a nakolik nikoli. Pokud se vrátíme k výše uvedené definici transgeneračního přenosu, formulované V. M. H. Ijzendoornem, zjistíme, že jde o proces, ve kterém k přenosu vzorců chování z generace na generaci dochází nejenom vědomě, ale také *neúmyslně*, tedy ne zcela vědomě (resp. nevědomě).

Tóthová (ve vztahu k přenosu rodinného traumatu) uvádí, že v rámci transgeneračního dědictví je třeba v rodině rozlišit dvě linie rodové transmise:

- 1) *Vědomou transmisí* asimilovaných aspektů rodového dědictví, čímž se rozumí všechny uvědomované aspekty rodinného dědictví – tj. přenos všech verbalizovaných či jinak artikulovaných zkušeností předchozích generací, tradovaných příběhů a rodinných mýtů, zděděných zvyků, rituálních obřadů a duchovních tradic.
- 2) *Nevědomou transmisí*, která je naopak tvořena mnohgeneračním přenosem všech životních zkušeností rodinné minulosti, které zůstávají neuzdravené, neukončené, nevypovězené nebo skrývané.¹⁷⁰

Pojem *nevědomí* blíže vysvětluje P. G. Zimbardo následujícím způsobem: „*Je možné, že jednáme, aniž bychom věděli proč nebo aniž by nám pravá příčina našeho jednání byla přímo zřejmá. Naše chování má někdy manifestní obsah: to, co říkáme, činíme, vnímáme; ale může mít také latentní obsah, který nám nevědomé procesy skrývají.*“¹⁷¹

Marie Vágnerová, s odkazem na dílo Sigmunda Freuda a Carla Junga, definuje nevědomí jako duševní obsahy, které si člověk sice neuvědomuje, ale ony přesto působí na jeho prožívání, uvažování i chování. Přitom může dojít k situaci, kdy určité konkrétní prožitky a myšlenky byly sice po nějakou dobu uvědomované, ale později došlo (buď vlivem běžného zapomínání, nebo v důsledku aktivace psychických obranných mechanismů jedince) k jejich přesunu do sféry nevědomí.¹⁷²

O tématice egoobraných mechanismů v rámci transgeneračního přenosu pojednává Alice Millerová. Tato švýcarská psychoanalytička míní, že ve většině

¹⁷⁰ TÓTHOVÁ, J. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2011. s. 77.

¹⁷¹ ZIMBARDO, P. G. *Psychologie*. Berlin, Heidelberg, New York, Tokyo, 1983. s. 245 (překlad citace je uveden v: NAKONEČNÝ, M. *Motivace lidského chování*. Praha: Academia, 1996. s. 30).

¹⁷² VÁGNEROVÁ, M. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2004. s. 41.

případů člověku zůstává jeho vlastní dětské utrpení emocionálně skryto, a právě proto vytváří nepoznaný zdroj nového, někdy velmi subtilního pokořování v příští generaci. K dispozici jsou mu nejrůznější obranné mechanismy, jako např. popření (např. vlastního utrpení), racionalizace („*jsem svému dítěti povinován výchovou*“), přesunutí („*nikoli můj otec, nýbrž můj syn mi ubližuje*“), idealizace („*otcovy rány mi jen prospěly*“) atd., ale především mechanismus přeměny pasivního utrpení v aktivní chování.¹⁷³

Otázce nevědomí se věnují ve své knize také Lenka Lacinová a Petra Škrdlíková. Piší, že rodič může kapitolu svého (neradostného) dětství pomyslně uzavřít předsevzetím, že se k této době ve svých vzpomínkách už nebude vracet. Prožité události a situace tedy zdánlivě vytěsňují a plánovitě „zapomene“. Tento mechanismus psychické obrany však nese určité nebezpečí: „*To, co jsme prožili v dětství, vstupuje pak do našeho současného dospělého života ne zcela uvědomovanou cestou. A tak naše vůle a rozum jsou krátké na mnoho ze skrytých vzorců chování a reakcí, které vznikly za dlouhá léta dětství a dospívání.*“¹⁷⁴ V důsledku těchto „skrytých programů“ pak na chování svých vlastních dětí někdy reagujeme způsobem, kterého jsme se chtěli původně vyvarovat. K tomu dochází nejčastěji v emočně vypjatých nebo kritických situacích, kdy své emoce nemáme zcela pod kontrolou. „*Nepříjemné a bolestné zážitky z vlastního dětství, které jsme vědomě nezpracovali, mají tendenci v podobných situacích v dospělosti vyvolávat obdobné pocity a reakce.*“¹⁷⁵ Jestliže se tedy například náš partner nebo dítě zachovají podobně, jako to učinil náš otec nebo matka kdysi dávno v minulosti, může se tato analogičnost dotknout oblasti našeho nevědomí. Tento fakt (jakkoli není plně uvědomovaný) v nás může bezděčně vzbudit nepřiměřeně intenzivní emocionální odezvu, která není adekvátní dané situaci. Rodič kupříkladu (navzdory své snaze řešit výchovné problémy asertivní formou) nečekaně prudce „zařve“ na své malé dítě, nebo s ním jedná s příkrostití, jež mu není vlastní. Tato reakce může rodiče samotného nepříjemně zaskočit, tím spíše, že mu není zřejmá její pravá příčina. O to méně je pak čitelný pro svého partnera a dítě, kteří nechápou, čím dotčenou blízkou osobu tak popudili. Pokud je takový vykořeněný jedinec alespoň částečně

¹⁷³ MILLEROVÁ, A. *Dětství je drama*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. s. 54.

¹⁷⁴ LACINOVÁ, L. – ŠKRDLÍKOVÁ, P. *Dost dobří rodiče, aneb, Drobné chyby ve výchově dovoleny*. Praha: Portál, 2008. s. 31.

¹⁷⁵ LACINOVÁ, L. – ŠKRDLÍKOVÁ, P. *Dost dobří rodiče, aneb, Drobné chyby ve výchově dovoleny*. Praha: Portál, 2008. s. 33.

schopen sebereflexe, dostávají se u něj pravděpodobně výčitky, někdy provázené úvahami typu: „*Chovám se jako můj otec/matka.*“ Citované autorky soudí, že je obecně možné, aby rodič (díky svému racionálně podloženému rozhodnutí a silné vůli) vychovával vlastní děti zcela jiným způsobem, než jakým byl sám vychováván ve svém útlém věku. I za předpokladu, že se jeho dětství například neslo v atmosféře neustálého křiku a nadávek, se tedy může vyhnout tomu, aby na své děti zvyšoval hlas. Tato vědomá regulace jeho (přirozených) reakcí a projevů ho však s největší pravděpodobností bude stát značné množství energie a je otázkou, nakolik se dokáže kontrolovat v silně zátěžových momentech.¹⁷⁶

O negativním vlivu podvědomí ve výchově pojednává Zdeněk Helus v souvislosti s problematikou postojů rodičů (a jiných vychovatelů) bránících rozvoji dítěte. Předmětné postoje charakterizuje následujícími znaky:

- *Jsou zpravidla neuvědomělé, implicitní. Považujeme je za samozřejmé, mnohdy dokonce za zcela správné. Nevidíme žádný důvod o nich přemýšlet, či je dokonce korigovat (...).*
- *Tím, že o nich nepřemýšlíme, že nám připadají jako samozřejmé, nejsou pod naší kontrolou – neodhalujeme jejich jednostrannost, nepřicházíme na jejich negativní působení.*
- *Působí jako regulativ našeho jednání – vyplývá z nich, jak se k dítěti chovat, jak na jeho projevy reagovat. Jinými slovy řečeno, jsou základem stereotypů a automatismů v našem jednání vůči dítěti.*
- *Redukují, omezují bohatost projevů a rozvojových potencialit dítěte, zužují je na to, co našemu postoji vyhovuje, bez ohledu na bytostné zájmy samotného dítěte.*¹⁷⁷

Posledně jmenovaný pedagogický psycholog zmiňuje pojem *černá pedagogika*¹⁷⁸, kterým obohatila zkoumání vlivu autoritářství na vývoj osobnosti Alice Millerová. Podle Millerové se jedná o praktikování takové péče o dítě, která vyvěrá z potřeb rodiče, přičemž tyto potřeby mají svůj zdroj ve znásilnění a potlačení rodičova vlastního dětství. Nejčastěji jde o tento druh potřeb:

- přenést svá dřívější pokoření na druhé osoby – promítnout je ze svého nitra do jiného, k tomu vhodného člověka;

¹⁷⁶ LACINOVÁ, L. – ŠKRDLÍKOVÁ, P. *Dost dobří rodiče, aneb, Drobné chyby ve výchově dovoleny.* Praha: Portál, 2008. s. 31–34.

¹⁷⁷ HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí.* Praha: Portál, 2009. s. 115.

¹⁷⁸ HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí.* Praha: Portál, 2009. s. 52–54.

- mít ventil na vybití potlačovaných afektů (např. panovačnosti, nenávisti, zuřivosti);
- mít k dispozici povolný objekt své nadvlády a manipulovat s ním stejně, jako to kdysi bylo činěno jemu samotnému;
- zavděčit se vlastním rodičům a prokázat se jako jejich hodný potomek a následovník.

Z těchto důvodů si rodič svá duševní postižení posléze v dospělém věku nevědomě a nutkavě hojí na vlastních potomcích, prostřednictvím kterých se zbavuje raných traumat. Takovouto cestou dochází k přenosu postižení na jeho děti a z nich dále na děti jejich dětí. Jde tedy o jakýsi sociální virus, který ohrožuje další a další generace. Praktiky černé pedagogiky míří proti nejvlastnějším potřebám dítěte. Jsou založeny na uplatňování moci vůči závislému dítěti; a to proklamativně ve jménu starostlivosti a lásky k němu a pro jeho dobro. Ve skutečnosti však směřují k jeho psychickému zmanipulování. Černou pedagogikou prostupuje nutkání vidět za projevy dětské přirozenosti základní prohřešek proti rodiči, který je třeba vymýtit. Na dítěti je ze strany vychovávajícího přímo, nepřímo, agresivně či záludně, násilnicky či podbízivě vynucováno, aby se vzdalo své jedinečnosti a spontánnosti. Namísto toho je manévrováno, aby se stylizovalo do neautentické pozice bezvýhradné vděčnosti, podřídivosti a oddanosti rodiči. Dítě se tak na úkor sebe sama učí být vychovateli bezpodmínečně po vůli. K tomu ho vede buď strach ze samotného rodiče, obava z odmítnutí jeho lásky, popřípadě obava, že by rodiči mohl ublížit projevem svých přirozených sklonů. Rodič přitom očekává, že mu dítě (za své pokoření) bude projevovat vděčnost.¹⁷⁹

Trapková a Chvála uvádí, že v transgenerační perspektivě je o rodu možné uvažovat jako o bytosti, která má kromě individuálních nevědomí svých jednotlivých členů také jakési *rodové nevědomí*.¹⁸⁰ Tento koncept vychází z premisy, že jsme se zástupci předchozích generací na nevědomé úrovni spjati rodovou vazbou.

¹⁷⁹ MILLER, A. *Am Anfang war Erziehung*. Frankfurt am Main. Suhrkamp, 1980.

¹⁸⁰ TRAPKOVÁ, L. – CHVÁLA, V. *Rodinná terapie psychosomatických poruch*. Praha: Portál, 2004. s. 164.

PRAKTICKÁ ČÁST

11 Metodika práce a výzkumná otázka

Empirická část diplomové práce byla pojata jako orientační kvalitativní průzkum založený na rozboru výsledků polostandardizovaných osobních interview. Takto získaná data byla následně konfrontována s teoretickými východisky uvedenými v první části této práce.

S ohledem na cíl výzkumu (viz úvodní kapitola) byla vznesena následující výzkumná otázka:

- *V jaké míře došlo mezi primárními a sekundárními rodinami respondentů k transferu těch vzorců rodičovského chování, které se týkají způsobu trestání dětí?*

Výzkumná otázka byla založena na premise, že lidé v důsledku transgeneračního přenosu při výchově (resp. trestání) svých dětí kopírují způsob trestání, kterému byli v dětství sami vystaveni ze strany vlastních rodičů. Tento výrok tedy předpokládá příčinnou souvislost (kauzální vztah) mezi dvěma proměnnými, kterými je v tomto případě na jedné straně chování rodičů v primární rodině (tj. nezávislá proměnná) a na druhé straně chování rodičů v rodině sekundární (tj. závislá proměnná). Do tohoto vztahu intervenují další proměnné (viz příslušná kapitola teoretické části). Z logiky věci vyplývá, že výše zmíněným souslovím *chování rodičů* se pro účely tohoto průzkumu míní konkrétně ty vzorce výchovného působení matky a otce, které se týkají problematiky trestání dětí – zejména druhu užívaných trestů a způsobu jejich aplikace.

Stěžejní termíny *primární* a *sekundární rodina*, *transgenerační přenos*, *výchova* a *trestání* (resp. *výchovný trest*) jsou operacionálně definovány v teoretické části práce. Význam termínů *děti* (*dětství*) a *rodiče* byl s ohledem na záměr této práce časově vymezen a blíže specifikován v kapitole 11.2.

11.1 Popis metody získávání dat

Ke sběru dat byla použita metoda polostrukturovaného osobního interview, v průběhu kterého bylo každé z dotazovaných osob položeno celkem osm otevřených (nestandardizovaných) otázek.

Výše uvedený typ otázek byl zvolen z toho důvodu, že (na rozdíl od otázek uzavřených) dává respondentům větší volnost projevu a vede je tím ke strukturovanějším odpovědím. Mezi nesporné výhody interview patří, že tento explorativní nástroj umožňuje hlouběji (než je tomu např. u dotazníku) proniknout do postojů a myšlenek dotazovaných osob. Je to přínosné zejména tam, kde hledáme důvěrné a bezprostřední odpovědi se zohledněním subjektivně důležitých souvislostí. Poněkud volnější podmínky kladené na průběh polostrukturovaného interview umožnily vytvořit přirozenější kontakt s respondenty a přizpůsobit se specifikům jejich individualit. Díky tomu mohly rozhovory proběhnout v uvolněnější a sdílnější atmosféře.

Znění otázek bylo koncipováno tak, aby jejich prostřednictvím mohl být zmapován:

- 1) *způsob trestání, kterému byl respondent podroben jako dítě v rámci své primární rodiny;*
- 2) *způsob trestání, který respondent aplikuje na vlastní děti v rámci své sekundární rodiny.*

Z výše uvedeného vyplývá, že na některé z otázek respondent odpovídal v podstatě dvakrát. Poprvé se vyjadřoval k situaci, která panovala v době, kdy byl (převážně) objektem výchovného působení a tresty přijímal. V druhé odpovědi respondent popisoval situaci, ve které (převážně) působil v roli subjektu výchovy a tresty tudíž ukládal jiné osobě.

Touto metodou byly získány dva okruhy odpovědí poskytujících informace o způsobu výchovy (resp. trestání) dětí ve dvou po sobě následujících generacích jedné rodiny. Na základě komparace způsobu trestání praktikovaného v první a v druhé generaci bylo následně posouzeno, zdali v daném rodinném systému došlo k transgeneračnímu přenosu vzorců (rodičovského) chování z rodičů respondentů na respondenty samotné, tj. zdali byli potomci respondentů trestáni obdobným způsobem jako jejich rodiče.

Z výše uvedeného vyplývá, že ačkoli se (jak již bylo řečeno) průzkum týká trestání dvou generací (tj. generací zastoupených respondenty a dětmi respondentů), v odpovědích dotazovaných osob muselo být zohledněno i jednání vztahující se ještě ke třetí (z časového hlediska nejstarší) generaci – tedy generaci rodičů respondentů (tj. prarodičů potomků respondentů).

11.2 Výzkumný vzorek

Výzkumný vzorek představuje skupina 12 rodičů (7 žen a 5 mužů) ve věku od 34 do 40 let (tj. ročníky 1974 až 1980), kteří vychovávají (popř. vychovávali) alespoň jedno dítě ve věku od šesti do jedenácti let. Rodiče byli vybráni tak, aby patřili do generace tzv. „Husákových dětí“ – což v tomto případě znamená, že převážnou část dětství prožili v éře socialismu a jejich potomci se narodili až po změně politického režimu v roce 1989. Toto omezení nebylo samoučelné nebo náhodné. Na výše uvedenou věkovou kohortu lze nahlížet jako na skupinu osob, které jsou vzájemně spojeny a ovlivněny dobově podmíněným stylem myšlení a jednání, neboť k jejich socializaci došlo ve shodných kulturních a ekonomických podmínkách. Kromě toho je však daný okruh lidí také výjimečný tím, že v transgenerační perspektivě představuje unikátní spojení mezi dvěma historickými epochami. Každá z těchto epoch vytvářela poněkud jiné kulisy pro život rodičů a dětí a poněkud jinak formulovala představy o cíli výchovy – tedy obsahu pojmu „dobře vychované dítě“.

Jak již bylo uvedeno, jednou z podmínek zařazení respondenta do výzkumného vzorku bylo splnění požadavku, aby vychovával alespoň jedno dítě ve věku od šesti do jedenácti let (tedy dítě v mladším školním věku). Ačkoli by bylo bezesporu zajímavé a přínosné zkoumat způsob trestání i u mladších dětí, spodní věková hranice byla úmyslně posunuta výše. Důvodem byl logický předpoklad, že dotazované osoby se sice patrně dokáží více či méně objektivně vyjádřit ke způsobu, jakým trestají své dítě předškolního věku, současně však nelze očekávat, že by si v uspokojivé míře pamatovaly i události (tj. způsob jejich trestání), ke kterým došlo v době před šestým rokem jejich věku. Horní věkový limit byl stanoven před začátek období puberty, neboť tuto vývojovou životní etapu lze považovat z hlediska zaměření této práce za kvalitativně značně odlišnou od mladšího školního věku.

11.2.1 Způsob konstituování výzkumného vzorku

Výběrový soubor byl získán kombinací záměrného (účelového) výběru a prostého náhodného výběru. V úvodní (nulté) fázi jsem oslovil několik osob z širšího okruhu svých známých, kteří jednak splňovali mnou stanovená kritéria pro zařazení do výzkumného vzorku a současně se u nich také dala předpokládat

dostatečná míra otevřenosti a vstřícnosti, což byl nezbytný předpoklad pro zajištění kvality shromažďovaných informací. V následující fázi někteří z těchto respondentů poskytli kontakty na další rodiče (potenciální respondenty), kteří opět splňovali podmínky výběru a případně také souhlasili, že podstoupí interview. Tento postup byl několikrát opakován. Výběrový soubor byl tedy získán tzv. *technikou sněhové koule (snowball technique)*.

11.3 Limity práce

Jsem si vědom skutečnosti, že použitý výběrový soubor nemůže vzhledem ke své velikosti a způsobu výběru poskytnout dostatečně reprezentativní a zobecnitelné údaje o souboru základním, což je v tomto případě skupina všech osob narozených v ČSSR mezi lety 1971 až 1980, a tudíž splňujících mnou výše formulovaný požadavek – aby převážnou část dětství (za kterou jsem považoval dobu minimálně devíti let) prožili v éře socialismu, zatímco jejich děti se narodily až po roce 1989. Splnění posledně zmíněné podmínky lze přitom očekávat (pominu-li případy výjimečně brzkého rodičovství) již u ročníku 1971, tedy u osob, které v roce 1989 dosáhly věku osmnácti let. S ohledem k výše uvedenému mohu tudíž závěry průzkumu vztahovat pouze ke skupině osob, s nimiž jsem provedl rozhovory, neboť extrapolace výsledků na celou základní populaci by byla přinejmenším diskutabilní.

Při shromažďování a interpretaci získaných dat jsem vzal v úvahu možnost, že některé z dotazovaných osob budou vykazovat tendenci odpovídat sociálně žádoucím způsobem. Věřím, že jsem toto zkreslení výsledků vlivem sociální desirability alespoň částečně eliminoval snahou o vytvoření pozitivního a autentického vztahu s respondenty, zdůrazněním dobrovolnosti jejich účasti na výzkumném projektu, vysvětlením jeho smyslu a zaručením se za zachování absolutní anonymity. Ani tak však nelze zcela vyloučit, že by věrohodnost některých sdělení nemohla být snížena působením stylizace a obranných mechanismů dotazovaných osob, jak lze ostatně u tak delikátního a intimního tématu, jako je trestání dětí, oprávněně předpokládat. Jan Čáp v této souvislosti uvádí: „*Ukazuje se, že někteří rodiče vidí své vlastní chování k dítěti jako laskavější, „přikrašlují“ je, ale často je tomu naopak: rodič je až příliš sebekritický k svému chování.*“¹⁸¹

¹⁸¹ ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. s. 165.

Kromě tohoto metodologického problému mohla výsledky negativně ovlivnit také skutečnost, že jsem se s některými respondenty znal již z doby před započítím průzkumu. Mohu-li však soudit, tento „handicap“ sehrál spíše pozitivní roli, neboť daná množina osob byla jednoznačně otevřenější a rozhovory tudíž probíhaly v důvěrnější atmosféře, než tomu bylo u mně původně zcela neznámých lidí.

Z hlediska dalších omezení průzkumu lze uvést, že v optimálním případě by výsledky diagnostického procesu měly vzejít z několika na sobě nezávislých perspektiv, založených na triangulaci informací z více zdrojů, a nikoli výhradně z (do značné míry nutně subjektivního) hlediska dotazovaných osob, jak je tomu v případě této práce. Jako doporučeníhodný se zde jeví longitudinální výzkum, v němž by byla vnitřní perspektiva respondentů (zachycená např. pomocí různých sebeposuzovacích metod) vhodně kombinována s dlouhodobým pozorováním interakcí mezi členy jednotlivých generací posuzované rodiny. Takový rozsah výzkumu byl však s ohledem na omezené možnosti pro tuto práci nedostupný.

Irena Sobotková uvádí, že studium rodin přináší nezvyklé metodologické problémy, neboť výzkumník musí zohledňovat větší jednotky (dyády, triády a celé rodinné systémy), než je tomu v případě výzkumů jednotlivců. Rodinný životní cyklus a různé procesy na úrovni rodiny (např. mýty, rodinná paradigmatata a komunikační procesy) nemohou být podchyceny se stejnou jistotou jako na individuální úrovni.¹⁸²

11.4 Jednotlivá interview s respondenty

Interview byla realizována v časovém rozmezí od června 2013 do května 2014. V sedmi případech k nim došlo v bydlišti respondentů, v pěti případech v jiném než domácím prostředí – například v kavárně, v místě zaměstnání nebo v parku. Všichni respondenti pocházeli buď z Prahy, nebo z obcí ve Středočeském kraji. Doba interview ani v jednom případě nepřesáhla jednu hodinu. Záznam interview byl prováděn formou ručních poznámek, které byly pořizovány jednak v samotném průběhu interakce s respondentem a jednak bezprostředně po jejím ukončení.

¹⁸² SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2007. s. 31, 110.

V úvodní (motivační) části interview byli všichni respondenti stručně informováni o smyslu a cíli průzkumu, přičemž jim byla vysvětlena podstata termínů „*transgenerační přenos, primární a sekundární rodina*“. Dále jim byly zodpovězeny jejich případné otázky.

Prezentace poskytovaných informací a dále také způsob formulace otázek v průběhu interview byly záměrně prováděny tak, aby dotazovaným osobám nebyl, byť i jen nepřímo, podsouván názor tazajícího na téma průzkumu a zejména na obsah odpovědí respondentů. Zvláštní zřetel byl kladen na to, aby respondent z chování výzkumníka nezískal dojem, že tazající k němu (potažmo k dalším členům jeho rodiny) zaujímá nějaké hodnotící stanovisko.

Před započítím interview byli respondenti požádáni, aby se ve svých odpovědích (resp. vzpomínkách na vlastní dětství) zaměřili výhradně na dobu mezi šestým až jedenáctým rokem života a pokud možno se odpoutali od zážitků a pocitů spojených s událostmi z pozdější doby (například problémového období puberty), kdy se jejich vztahy s rodiči mohly vyostřit a staly se tudíž konfliktnějšími.

Úvodem interview byli všichni dotazovaní požádáni, aby sdělili svůj věk, rodinný stav, počet, pohlaví a věk jimi vychovávaných dětí a dále také základní situaci v rámci jejich primární rodiny.

Respondentům byly při sběru dat položeny následující otázky:

- 1) *Jakým způsobem (jakými prostředky) jste byl/a ve věku 6 až 11 let trestán/a ve vaší primární rodině?*
- 2) *Jakým způsobem (jakými prostředky) trestáte (popř. jste trestal/a) vlastní děti ve věku od 6 do 11 let?*
- 3) *Kdo z rodičů v rámci vaší primární a sekundární rodiny častěji ukládal/ukládá výchovné tresty dětem ve věku 6 a 11 let? (Pakliže tresty ukládali oba rodiče, uveďte, o jaké konkrétní tresty šlo/jde v případě matky a o jaké v případě otce.)*
- 4) *Sehrávali vaši rodiče v době těsně před založením vaší vlastní rodiny spíše úlohu pozitivního nebo naopak negativního vzoru rodičovského chování ve vztahu k otázce volby optimálního způsobu trestání dětí?*
- 5) *Máte nějaké konkrétní kritické výhrady ke způsobu, jakým vás (případně vaše sourozence) ve věku 6 až 11 let trestali rodiče, nebo se s jejich postoji a jednáním spíše ztotožňujete? (Svůj názor prosím zdůvodněte.)*

- 6) *Jak se tento váš názor na způsob trestání aplikovaný vašim otcem či matkou odrazil v rovině vašich představ, postojů a předsevzetí týkajících se výchovy (resp. trestání) vlastních dětí?*
- 7) *Daří/dařilo se vám následně tyto vaše představy a předsevzetí úspěšně realizovat i ve výchovné praxi – resp. ve vašem přístupu k trestání vlastních dětí? Jinak řečeno: Pokud ve způsobu výchovy vašich rodičů shledáváte s odstupem času jistá (dílčí) pochybení, daří se vám jich vyvarovat ve vašem přístupu k vlastním potomkům?*
- 8) *Pakliže nikoli, uveďte, jak si tuto skutečnost vysvětlujete.*

V průběhu interview vyšlo najevo, že pro posouzení způsobu trestání dětí a jeho příčin je (kromě základních demografických charakteristik) žádoucí alespoň rámcově postihnout i některé další subjektivně významné (interpersonální) faktory v rodině, které jednotliví respondenti uváděli v rámci svých odpovědí na výše uvedené otázky. Konkrétně se to týkalo například frustrace matky z rozchodu s partnerem, nízkého socioekonomického standardu rodiny nebo situace, kdy se dítě narodilo až po několika nechtěných spontánních potratech matky, která nemohla dlouho otěhotnět. Tyto okolnosti byly tudíž uvedeny v textu jednotlivých interview.

Po písemném zpracování absolvovaných interview byla všem respondentům nabídnuta možnost, aby se seznámili s konceptem textu a případně ho připomínkovali. Této možnosti využilo osm dotazovaných, přičemž pět z těchto osob (respondenti číslo 3, 4, 7, 10 a 11) požádalo o drobné korektury, které jsem v textu dle jejich instrukcí následně učinil.

V rámci pilotního výzkumu předcházely samotné realizaci jednotlivých interview zkušební rozhovory se dvěma níže neuvedenými respondenty.

11.4.1 Respondent číslo 1

- muž ve věku 36 let, ženatý, děti: dívka (8 let)
- situace v primární rodině: respondent vyrůstal v úplné rodině s o tři roky mladším bratrem

Respondent uvedl, že ve své primární rodině byl s bratrem trestán domácím vězením, zákazem sledování TV, pohlavky, fackami a „nařezáním na zadek“. Veškeré tyto tresty užívali oba rodiče, rozdíl byl pouze v tom, že bití na hýždě prováděl otec

rukou a později vodítkem na psy, zatímco matka vařečkou. Fyzické tresty (zejména tzv. „výprask na zadek“) užívala matka méně než otec. Oba rodiče chlapce také káznili tím, že je buď vykážali z místnosti, kde zlobili apod., nebo jim nařídili „klečat s Neználkem“. Podstata tohoto trestu spočívala v tom, že jím dotčený hoch si musel kleknout na zem a předpažit, přičemž na horní hranu předloktí rukou mu následně jeden z rodičů položil knihu „Neználek ve slunečním městě“. V této nepohodlné pozici musel respondent nebo jeho bratr setrvat několik minut, dokud mu otec či matka neřekli, že může odejít.

Respondent vnímá svou matku a otce v podstatě jako dobré rodiče. Přítomnost fyzických trestů ve výchově apriori nepovažuje za škodlivou pro vývoj dítěte či podobu vztahu mezi dítětem a rodičem. Vždy uznával, že po provinění musí přijít přiměřený trest, ovšem při výchově (trestání) dětí je třeba zvolit nejprve domluvu či mírnější postih a teprve v případě opakovaného neuposlechnutí příkazu je na místě, aby rodič v krajním případě použil i trestu fyzického rázu. Respondentův otec tento názor patrně zcela nesdílel a své syny trestal tělesně i v případech, kdy by (dle soudu respondenta) bylo spíše na místě chlapce jen slovně pokárat a instruovat je do budoucna, například pokud bylo zjevné, že důvodem provinění byla pouze dětská nevědomost a nikoli zlý záměr nebo úmyslné obcházení nařízení rodičů. Trest klečení s knihou považuje respondent za v dnešní době již překonaný relik, pocházející z historie rodiny respondentova otce, kde se údajně „předával z otce na syna“. S ohledem k výše uvedenému tudíž respondent považuje rodiče spíše za pozitivní vzor rodičovského chování, ovšem k některým praktikám otce má jisté výhrady. Nedomnívá se však, že by ho otec nějak negativně poznamenal.

Před založením rodiny hodlal respondent vychovávat takovým způsobem, aby se tím nezpronevěřil svému výše formulovanému názoru. Trest klečení s knihou zcela zavrhnul. Jeho záměr se mu údajně daří plnit.

Respondent uvedl, že při výchově své dcery z výše zmíněných fyzických trestů používá pouze „nařezání na zadek“ rukou, a to ještě pouze zřídka (zhruba třikrát za rok). Je to i z toho důvodu, že respondentova manželka považuje tělesné tresty bez výjimky za projev rodičovské bezradnosti a omezenosti, a proto se snaží respondenta od jejich užívání odradit. Ten se s jejím pohledem zcela neztotožňuje, a proto mezi oběma partnery v minulosti na toto téma již proběhly ostřejší diskuse. Spory s manželkou ho vždy mrzí, ale nehodlá neustále omlouvat vzdorovitě, vzteklé chování dcery, jako to činí jeho choť. Jiné druhy trestů, které používají oba rodiče

(zákaz sledování TV, vykázání z místnosti, vyhubování) údajně na dívku nemají kýžený efekt.

11.4.2 Respondent číslo 2

- žena ve věku 35 let, vdaná, děti: dívka (12 let)
- situace v primární rodině: respondentka vyrůstala v úplné rodině bez sourozenců

Respondentka uvedla, že v primární rodině ji ani jeden z rodičů fyzicky netrestal. K užívaným trestům patřil zákaz sledování TV či pouštění gramodesek, nutnost jít spát v pátek a v sobotu již ve 20 hodin (za normálních okolností byl čas ukládání k spánku posunut minimálně o jednu hodinu) a domácí vězení. Všechny výše uvedené tresty užívali oba rodiče, ovšem víkendové změny „večerky“ uplatňovala spíše matka, protože otec se někdy vracel domů až po 21. hodině. Vůči způsobu, jakým ji rodiče v dětství trestali, nevznesla respondentka žádné kritické výhrady, přičemž uvedla, že se s jejich výchovnými praktikami ztotožňuje a samotné se jí osvědčily při výchově vlastní dcery, kdy údajně často čerpala z odkazu svých rodičů. Podstatu výchovného přístupu svých rodičů by charakterizovala jako vyváženou směs laskavosti a důslednosti. Rodiče byli pro respondentku pozitivním příkladem zacházení s dětmi.

Respondentka dále uvedla, že s manželem v minulosti samozřejmě museli opakovaně řešit problém, jaký postoj zaujmout vůči různému nežádoucímu chování dcery, resp. jaký optimální způsob potrestání dítěte zvolit. Při výchově jí údajně velmi pomohl fakt, že dcera je až nápadně povahově podobná jí samotné v době jejího dětství, což potvrzují i dívčiny prarodiče (tj. rodiče respondentky). Respondentka se domnívá, že dokáže být vůči své dceři ve zvýšené míře empatická, a tudíž je schopna anticipovat její chování (reakce na různé podněty) či prožívání. Tato schopnost jí pomáhá předcházet různým neshodám a nedorozuměním s dítětem – mimo jiné tím, že lépe než její manžel ví „co na dceru platí“.

V sekundární rodině respondentky je dítě trestáno zákazem sledování TV a používání notebooku, domácím vězením, domácími pracemi nad rámec běžných povinností a redukcí kapesného. Tyto výchovné tresty používají oba rodiče. Manžel respondentky ve sledovaném období dal dceři také několik pohlavků a měl (hlavně v době letní dovolené) tendenci děvče trestat „vojenským způsobem“, jako by to byl

chlapec – dceři dal například za trest udělat několik dřepů. Na žádost své ženy však od této praxe upustil.

Respondentka nepopírá, že v minulosti již také učinila několik výchovných opatření, která zpětně vyhodnotila jako přehmaty. Jako každý rodič se mnohdy učí na vlastních chybách formou „pokus–omyl“. Principiálně se však domnívá, že způsob výchovy dětí v její sekundární rodině by schvalovali její vlastní rodiče.

11.4.3 Respondent číslo 3

- muž ve věku 37 let, ženatý, děti: chlapec (11 let) a dívka (7 let)
- situace v primární rodině: respondent vyrůstal v úplné rodině s o rok mladším bratrem

Respondent uvedl, že v jeho primární rodině děti výhradně trestal otec – a to převážně fyzicky. Matka byla ženou v domácnosti až do období respondentovy dospělosti. Pakliže byl on nebo jeho bratr přistižen matkou při nějaké zapovězené činnosti (nejčastěji rozbití věcí, praní se se sourozencem, odmlouvání) matka neřešila provinění okamžitě, nýbrž pouze výhrůžně podotkla, že „to řekne tátovi a ten si to s tebou/váma vyřídí“. Samotný výkon trestu se pak oddálil někdy až o několik hodin na dobu, kdy se otec vrátil z práce a matka mu prohřešek hned po příchodu nahlásila. Poté zpravidla následoval „výprask“ prováděný nejčastěji buď rukou nebo pantoflí, výjimečně i páskem nebo vařečkou. S trestem se většinou pojil zákaz sledování televize. Mladší bratr (který měl ve škole výrazně slabší prospěch než respondent) byl občas trestán „domácím vězením“, kdy byl nucen věnovat se samostudiu, aby si zlepšil známky. Jednalo se však vesměs pouze o krátkodobé zákazy (vztahující se na dobu několika odpolední po vyučování, v délce jednoho týdne). Respondent byl s ohledem na svůj prospěch často dáván mladšímu bratrovi za vzor. Na konci školního roku byl (na rozdíl od svého bratra) pravidelně obdarován dárkem (nejčastěji knihou). V jiných ohledech však respondent neshledává, že by se přístup jeho rodičů k synům nějak zásadně odlišoval.

Respondent svou primární rodinu označil jako tradičně patriarchální. Otec se údajně řídil příslovím: „Škoda každé rány, která padne vedle.“ Přesto mu však respondent při zpětném pohledu jeho výchovné praktiky v podstatě nevyčítá. Jeho výchovu označil jako spravedlivou a přiměřeně náročnou v tom smyslu, že otec byl

při trestání veden především snahou o budování pocitu zodpovědnosti a zdravé ctižádosti u svých synů.

Určité výhrady však respondent vyjádřil vůči výše zmíněnému oddalování trestu, které ho údajně traumatizovalo více než „nařezání na zadek“. Není si však jist, zdali má toto pochybení zazlívát otci nebo spíše matce. Přístup otce označil jako někdy až příliš „dozorující“. Tím měl na mysli, že v rodině bylo k dětem často apriori přistupováno s určitou nedůvěrou (či přímo podezřívavostí). Otec (dle soudu respondenta mnohdy bezdůvodně) předjímal, že se jeho synové zachovají nežádoucím způsobem, a proto vykazoval tendenci je nepřiměřeně kontrolovat a omezovat (například tím, že nedostávali ani symbolické kapesné). Kromě těchto výhrad se respondent s postoji svých rodičů spíše ztotožňuje a matku a otce považuje za pozitivní vzor.

Před založením rodiny si respondent dal jakési předsevzetí, že ke svým dětem zaujme méně paternalistický postoj a ponechá jim větší volnost, než tomu bylo v jeho primární rodině. Možnosti užívání fyzických trestů se v podstatě nebránil – ovšem pouze ve skutečně krajním případě.

Respondent soudí, že se mu jeho předsevzetí daří plnit spíše v případě dcery, s kterou je obecně méně výchovných problémů než se synem. Připouští, že ke svým dvěma dětem přistupuje poněkud odlišně, což si vysvětluje především jejich odlišným pohlavím. Zatímco u prvorozeného syna zpočátku poněkud tápal při hledání podoby otcovské role a optimálního výchovného přístupu, v době narození dcery již mohl čerpat z do té doby nabytých zkušeností, a proto (spolu s manželkou) zvládal výchovné krize s větším přehledem a sebejistotou. Mimo jiné i z toho důvodu byl na syna možná více přísný, než bylo nutné. Tento fakt si vysvětluje svým strachem, že v očích syna ztratí rodičovskou autoritu, pokud k němu bude příliš benevolentní.

K trestům, které (spolu s manželkou) používá při výchově dětí, patří: zákaz sledování televize a užívání PC, kárání a výčitky (bez vulgarit), domácí vězení (nebo dočasný nucený odchod dítěte z místnosti, kde zlobilo), sporadicky i „nařezání“ rukou na zadek (což se týká především syna). K výše zmíněnému oddalování trestu nedochází, neboť v rodině se při ukládání trestů (byť v menší míře) angažuje i matka a škála jí aplikovaných sankcí je shodná jako u respondenta. Děti pravidelně dostávají kapesné, které jim není za trest odíráno, neboť rodiče chtějí, aby měli možnost naučit se hospodařit s financemi.

11.4.4 Respondent číslo 4

- muž ve věku 34 let, svobodný, děti: dívka (9 let)
- situace v primární rodině: v pěti letech rozvod rodičů (nadále ponechán v péči matky), od osmi let byl respondent vychováván matčíným druhem (tj. nevlastním otcem), sourozenci: sestra mladší o osm let

Respondent uvedl, že od šesti do sedmi let věku byl vychováván pouze matkou (biologického otce viděl zhruba jednou za tři týdny). Po zbytek sledovaného období se na jeho výchově podílel druhý manžel respondentovy matky. Poté, co matka začala žít v domácnosti s novým partnerem, vlastní otec respondenta údajně postupně rezignoval na svou funkci jakožto vychovatele svého syna. Dle názoru respondenta k tomu bezesporu přispěl fakt, že při nezbytném kontaktu s bývalou manželkou mu bylo z její strany dáváno zřetelně najevo, že jako rušivý element není vítán. Otec se mimo to synovi postupně odcizil a v neposlední řadě také později založil vlastní rodinu.

Ve srovnání s matkou se nový (nevlastní) otec choval k respondentovi velice laskavě až benevolentně. Provinění chlapce zprvu buď zcela přehlížel (kárání a udělování trestů nechával na své partnerce), nebo mu pouze nepříliš důrazně něco vytkl. Postupem času (patrně také díky naléhání partnerky) plně převzal spoluzodpovědnost za výchovu nevlastního syna, přičemž začal používat i různá „nepopulární“ výchovná opatření, resp. tresty. Z nově uzavřeného manželského svazku vzešla dcera – respondentova o osm let mladší sestra.

Respondent byl ze strany matky i nevlastního otce trestán zákazem sledování TV, hraní PC her, redukcí nebo zastavením kapesného a domácím vězením. Matka dala synovi občas pohlavek. Nevlastní otec chlapce fyzicky trestal také, v jeho případě šlo o nepříliš důrazné „naplácání rukou na zadek“. Sestra byla trestána obdobně, vyjma trestu pohlavkování a zákazu hraní PC her.

Pokud by měl respondent zaujmout nějaké hodnotící stanovisko k chování své matky a (nevlastního) otce výhradně ve sledovaném období, tak je toho názoru, že v zásadě vychovávali děti dobře. Vzápětí však dodal, že matka svou dceru možná poněkud rozmazlovala jako malého benjamínka rodiny, což respondentův nevlastní otec údajně paradoxně nedělal.

Respondent uvedl, že před založením vlastní rodiny se příliš nezamýšlel nad tím, jak bude vychovávat své děti. Věřil, že vše přirozeně vyplyne ze situace

a v této souvislosti nemá smysl si brát nějaká předsevzetí do budoucna, protože realita bude stejně jiná, než člověk plánuje. Svou dceru ve sledovaném období trestal zákazem sledování TV a domácími pracemi nad rámec obvyklých povinností. Dívce dal také několikrát pohlavek, když byla drzá na svou matku. K jeho osobě si to údajně nedovolí. Respondentova družka trestá dceru stejným způsobem, ovšem bez používání pohlavků.

11.4.5 Respondent číslo 5

- žena ve věku 34 let, rozvedená, děti: dva chlapci (7 a 10 let)
- situace v primární rodině: respondentka vyrůstala v úplné rodině jako jedináček

Respondentka uvedla, že vyrůstala jako jedináček, byla takzvaným „vymodleným dítětem“. Její matka měla zdravotní problémy, které jí komplikovaly schopnost otěhotnět. K narození dcery došlo až ve středním věku matky. Ta do té doby s manželem podstoupila několik vyšetření a zákroků na klinice asistované reprodukce. Dále také opakovaně prodělala spontánní potrat. V době početí respondentky se její rodiče již pomalu vzdali naděje, že si založí vlastní rodinu. Respondentka se narodila předčasně, navíc s vrozeným defektem jater. Díky péči lékařů a rodičů se však dokázala vyléčit a do první třídy ZŠ vstupovala již jako naprosto zdravé a vitální dítě. Respondentka sebekriticky připouští, že pakliže se o jedináčcích všeobecně soudí, že jsou rozmazlení, tak je to právě její případ. Rodiče k ní téměř až do konce ZŠ přistupovali jako k „jejich malé princezně“. Zejména otec k dceři choval skoro nekritickou lásku a nezřídka jí ustupoval v momentech, kdy měl naopak využít své autority a jako rodič rázně zasáhnout (použit při výchově trest). Matka svému manželovi později (zhruba od začátku školní docházky dcery) jeho nedůsledný přístup začala vyčítat. Činila tak mimo jiné proto, že jí byla proti mysli představa, že by ji její dcera mohla postupně začít vnímat jako „toho méně hodného rodiče“ a mít ji tudíž méně ráda než otce, pokud by ji trestala výhradně ona. Při zpětném pohledu respondentka soudí, že svého výsadního postavení v očích rodičů někdy poněkud zneužívala. Nebylo to však výsledkem nějakého jejího promyšleného kalkulu, či přímo vypočítavosti, ale spíše logickým vyústěním souběhu dětské přirozenosti a příliš volných mantinelů, ve kterých jí bylo tehdy umožněno se pohybovat. Nepamatuje si, že by ji otec či matka ve věku mezi šesti až jedenácti lety někdy fyzicky trestali. Jejich nejčastějším postihem bylo

domácím vězení, kárání, domlouvání a často plané vyhrožování, že jí například nepořídí nějaké oblečení, které měli původně v plánu koupit. Nakonec však většinou došlo maximálně k oddálení termínu nákupu.

Respondentka měla své rodiče vždy velmi ráda a proti jejich způsobu výchovy necítila odpor, ani k němu nechovala vážnější výhrady. Před založením vlastní rodiny pokládala matku a otce za pozitivní příklad toho, jak se mají rodiče chovat k dětem. Tento názor v podstatě zastávala až do narození jejího prvního syna, kdy již o otázce správného přístupu k dětem pouze neteoretizovala, ale byla (spolu s bývalým manželem) postavena před nutnost řešit konkrétní výchovné problémy a najít vlastní přístup při řešení synových provinění. Také v případě jejího vlastního manželství začalo docházet k názorovým střetům mezi partnery na to, jakým způsobem postihovat dítě, když zlobí a nerespektuje příkazy rodičů. Obecně lze říci, že bývalý manžel byl tím přísnějším z obou rodičů. Respondentka (která k dítěti nejdříve přistupovala způsobem obvyklým v její primární rodině) mu musela dát postupem času za pravdu v tom smyslu, že při usměrňování chlapce nestačí jen hubování a výhrůžky, ale občas je nutné použít i citelnější postih. Shovívavý přístup, který si (snad) mohli částečně dovolit respondentčiny rodiče, se v případě jejich vnoučat – často až příliš vzpurných chlapců – projevil jako evidentně nedostačující. Respondentka tudíž svůj původní názor na své rodiče a jejich výchovné praktiky poněkud kriticky revidovala.

K rozvodu respondentky s prvním manželem došlo v devíti letech věku jejího prvorozeného syna. Po necelých dvou letech neúplnou rodinu doplnil nový životní partner.

V respondentčině sekundární rodině se děti ve sledovaném období věku trestaly domácím vězením, dočasným zákazem navštěvovat zájmové kroužky (ve prospěch času věnovaného domácí přípravě na školu), zákazem sledování TV a vykázáním do nějaké místnosti, kde musely být nuceně nějakou dobu o samotě a „přemýšlet nad svým nevhodným chováním“. Starší syn byl bývalým manželem respondentky někdy bit na zadek páskem nebo rukou, přičemž mu otec nadával, a to i vulgárně. Současný partner respondentky dává oběma chlapcům pohlavky, ale dosud je nikdy neudeřil na jinou část těla. Respondentka sama chlapce fyzicky netrestá, pouze občas se stalo, že je musela chytit za paži a „trochu s nimi smýkat“, když se zdráhali okamžitě uposlechnout její příkaz odejít za trest z místnosti, přičemž

se stavěli pasivně na odpor. Tresty nefyzického charakteru užívají oba partneři v přibližně stejném rozsahu.

Respondentka soudí, že (alespoň v případě jejího současného životního druha) se jí ve výchově dětí snad daří najít jednotný přístup a vyvážený poměr mezi projevy rodičovské náklonnosti a naopak nezbytné autoritativnosti, která se v nezbytné míře nevyhýbá ani trestům. Svým rodičům jejich někdy nedůsledné chování nevyčítá, považuje ho za projev jejich lásky a důsledek vnějších okolností.

11.4.6 Respondent číslo 6

- žena ve věku 34 let, vdaná, děti: dvě dívky (11 a 13 let)
- situace v primární rodině: respondentka vyrůstala v úplné rodině spolu se stejně starou sestrou (dvojčetem) a o dva a půl roku mladší druhou sestrou

Respondentka udává, že prožila krásné dětství, na které ráda vzpomíná. V rodině měli k sobě všichni členové blízký citový vztah. Matka byla oproti otci mnohem spontánnější a emocionálnější osobností. Pro děvčata byla spíše „starší kamarádkou“ než rodičem. Otec byl (mimo jiné i díky své statné postavě) přirozenou autoritou, takže k tomu, aby si u dětí zjednal patřičný respekt, většinou nepotřeboval ani zvyšovat hlas, natož aby byl nucen často používat fyzické tresty. Mnohdy stačil jen jeho káravý, či naopak povzbudivý a vlídný pohled, aby ve výchově ihned dosáhl žádoucího efektu. Respondentka situaci v rodině popsala jako „patriarchát s lidskou tváří“, kdy otec byl jednoznačně vůdčí osobou, jejíž svrchovanost nikdo nezpochybňoval a vlastně ani vnitřně necítil potřebu na daném řádu věci něco měnit. Otec byl profesí umělec a svůj ateliér měl přímo v místě bydliště, takže byl s dětmi v úzkém každodenním kontaktu. Pokud bylo třeba dcery potrestat (nejčastěji za ztrátu či rozbití věcí z neopatrnosti, špatné známky, omlouvání matce či hádky mezi sourozenci), chopil se této povinnosti většinou právě on. V případě, že nebyl přímo u dané události, vyslechl nejprve matku, poté „svědky“ z řad sourozenců a nakonec dal prostor provinilci, aby se hájil a zdůvodnil, co ho vedlo k jeho jednání. Dívky ze zkušenosti věděly, že otec nesnáší a odsuzuje plané žalování, lhaní a zapírání. Takové jednání si většinou ani nedovolily, jednak ze strachu a také proto, že nechtěly otce zklamat. Samotný průběh „soudního tribunálu“, kterému předsedala hlava rodiny, většinou stačil k (alespoň dočasnému) umravňení dítěte. Několikrát se stalo, že respondentka (či její sestry) dostala od otce takzvaně „nařezáno

na zadek“ (ve všech případech rukou a nijak zvlášť důrazně). Otec k výkonu trestu přistupoval pragmaticky, a tudíž bez afektu. Celá záležitost tím pro něj byla vyřízena a již se k ní většinou nevracel. Matka měla naopak ve zvyku stará provinění připomínat. K dalším trestům v rodině patřilo zadávání domácích prací (mytí schodiště, vany, pleť záhonu apod.) mimo rozpis, který určoval, kdo a kdy má danou práci vykonat. Také zadávání této formy trestu bylo spíše doménou otce, i když matka občas také takový postih dětem uložila.

Respondentka uvádí, že rodiče pro ni byli jednoznačně kladným vzorem přístupu k dětem. Vždy si přála, aby v rodině, kterou v budoucnosti snad sama založí, bylo podobné klima jako v rodině jejího dětství. Žádné výhrady proti chování rodičů (alespoň po dobu období jejího věku od 6 do 11 let) v průběhu interview neuvedla. Občasné výprasky otci nevyčítá, ale sama se chtěla pokusit řešit výchovné problémy jiným způsobem, což se jí údajně vcelku daří.

Co se týče respondentčiny sekundární rodiny, byly v tomto případě obě děti ve sledovaném období trestány zákazem užívání TV, PC a další elektroniky (iPod, tablet) a domácími pracemi. Starší dcera byla trestána i domácím vězením, zatímco mladší dceru rodiče tímto způsobem téměř nepostihovali. Důvodem byla skutečnost, že tato dívka měla (na rozdíl od své více temperamentní sestry) ve škole vždy uspokojivé výsledky a díky své hloubavé samotářské povaze (zálibě ve čtení knih) vlastně ani necítila potřebu trávit volný čas s kamarády mimo domov. Domácí vězení by pro ni tudíž v podstatě nepředstavovalo citelný trest.

„Dělba práce“ při trestání dětí byla mezi manželi v primární rodině respondentky rozložená vždy rovnoměrněji, než tomu bylo v její rodině primární. Respondentka to přičítá faktu, že (i když by si to někdy přála) její manžel není tak charismatický a přirozeně dominantní jako její otec a vzhledem k jeho velkému pracovnímu vytížení (kdy do zaměstnání musí dojíždět) s dětmi také nemůže trávit tolik času. Respondentce tedy ani nezbyvá jiná možnost, než se při výchově (a tím i trestání) dětí angažovat častěji, než kdysi její matka. Výše zmíněné tresty ve sledovaném období ukládala dětem jak respondentka, tak její manžel. Kromě toho manžel v minulosti trestal starší dceru i pohlavky. Respondentka to přičítá jeho občasné prchlivosti, díky níž při řešení některých excesů děvčete nemá takovou trpělivost, jakou by si ona představovala. Respondentka v této souvislosti s jistou lítostí připouští, že jak ona, tak její manžel bohužel nejsou schopni při vyšetřování provinění a následném zdůvodňování výchovných trestů vystupovat před potomky

s takovou (někdy až obřadnou) metodičností, důsledností a rozhodností, jako v minulosti činil její otec.

11.4.7 Respondent číslo 7

- žena ve věku 35 let, vdaná, děti: chlapec (10 let)
- situace v primární rodině: v devíti letech rozvod rodičů, sourozenci: bratr mladší o 4 roky

Respondentka uvádí, že se její rodiče rozvedli v době, kdy jí bylo devět let. Matka následující období špatně snášela, neboť byla nucena starat se sama o chod domácnosti a obě nezletilé děti, přičemž ze svého tehdejšího příjmu (i se započtením alimentů) jen s obtížemi pokryla nezbytné výdaje. Otec se po rozvodu ve výchově dětí již příliš neangažoval. Matka si (dle soudu respondentky) svou frustraci z krachu manželství a neutěšené finanční situace vybíjela na své dceři. Mimo jiné vykazovala tendenci převádět na dceru co možná největší část domácích prací, čímž ji ovšem neúměrně jejímu věku zatěžovala. Pokud respondentka nesplnila zadanou práci v požadovaném čase a kvalitě (což vzhledem k omezeným schopnostem dítěte nebylo mnohdy objektivně ani možné), byla matkou nezřídka urážena. Matka jí například často říkala, že je „blbá káča“, což bylo zpravidla provázeno fackou nebo pohlavkem. Obdobným způsobem matka dceru trestala i za školní známky, přičemž za důvod k facce považovala i dvojku. K těmto tělesným trestům se však oba rodiče uchýlovali již před rozvodem. Jiným způsobem respondentka tělesně trestána nebyla. Ačkoli v podstatě nešlo o formu trestu, výkon domácích prací respondentce značně omezoval čas, kdy se mohla věnovat svým zálibám a stýkat se s kamarády. Většinu času tedy trávila doma.

Matka respondentce ve sledovaném období jednou v afektu řekla, že je nechtěné dítě (a důvod, proč si musela vzít jejího otce). I s tímto vědomím matka později opět (v tomto případě již plánovaně) otěhotněla, což bylo v době, kdy se v manželství začaly objevovat vážnější partnerské neshody. Dle soudu respondentky se matka mylně domnívala, že početím druhého dítěte zachrání své rozpadající se manželství a muže k sobě připoutá. Ačkoli se její očekávání nenaplnila, k synovi měla údajně vždy výrazně vřelejší citový vztah než ke své dceři. I když chlapec byl v pozdějším věku také matkou trestán políčky, nedocházelo k tomu

ani zdaleka v takové míře jako v případě respondentky. Ta protěžování bratra vnímala jako výraznou křivdu.

Vzhledem k výše uvedenému chování matky ji respondentka vždy považovala spíše za negativní vzor rodičovského chování a prohlásila, že „je zlá a má radši věci než lidi“. Ani toto hodnocení matky však respondentce nebránilo, aby zhruba od dvou let věku svého syna svěřovala podle potřeby do občasné péče své matky. Ta se však ke svému vnoučeti (přes určité drobnější výhrady respondentky) údajně vždy chovala a chová akceptovatelným způsobem.

Respondentka matce vyčítá především její chladný až zavrhuující přístup, který nerespektoval potřeby dcery, a dále také skutečnost, že matka měla na obě své děti takzvaně „dvojí metr“. V době, kdy respondentka ještě neměla vlastní rodinu, vždy údajně doufala, že bude mít v budoucnu dost vnitřní sebekázně a odhodláni přistupovat k mateřské roli výrazně odlišným způsobem než její matka. Svě děti chtěla vychovávat tak, aby měly šťastné dětství a cítily, že jsou oběma rodiči (stejně) milovány. Užívání tělesného trestu typu „výprasku na zadek“ ve zcela výjimečných případech zcela nezavrhovala, ale jednoznačně odmítala možnost, že by své děti fackovala. K tomuto způsobu trestu si z vlastní zkušenosti vybudovala silnou averzi a kromě toho ho považuje za nedůstojný a ponižující.

Respondentka je toho názoru, že se jí vcelku daří řídit se v praxi svými výše uvedenými předsevzetími. Připouští, že tato skutečnost je způsobena mimo jiné tím, že má (na rozdíl od své matky) spolehlivého a tolerantního partnera a také finanční situace rodiny je výrazně lepší. Syn byl ve sledovaném období trestán většinou zákazy sledování TV a hraní PC her, dále mu byly rodiči čas od času zapovězeny návštěvy kamarádů či možnost s nimi trávit volný čas mimo domov. Na prvním stupni ZŠ dostával za trest různá pravopisná cvičení, kdy musel přepisovat z učebnice text. Dalšími, spíše výjimečnými tresty, byla redukce kapesného a „výprask na zadek“. Veškeré ze zmíněných trestů ukládá jak respondentka, tak její manžel (ten však v minulosti častěji syna postihoval bitím na zadek).

Respondentka si vzpomněla, že jednou psychicky neunesla chování svého tehdy zhruba čtyřletého syna (chlapec zcela úmyslně nerespektoval opakované napomínání matky a vystavoval se tím nebezpečí) a ve zlosti mu dala facku, až měl zarudlou tvář. Následně se hluboce zastyděla a své počínání si vyčítala. Od té doby syna na tvář nikdy neudeřila, i když se od té doby občas musela značně přemáhat, aby nepodlehla silnému nutkání chlapce „usměrnit“ prostřednictvím facky.

11.4.8 Respondent číslo 8

- muž ve věku 36 let, ženatý, děti: chlapec (10 let)
- situace v primární rodině: respondent vyrůstal v úplné rodině, sourozenci: bratr starší o rok

Respondent uvádí, že ve věku mezi šesti a jedenácti lety byl trestán oběma rodiči. Co se týče fyzických trestů, otec respondenta bil dlaní ruky na hýždě nebo asi metr dlouhým pružným plastovým prutem na celou plochu zad (včetně hýždí). Otec měl kromě toho ve zvyku syna při „domlouvání“ bolestivě uchopit v oblasti ramene tím způsobem, že chlapci sevřel mezi palcem a ukazováčkem trapézový sval nad klíční kostí. Matka respondenta občas pohlavkovala (jiný tělesný trest neužívala). K bití respondenta otcem docházelo v průměru asi jednou za čtrnáct dní a ve stejné frekvenci byl takto postihován i jeho starší bratr. K dalším trestům užívaným oběma rodiči patřil zákaz sledování TV, poslouchání magnetofonu a zákaz přístupu k oblíbeným věcem – hračky, hry, knihy, časopisy. Provinilec v takovém případě musel sedět u stolu a věnovat se učení nebo se na žádost otce tomuto „ztratit z očí, dokud nevychladne“. Konkrétně to znamenalo, že měl opustit prostor bytu minimálně na tři hodiny. Pokud k tomuto vykázání došlo například o víkendu těsně před obědem, dotyčný chlapec musel neprodleně odejít z domova, aniž by se předtím mohl najíst. Nucený půst byl otcem synům ukládán asi od deseti let jejich věku. K trestu takzvaného „domácího vězení“ v rodině nedocházelo, neboť otci patrně v podstatě vyhovovalo, když problémové dítě nemohlo svou přítomností rušit klid domácnosti. Syny (např. když se hádali a prali) často vykazoval najednou oba dva, aniž by se snažil nejprve zjistit, kdo z nich potyčku inicioval. Respondent jeho přístup charakterizoval slovy: „Nejdřív nás seřezal a teprve potom se ptal.“ Při bití oba rodiče na chlapce často křičeli. Křik respondenta údajně deptal více než bolest od utržených ran. Nebylo výjimkou, že otec (na rozdíl od v tomto ohledu umírněnější matky) syny nazýval hrubými výrazy, jako například ty smrade, hajzle, blbečku aj. Přitom byl hluboce přesvědčen o oprávněnosti svých výchovných metod, které nezpochybovala ani matka.

Respondent považuje otce za špatný příklad toho, jak by se měli rodiče chovat ke svým dětem. Otcí nevyčítá ani tak užívání fyzických trestů (respondent se domnívá, že k výchově neukázněných kluků „bití na zadek tak nějak patří“), ale spíše jeho celkový přístup. Otec ve své omezenosti synům údajně nikdy nedal najevo, že má

upřímnou snahu je vyslechnout a pochopit, co děti cítí a jak vnímají jisté okolnosti. Při jejich trestání spíše často necitlivě inklinoval k uplatňování kolektivní viny. Pokud se zmýlil a dodatečně vyšlo najevo, že své syny potrestal neprávem, tak se dotčenému dítěti nikdy neomluvil, ani neprojevil lítost. Kromě toho (jak již bylo zmíněno) syny ponižoval vulgárními urážkami. To jsou zásadní pochybení, která respondent vždy svému otci zazlival, a věřil, že se jich při výchově vlastních dětí v budoucnu vyvaruje. Vůči způsobu, jakým k trestání přistupovala matka, respondent neměl vážnější výhrady.

Svého syna respondent ve sledovaném období trestal zákazem sledování TV, odmítnutím dobíjet mu na mobilním telefonu kredit, zákazem používání bicyklu a PC a „nařezáním na zadek“, k čemuž používal buď ruku, nebo vařečku. Jiné fyzické tresty neužívá. Synovi za trest také odebral psa (o kterého se syn stejně údajně dostatečně nestaral). Manželka syna trestala spíše jen hubováním a zákazem sledování TV či používání PC.

Respondent dále uvedl, že si již v průběhu třetí nebo čtvrté třídy ZŠ začal uvědomovat, že se mu syn odcizuje. Pokusil se to zvrátit, ale bohužel se mu to nepodařilo a vzájemná propast se mezi nimi postupem času spíše prohloubila. Částečně si to vysvětluje tím, že pod vlivem výchovy svého vlastního otce není schopen verbálně projevovat hlubší náklonnost a být dostatečně empatický. To se týká spíše jeho přístupu k dětem než k dospělým osobám. Rád by tento stav změnil, ale neví jak a trápí se tím.

Fakt, že svého syna občas trestá i fyzicky nepovažuje respondent nutně za příčinu výše uvedeného stavu. Dle jeho názoru má přiměřený fyzický trest ve výchově místo i v současné době a v zájmu zlepšení vztahu se synem se jako rodič rozhodně nehodlá snížit k nemístně shovívavému přístupu. Přehlížení prohřešků syna by totiž vedlo jen k pokřivení charakteru dítěte. Respondent věří, že syn snad jednou jeho důslednost ve výchově ocení.

Respondent připustil, že se zpronevěřil svým dřívějším předsevzetím tím, že je ve zlosti na svého syna někdy vulgární a již se několikrát přistihnul, že potomka častoval stejnými nadávkami, jaké kdysi užíval jeho otec. Za toto počínání se stydí. Synovi se však zpětně za urážky dosud nikdy neomluvil. V jiných případech mu však nedělá problémy uznat před synem, že učinil chybu, a omluvit se mu.

11.4.9 Respondent číslo 9

- žena ve věku 36 let, podruhé vdaná, děti: chlapec (13 let), dívka (11 let)
- situace v primární rodině: respondentka vyrůstala v úplné rodině bez sourozenců

Respondentka uvádí, že měla „normální dětství“. Její matka pobírala částečný invalidní důchod, přičemž tzv. „ženou v domácnosti“ byla až do konce respondentčina prvního stupně ZŠ. Otec doma často absentoval, neboť jezdil do zahraničí na montáže. Represivní opatření ve výchově dcery používala téměř výhradně matka. Mezi manželi docházelo k mnoha hádkám – mimo jiné i proto, že matka respondentky vyčítala svému muži laxní přístup při výchově dcery. Ten uznával, že by mohl být na dceru přísnější. Občas se hájil tím, že vyrůstal v tíživé atmosféře tvrdého drilu (doslova říkal: „prušácké výchovy“) prosazovaného jeho vlastním autoritativním otcem. Vůči dceři (tj. respondentce) byl mírný jednak proto, že (s ohledem na své neradostné zážitky z dětství) užívání trestů ve výchově z principu spíše odmítal a dále patrně cítil i určitou nejistotu v roli otce vychovávajícího dívku, neboť ho v mládí formovalo především mužské prostředí (byl nejmladší ze tří bratrů). Z toho důvodu dle mínění respondentky v některých situacích asi poněkud tápal, jak má k dceři přistupovat.

Matka při výchově dcery ve sledovaném období používala tresty jako domácí vězení, zákaz sledování TV a nařezání na zadek rukou. Kromě toho dceři dávala za trest vypracovat zvláštní „domácí úkoly“ (např. různá početní či pravopisná cvičení). Otec dceři spíše jen domlouval. Několikrát jí dal spíše symbolický pohlavek. Zdali jí také někdy nařezal, si respondentka nepamatuje, spíše se domnívá, že nikoli. Tresty uložené matkou dceři někdy bez vědomí matky prominul. Svě ženě (např. poté, co se vrátila zpět domů z nákupu nebo návštěvy) sdělil, že dcera byla potrestána. Respondentka za to měla svého otce ráda a její vztah s ním tak nabýval poněkud spikleneckého charakteru.

Respondentka uvádí, že se před založením vlastní rodiny dívala na výchovné praktiky svých rodičů vcelku s pochopením. Matce nevyčítala, že jí občas (ne příliš důrazně) nařezala, neboť sama uznává, že byla zlobivé děcko působící problémy. S oběma rodiči měla jako dítě blízký vztah. Při zpětném pohledu může mít výhrady vůči výše zmíněnému benevolentnímu postoji otce. Jako malá mu ho přirozeně nezazlívala (spíše naopak), nyní si však uvědomuje, že kdyby i její matka

přístupovala k výchově dcery obdobným způsobem jako on, tak z respondentky nejspíše vyroste nezodpovědný člověk, který nemá zažité potřebné limity chování.

Respondentka doufala, že si najde partnera (budoucího otce jejich dětí), který bude mít na výchovu (a otázku trestání dětí) shodný názor jako ona. To pokládala nejenom za nezbytnou podmínku zdárného vývoje dětí, ale také za záruku harmonického vztahu mezi manželi. Po krátkém trvání prvního (bezdětného) manželství se podruhé vdala. Dle jejího názoru se jí daří výše zmíněné představy o výkonu rodičovské role plnit i v reálném životě. Její současný partner se při výchově (trestání) dětí angažuje v uspokojivé míře, takže se neopakuje scénář z respondentčiny primární rodiny, kdy otec nejenže dostatečně nekorigoval chování svého dítěte, ale nad to svým přístupem i čas od času přímo podryval autoritu své ženy v očích jejich dcery.

V sekundární rodině respondentky je škála užívaných výchovných trestů širší, než tomu bylo kdysi v rodině primární. Kromě (v současnosti již nepoužívaných) trestů „nařezání na zadek“ (což se týkalo především syna a méně pak dcery) a pohlavků je dětem zakazováno sledovat TV, dostávají domácí vězení nebo je jim redukováno kapesné. Zvlášť citelným postihem je pro obě děti trest zákazu užívání PC (vztahující se buď jen na možnost chatování se spolužáky, nebo přímo na užívání celého PC). Synovi bylo ve sledovaném období rodiči také zapovězeno navštěvovat florbalový oddíl, neboť spoluhráči měli na dítě (dle mínění respondentky) špatný vliv – hoch byl rozjívěný a agresivní. Chlapec se nyní věnuje jiným sportovním aktivitám.

Veškeré tresty udělují oba rodiče, s výjimkou trestů fyzických, kdy respondentka občas užívá pohlavky, zatímco její manžel bije děti rukou na zadek

11.4.10 Respondent číslo 10

- žena ve věku 40 let, podruhé vdaná, děti: chlapec z prvního manželství (13 let), dívka – nevlastní dcera z druhého manželství (8 let)
- situace v primární rodině: respondentka vyrůstala v úplné rodině, sourozenci: bratr starší o dva roky

Respondentka uvádí, že v rámci primární rodiny nebyla ze strany rodičů nikdy trestána fyzicky. Výchově (a tím i trestání) se vždy věnovala především matka. Při prohřešku nějakého dítěte měla ve zvyku dotyčnému potomkovi nejprve hlasitě vyhubovat a poté se s ním minimálně jeden den nebavila. V takovém případě dítě

ostentativně ignorovala, aby tím dala najevo, že se jí jeho chování dotklo a že je momentálně u matky v nemilosti. Komunikace matky s dcerou nebo synem se v této době omezila jen na nezbytně nutnou míru – v podstatě jen na úsečné pokyny a příkazy. Toto odpírání přízně respondentka snášela poměrně špatně a vzrůstající psychická tenze ji nakonec vždy donutila, aby po určitém čase sama přišla za matkou a požádala ji za odpuštění. Ze zkušenosti věděla, že pokud má být omluva matkou akceptována, musí být pronesena dostatečně pokorným a prosebným způsobem, což respondentka považovala za ponižující.

Respondentka byla kromě toho oběma rodiči trestána zákazem sledování TV a domácím vězením.

Ačkoli respondentka měla v dětství s matkou pěkný vztah, výše zmíněné chování jí zazlívá. K tomu dodává, že trest fungoval hlavně právě proto, že respondentka měla svou matku skutečně ráda (přičemž nepochybuje o tom, že stejně tomu bylo i naopak) a byla na ni citově fixovaná. Právě z toho důvodu se cítila pod velkým tlakem v době, kdy se k ní matka obrazně řečeno obrátila zády. Ve sledovaném věkovém období údajně nikdy nedošlo k situaci, kdy by se respondentka vůči počínání matky zatvrdila a odmítla se jí omluvit. I když požadavek omluvy třeba nebyl osobou rodiče přímo výslovně vznesen, matka pokaždé dosáhla toho, aby za ní dcera nakonec přišla a projevila lítost nad svým činem.

Před založením vlastní rodiny si respondentka předsevzala, že se k dětem nebude chovat výše naznačeným způsobem. Svého vlastního syna ve sledovaném období trestala fackami a pohlavky. Tento druh výchovných trestů používala v menší míře i vůči své nevlastní dceři, kterou si osvojila poté, co se provdala za svého druhého muže (v té době již vdovce). Respondentka přiznává, že je někdy až cholerickou osobností. V afektu se tudíž často neovládne a své děti plácne rukou. Připouští, že se v návalu zlosti s dítětem bezprostředně po jeho provinění také nějakou dobu nebaví, ale vztek jí většinou rychle přejde a poté se s dotyčným opět snaží aktivně navázat normální vztah a vyřešit vše „po dobrém“ (tj. apelovat na lepší stránky osobnosti dítěte). Své chování zdůvodňuje temperamentovými vlohami. Rychlé a rázné potrestání (a tím i brzké odeznění afektu rodiče) považuje z hlediska zájmů dítěte za příhodnější variantu postihu, než dlouhodobé zatěžování psychiky dítěte chladným přehlížením, zavrhováním a pasivitou rodiče. Povznesení rodiče nad užívání fyzických trestů tudíž nemusí být vždy samo o sobě zárukou optimálního přístupu vychovávajícího k otázce trestání dětí.

Respondentka uvádí, že její druhý manžel děti trestá pohlavky a někdy domácím vězením. Obdobně tomu bylo i v případě jejího prvního manžela.

Podle názoru respondentky se jí daří obě své děti vychovávat, aniž by se přitom dopouštěla chyby, kterou vyčítá své matce.

11.4.11 Respondent číslo 11

- muž ve věku 37 let, svobodný, děti: chlapec ve věku 18 let (respondent nežije s matkou dítěte a se synem ve stejné domácnosti)
- situace v primární rodině: respondent vyrůstal v úplné rodině, sourozenci: bratr starší o tři roky a sestra mladší o rok a půl

Respondent uvádí, že se svými dvěma sourozenci vyrůstal v dvougenerační rodinné vile, spolu s prarodiči z otcovy strany. Na výchově (trestání) dětí se podíleli nejenom jejich rodiče, ale také dědeček (který v pěti letech respondenta ovdověl). Zatímco matka k trestání potomstva používala sankce nefyzického charakteru (domácí vězení, domácí práce nad rámec běžných povinností, zákaz sledování TV, hlasité čtení z čítanky, vykázaní z místnosti), otec (kromě již zmíněných trestů) synům čas od času takzvaně nařezal, a to buď rukou, nebo páskem. Dědeček dával svým vnukům za trest většinou pohlavky nebo jejich provinění sdělil rodičům a ti následně přijali nějaké kárné opatření. Sestra respondenta tělesně trestána nebyla.

Respondent uvádí, že vůči výchovným praktikám rodičů ve sledovaném období věku nemá žádné větší výhrady. Je sice toho názoru, že zejména otec mohl být vůči synům někdy shovívavější a trpělivější, na druhé straně však respondent současně připouští, že spolu s bratrem potřebovali „pevnou ruku“, protože dost zlobili a opakovaně svévolně překračovali příkazy rodičů. Otec tudíž podle mínění respondenta užíval tělesné tresty oprávněně a v přiměřené míře. Chování sestry nemuselo být korigováno pomocí fyzických trestů, protože dívka měla v dětství přirozeně poddajnou poslušnou povahu.

Do věku dospělosti vstupoval respondent s předsevzetím, že by své děti rád vychovával pokud možno bez používání fyzických trestů. Sám však současně pochyboval, že toho bude schopen, neboť si dokázal představit, že realita je mnohdy jiná než představy a teoretizování.

Ačkoli hodlal založit rodinu až v pozdějším věku, respondentova partnerka otěhotněla již v době, kdy jim oběma bylo devatenáct let. Respondent si zpětně

uvědomuje, že na péči o dítě tehdy nebyl absolutně připraven, a to jak duševně, tak co se týče jeho potenciálu hmotně zabezpečit rodinu. Respondentovi rodiče naštěstí umožnili mladému páru, aby se s novorozencem nastěhovali do té části domu, kterou kdysi obýval (v té době již zesnulý) dědeček. Podmínky takového soužití všichni zúčastnění akceptovali jako jakési dočasné provizorium, které však trvalo ještě dalších devět let. Soužití s rodiči pod jednou střechou bohužel vytvářelo mezi oběma generacemi konflikty. Respondent se cítil být v pasti, neboť v době, kdy se již mohl zbavit (pro něj tíživé) závislosti na rodičích a začít si konečně užívat vysněné autonomie, se tato jeho očekávání nejenže nevyplnila, ale jeho odkázanost na rodičích se po narození dítěte ještě více prohloubila. Respondent oceňoval, že se mu rodiče snaží pomoci jak materiálně, tak s výchovou dítěte. Tato podpora však byla údajně vykoupena tím, že se rodiče (zejména matka) za daných okolností cítili být oprávněni vměšovat se do chodu respondentovy sekundární rodiny v míře, kterou respondent nebyl ochoten akceptovat.

Respondent přiznává, že díky své tehdejší nezralosti, v důsledku tlaku rodičů, stresem z nutnosti uspokojovat nároky syna a dále také díky množícím se neshodám s partnerkou (kdy začalo být postupně zřejmé, že jejich osobnosti nejsou kompatibilní), začal hledat únik ve společnosti kamarádů a alkoholu, přičemž doma často absentoval. Svou frustraci bohužel částečně přenášel na svého syna, kterého často bil rukou či vařečkou po hýždích nebo ho pohlavkoval. Nikdy to sice nebylo zcela bezdůvodně, ale nyní si uvědomuje, že dítě šlo bezesporu usměrňovat i citlivější formou bez křiku a ran. Respondent přiznává, že se jako otec ve výchově syna ve sledovaném období angažoval spíše nárazově, kdy například o školní výsledky syna několik dní nebo i týdnů téměř nejevnil zájem, poté však chlapce zbil, když zjistil, že má slabý prospěch. Konstruktivně řešit problémy spojené s výchovou dítěte byla v té době schopna spíše respondentova partnerka. Ta syna trestala hlavně domácím vězením a zákazem sledování TV.

Situace dospěla do fáze, kdy respondent v době, kdy bylo synovi devět let, od rodiny odešel. Jeho bývalá partnerka se krátce poté vdala a respondent se svému synovi postupně zcela odcizil. Tento fakt nyní považuje za největší prohru svého života.

S přihlédnutím k výše uvedenému je respondent toho názoru, že se mu jeho předsevzetí o tom, že bude své děti vychovávat nenásilně, nepodařilo naplnit a kromě

toho svého syna fyzicky trestal ještě ve větší míře, než to bylo běžné v respondentově primární rodině.

11.4.12 Respondent číslo 12

- žena ve věku 38 let, vdaná, děti: dvě dívky ve věku 9 a 11 let

- situace v primární rodině: respondentka vyrůstala pouze s matkou, bez sourozenců

Respondentka uvádí, že svého otce nikdy nepoznala a po celé sledované období žila pouze s matkou samoživitelkou. Otec rodinu opustil asi necelé dva roky po narození dítěte a o další osud dcery se pak již naprosto nezajímal. Matka respondentky z toho důvodu cítila vůči svému bývalému partnerovi ukřivděnou zahořklost, přecházející až do nenávisti. Skutečnost, že považovala otce respondentky za odsouzené individuum, matka před svou dcerou nijak netajila. Dceru ve sledovaném období trestala především domácím vězením. K fyzickému trestání nedocházelo. V okamžicích, kdy respondentka matku rozzlobila na nejvyšší míru, měla matka ve zvyku vyhrožovat dceři tím, že si bude muset sbalit věci, odstěhovat se k démonizovanému otci a žít pouze s ním. Respondentka matce minimálně do svých devíti let pevně věřila, že k tomu může skutečně dojít. Doba jejího dětství byla tudíž čas od času prostoupena strachem z téměř až „mýtické postavy“ otce – personifikace lidských neřestí jako je sobectví, nezodpovědnost, lhavost apod.

Respondentka označila výše popsání hrozby matky za „psychické týrání“ a jednoznačné výchovné pochybení. V tomto ohledu pro ni matka tedy představovala spíše negativní vzor. V pozdějším věku proto zakládala rodinu s pevným odhodláním, že své vlastní děti nebude traumatizovat podobným způsobem. Toto předsevzetí se jí údajně daří plnit i v praxi. Spolu s manželem sice dětem občas pohrozili použitím nějaké sankce, ovšem výhrůžky nebyly nikdy úmyslně formulovány tak, aby to v dcerách vzbudilo (nebo mělo vzbudit) obavu, že budou svými rodiči zavrženy.

Manžel respondentky trestá dcery zákazem sledování TV a užívání PC a domácím vězením zostřeným o zákaz návštěv kamarádů. Dívky dále také několikrát umravňovali pomocí „výchovných pohlavků“. Sama respondentka dcerám ve sledovaném období za trest dočasně odpírala různé (nadstandardní) pokrmy, jako například cukrovinky a podobně. Ještě na začátku školní docházky fungovala již předtím zavedená praxe, že pokud si dcery po výzvě matky řádně neuklidily svůj dětský pokoj (například hračky apod.), byly jim tyto pohozené předměty matkou

dočasně zabaveny. Respondentka dále dcerám ukládá trest domácího vězení a užívání TV. Fyzické tresty ve sledovaném období nepoužívala.

11.5 Vyhodnocení interview

V průzkumu byl zohledňován pouze druh jednotlivých trestů, nikoliv konkrétní způsob jejich aplikace, četnost, dlouhodobost, důraznost (tj. např. míra násilí užívaná rodičem při ukládání fyzického trestu dítěti) či jejich psychický (popř. fyzický) dopad na trestanou osobu (tj. respondenta). Pokud jsou některé z těchto informací přece jen obsaženy v textu jednotlivých interview, je to většinou ve spojitosti s vysvětlením subjektivně významných důvodů, proč se respondenti (po zkušenostech z jejich primárních rodin) rozhodli určitý druh trestu neaplikovat na vlastní potomstvo.

Ačkoli by tyto (výše zmíněné a v průzkumu nezohledňované) informace patrně poskytly ucelenější obraz o způsobu trestání, již v průběhu pilotního průzkumu bylo zjištěno, že shromažďování, a hlavně interindividuální porovnání takovýchto dat by bylo přinejmenším problematické. Dotazovaní se totiž nebyli schopni jednoznačně vyjádřit například k otázce, v jaké frekvenci byli rodičem bití pohlavky (pakliže tento způsob trestu udávali). Škálování na odpovědi typu: „*nikdy–málokdy–často*“ nebo „*nikdy–denně–jednou za týden–vícekrát za týden*“ atd. se neosvědčilo. Respondenti si sice pamatovali, že byli trestáni určitým způsobem, vzhledem k delšímu časovému odstupu od předmětné doby však již mnohdy nebyli s to uvést, jak často byli trestu podrobováni, tím spíše, že průzkumem sledované období pokrývá celých pět let jejich věku, v průběhu kterých se přístup rodičů ke způsobu trestání respondentů (tj. ke druhu, četnosti udělovaných trestů atd.) většinou postupně měnil. „Zprůměrování“ frekvence trestání do výzkumníkem předem definovaných škál by bylo tudíž dosti nepřesné a obtížně srovnatelné s odpověďmi získanými od dalších respondentů, což se ostatně netýkalo pouze otázky četnosti trestů. Obecně řečeno, odpovědi typu „*trestal(a)/trestá(m) často, hodně, přísně... zřídka, mírně*“ atd. mají nízkou výpovědní hodnotu, protože podobné pojmy (mimo jiné v důsledku referenčního rámce, získaného výchovou v primární rodině) vnímá každý z dotazovaných osob rozdílně.

Ze stejného důvodu nebylo v průzkumu zohledňováno trestání verbálního charakteru, neboť význam výrazů jako např. „*vynadat, mentorovat, spílat, plísnit,*

hubovat, domlouvat, kárat, napomínat, seřvat“ apod. si každý vysvětluje jinak. Jen těžko lze bez znalosti bližších okolností objektivně rozlišit, kdy jde ještě o pouhé věcné instruování dítěte důraznou intonací hlasu rodiče a kdy může být slovní vystoupení otce či matky už naopak považováno za samostatnou kategorii trestu (zatěžující psychiku dítěte). I v rámci jedné rodiny, ve které vyrůstají dva sourozenci, může identickou výchovnou situaci vnímat každé dítě zcela odlišně. Jedinou (v průzkumu zohledněnou) výjimkou byly případy, kdy respondent uvedl, že rodič při jednání s dítětem použil vulgarismy, resp. nadávky adresované potomkovi. U takového projevu nelibosti rodiče lze již oprávněně předpokládat, že má vždy určitý zraňující potenciál na psychiku dítěte a může být tudíž považován za formu trestu.

Obdobný přístup byl zvolen i ve vztahu k výhrůžkám jako prostředku výchovného působení (resp. trestání dětí), na který nebyl v průzkumu brán zřetel. Jedinou výjimkou byl případ respondentky číslo 12, která uvedla, že v dětství musela opakovaně čelit hrozbám své matky, která jí hrozila odstěhováním k dívkou nikdy nepoznanému a matkou opovrhovanému otci. Vzhledem ke konkrétním okolnostem měla tato výhrůžka natolik traumatizující dopad na psychiku dítěte, že tu lze bezesporu hovořit o formě trestu.

Za zcela specifickou formu trestu, souvisejícího s problematikou mezilidské „verbální“ komunikace, lze považovat úmyslnou ignoraci dítěte rodičem (tj. odepření psychické podpory), jako to bylo zmíněno respondentkou evidovanou pod číslem 10.

Vyhodnocením výsledků interview bylo zjištěno, že v primárních rodinách respondentů bylo vychováváno celkem dvacet dva dětí (z toho 11 dívek a 11 chlapců), zatímco v sekundárních rodinách pouze osmnáct dětí (z toho 10 dívek a 8 chlapců). Z tohoto počtu připadají na primární rodiny respondentů čtyři jedináčci (ve všech případech se jedná o dívky) a šest jedináčků na rodiny sekundární (3 dívky a 3 chlapci).

Průzkum nerozlišoval, zda mezi vychovávaným a vychovávajícím je (popř. byl) vztah pokrevního příbuzenství, či nikoli. Rozbor získaných informací dále ukázal, že tři respondenti byli po nějakou část svého dětství (včetně doby předcházející šestému roku jejich života) vychováváni pouze jedním rodičem, a to buď z důvodu rozvodu manželského páru, nebo díky odchodu otce od rodiny (u nesezdaných párů). V případě sekundárních rodin se tato situace týkala

čtyř respondentů. Část z těchto neúplných rodin byla později doplněna novým partnerem matky respondenta. Pokud byl respondent ve sledovaném období svého života vychováván více než jedním mužem v otcovské pozici (tj. dalším druhem matky respondenta, resp. nebiologickým otcem), byly jednotlivé druhy trestů používaných těmito osobami sloučeny dohromady a ve výsledcích zohledněny, jako by se jednalo pouze o jednu osobu.

Vzhledem k výše uvedenému lze konstatovat, že výsledky průzkumu potvrzují trend demografického vývoje v ČR po roce 1989 v tom smyslu, že v sekundárních rodinách respondentů se celkem narodilo méně dětí, než tomu bylo v rámci jejich rodin primárních v předrevoluční éře. Kromě toho se zvýšil i počet jedináčků.

Analýzou dat shromážděných v průběhu všech dvanácti interview bylo zjištěno, že dotazovaní respondenti uvedli celkem dvacet různých způsobů (viz tabulka číslo 2), jakými byli oni sami (popř. jejich sourozenci) ve věku od šesti do jedenácti let trestáni ze strany (ne)vlastních rodičů v rámci primárních rodin, přičemž sedm z těchto výchovných sankcí mělo podobu trestů fyzických.

Ohledně situace v sekundárních rodinách respondentů uvedli dotazovaní celkem šestnáct různých způsobů, jakými oni sami nebo jejich partneři v roli otců/matek trestají (popř. trestali) jimi vychovávané (ne)vlastní děti ve věku od šesti do jedenácti let (viz tabulka číslo 2). Celkem pět z těchto trestů připadlo na tresty fyzické.

Tabulka 2: *Způsoby trestání dětí v primárních a sekundárních rodinách*

Druh trestu	Primární rodina	Sekundární rodina
Nucený půst	1	0
Fyzická námaha (<i>dřepey</i>)	0	1
Bolestivý úchop	1	0
Nepohodlná poloha (<i>klečení s knihou</i>)	1	0
Pohlavek	4	8
Facka	0	0
Bití (rukou)	7	7
Bití (předmětem)	4	2
Zákaz sledování TV (<i>gramofon, magnetofon</i>)	7	11
Zákaz používání PC (<i>notebook, iPod, tablet</i>)	1	8
Vykázání z místnosti/bytu	2	3
Dřívější uložení ke spánku	1	0
Redukce kapesného	1	2
Domácí práce (nad rámec běžných povinností)	2	3
Extra „domácí úkoly“ zadané rodičem (<i>čtení z čítanky, písemná cvičení</i>)	2	1
Oddalování výkonu trestu	1	0
Domácí vězení	8	9
(Dočasný) Zákaz návštěvy zájmových kroužků	0	2
Omezení přístupu k (jiným) oblíbeným věcem (<i>hračky, knihy, hry, časopisy, bicykl, pes, jídlo</i>)	1	1
Nedobití kreditu v mobilu	0	2
Ignorace rodičem	1	0
Vulgární nadávky	2	2
Hrozby (<i>odstěhování k otci</i>)	1	0

Zdroj: vlastní zpracování na základě průzkumného šetření

Jednoznačně nejrozšířenější formou trestů nefyzického charakteru byl u obou typů rodin zákaz užívání (dnes dá se říci již klasických) přístrojů zprostředkujících zábavu, to znamená *zákaz sledování programu v TV*, popřípadě *zákaz poslouchání gramofonu či magnetofonu*. Tento způsob trestu byl aplikován v sedmi primárních a jedenácti sekundárních rodinách, přičemž největší podíl přirozeně připadnul na zákaz sledování TV. Na pomyslném druhém místě stojí trest takzvaného „*domácího vězení*“ užívaný v osmi primárních a devíti sekundárních rodinách. Třetím nejpočetnějším nefyzickým trestem byl *zákaz užívání počítačů* (popř. další zábavní elektroniky jako např. iPody, tablety, notebooky apod.). Zde stojí

za povšimnutí výrazný nárůst četnosti tohoto druhu výchovné sankce po listopadu 1989. Zatímco v primárních rodinách respondentů byl zákaz užívání PC uplatňován pouze v jednom jediném případě, v sekundárních rodinách se týkal již osmi domácností. Je zřejmé, že tento progresivní posun kopíruje prudký rozmach informačních technologií, kdy prostředky výpočetní techniky začaly postupem času pronikat i do řadových domácností. Z dalších (již však zřetelně méně rozšířených) metod trestání lze ještě zmínit *vykázání dítěte z místnosti* (popř. z prostoru bytu) zmiňované u dvou primárních a tří sekundárních rodin, dále *trest domácích prací (nad rámeček běžných povinností)* zmiňovaný u dvou primárních a tří sekundárních rodin či *trest udělování vulgárních nadávek dítěti* užívaný ve dvou rodinách primárních a ve stejném počtu rodin sekundárních.

V případě trestů fyzického charakteru v rodinách posuzovaných osob zjevně nedošlo k výraznějšímu posunu ve směru od postupného upouštění od užívání fyzických trestů k jiným výchovným prostředkům (popř. alespoň k netělesným trestům), jak by snad bylo možné předpokládat. Jako pozitivní se sice jeví redukce případů užívání trestu *bití předmětem* (4 případy v rodinách primárních oproti 2 případům v rodinách sekundárních) a pokles počtu případů užívání trestu *facka* (2 případy v primárních rodinách a 1 případ v sekundárních rodinách), avšak související fyzický trest *bití rukou* (nejčastěji na hýždě) je v obou typech rodin zastoupen stejnou měrou (8 případů) a u trestu *pohlavek* dokonce došlo k navýšení počtu ze čtyř případů v primárních rodinách na osm případů v rodinách sekundárních.

Ve všech zaznamenaných případech užívání trestu *bití předmětem* tuto sankci dítěti ukládal otec, který nad to současně k postihování dítěte používal i trest *bití rukou*. Jedinou výjimkou je matka respondenta číslo 1, která k trestání používala bití vařečkou na hýždě, přičemž trestu *bití rukou* nepoužívala vůbec. V primárních rodinách byli respondenti (popř. jejich sourozenci) bití *pantoflí* (respondent číslo 2), *plastovým prutem* (respondent číslo 8), *vodítkem na psa* (respondent číslo 1), *vařečkou* (respondenti číslo 1 a 2) a *páskem* (respondenti číslo 2 a 11). V sekundárních rodinách byl *páskem* bit respondent číslo 2 a *vařečkou* respondent číslo 11.

Data zaznamenaná v tabulce číslo 3 udávají, v kolika primárních či sekundárních rodinách byl, na jedné straně otcem, a na druhé straně matkou, ukládán určitý druh fyzického trestu. Výsledky průzkumu poskytly celkem

očekávatelný výsledek, že k udělování tělesných trestů inklinují jednoznačně více muži než ženy.

Tabulka 3: Ukládání fyzických trestů podle pohlaví rodiče a druhu rodiny

Druh fyzického trestu	Matka		Otec	
	PR	SR	PR	SR
Pohlavek	4	2	3	7
Facka	2	1	2	0
Bití (rukou)	1	2	6	7
Bití (předmětem)	1	0	4	2
Bolestivý úchop	0	0	1	0
Nepohodlná poloha	1	0	1	0
Fyzická námaha (<i>dřeby</i>)	0	0	0	1
Nucený půst	0	0	1	0

Zdroj: vlastní zpracování na základě průzkumného šetření

Pro zodpovězení výzkumné otázky bylo nejdůležitější porovnání jednotlivých druhů výchovných trestů užívaných v primárních a v sekundárních rodinách respondentů. V rámci primárních rodin byly získány tři výchozí okruhy informací:

1. výčet jednotlivých druhů výchovných trestů používaných (ne)vlastními rodiči respondenta (bez zohlednění pohlaví rodiče);
2. výčet jednotlivých druhů výchovných trestů používaných pouze (ne)vlastním rodičem stejného pohlaví jako respondent;
3. výčet jednotlivých druhů výchovných trestů používaných pouze (ne)vlastním rodičem odlišného pohlaví než respondent.

Každý z těchto tří výsledků byl posléze v tabulce číslo 4 odděleně porovnán se čtvrtým okruhem informací týkajících se sekundárních rodin respondentů. V tomto případě se jednalo o výčet jednotlivých druhů výchovných trestů, které sám respondent ukládá/ukládal jím vychovávaným dětem (bez ohledu na to, zda byly děti vlastní či nikoli). Komparací těchto dat bylo následně zjištěno, že například respondent číslo 3 trestá své děti třemi z celkem pěti výchovných trestů užívaných v minulosti (při výchově jeho vlastní osoby nebo osoby jeho sourozence) respondentovým otcem a matkou. Tento poměr byl v tabulce ve sloupci „*Oba rodiče*“ znázorněn číselným údajem 5/3 a současně i procentuálním ekvivalentem tohoto údaje, tedy 60 %. Dále bylo zjištěno, že respondent číslo 3 používá tři ze čtyř trestů používaných jeho otcem (tedy osobou stejného pohlaví) a žádný z trestů

používaných respondentovou matkou. Tyto poměry 3/4 a 1/0 byly uvedeny v příslušných polích ve sloupcích „*Rodič stejného pohlaví*“ a „*Rodič odlišného pohlaví*“.

V některých případech používali jak otec, tak matka stejný druh výchovného trestu. V takovém případě byl tento oběma rodiči užívaný druh trestu započítán ve sloupci „*Oba rodiče*“ pouze jednou.

V tabulce číslo 4 byly u respondentů zohledněny pouze ty druhy trestů (viz číselné údaje nacházející se za lomítka), které jsou shodné s tresty užívanými v minulosti jejich rodiči. Je samozřejmé, že respondenti kromě toho v mnoha případech užívají či užívali i další (jejich rodiči neužívané) druhy trestů.

Během interview byl shromažďován ještě pátý okruh informací týkajících se druhu výchovných trestů užívaných partnery (manželi, manželkami) respondentů. Tato data (dokreslující situaci v sekundárních rodinách respondentů) se z hlediska zaměření průzkumu nejeví jako relevantní, protože mezi rodiči respondenta a respondentovým partnerem (či partnery) logicky nemůže dojít k transgeneračnímu přenosu. Z toho důvodu nebyla tato data zohledněna.

Ve sloupci „*Rodič odlišného pohlaví*“ bylo při výpočtu celkové průměrné shody (kdy vyšla hodnota 51 %) zohledněno pouze jedenáct z dvanácti respondentů, neboť na výchově respondentky číslo 12 se ve sledovaném období vůbec nepodílela mužská osoba.

Tabulka 4: *Míra transgeneračního přenosu způsobů trestání dětí mezi respondenty a jejich rodiči*

Respondent číslo	Oba rodiče		Rodič stejného pohlaví		Rodič odlišného pohlaví	
1	7/2	29 %	7/2	29 %	6/1	17 %
2	2/2	100 %	2/2	100 %	2/2	100 %
3	5/3	60 %	4/3	75 %	1/0	0 %
4	6/3	50 %	5/2	40 %	5/3	60 %
5	1/1	100 %	1/1	100 %	1/1	100 %
6	2/1	50 %	1/1	100 %	2/1	50 %
7	4/0	0 %	4/0	0 %	2/0	0 %
8	9/4	44 %	8/4	50 %	3/2	67 %
9	4/3	75 %	3/2	67 %	1/1	100 %
10	3/0	0 %	3/0	0 %	2/0	0 %
11	7/2	29 %	7/2	29 %	5/0	0 %
12	2/1	50 %	2/1	50 %	-/-	- %
Celkem	49 %		53 %		51 %	

Zdroj: vlastní zpracování na základě průzkumného šetření

Výsledky šetření uvedené v tabulce číslo 4 (které jsou odpovědí na výzkumnou otázku) naznačují, že míra transgeneračního přenosu ve vztahu k trestům užívaným při výchově dětí je v sekundárních rodinách respondentů nízká a pohybuje se okolo padesáti procent. Je tomu tak i při porovnání výchovných praktik respondentů s tresty používanými výhradně rodiči stejného pohlaví, kdy vzájemná shoda činí v průměru pouze 53 %. I když jde o nejvyšší celkovou shodu ze tří možných porovnávaných variant (viz sloupce „Oba rodiče“, „Rodič stejného pohlaví“ a „Rodič odlišného pohlaví“), navýšení je oproti dalším dvěma průměrným výsledkům (tj. 49 % a 51 %) minimální. To je poněkud překvapující zjištění, vyjdeme-li z předpokladu, že respondent se bude pravděpodobně více identifikovat s rodičem identického pohlaví, čemuž by tudíž měla odpovídat i výraznější shoda ve výčtu společně užívaných výchovných trestů.

Výsledky uvedené v tabulce číslo 4 nepřímou potvrzují i odpovědi respondentů na otázku číslo 4 a 5. Tři respondenti (číslo 7, 8 a 12) zhodnotili alespoň jednoho ze svých (ne)vlastních rodičů jako negativní vzor rodičovského chování. Šest respondentů (číslo 1, 3, 4, 5, 9 a 10) považuje své (ne)vlastní rodiče v dané oblasti obecně vzato za pozitivní vzor, ovšem s jistými kritickými výhradami k některým

dílčím výchovným praktikám alespoň jednoho z rodičů. Pouze tři z respondentů (číslo 2, 6 a 11) shledávají své (ne)vlastní rodiče jako jednoznačně pozitivní příklad rodičovského chování, přičemž vůči jejich výchově nemají žádné námitky.

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že celkem devět respondentů z dvanácti (tj. 75 %) považuje či považovalo za žádoucí vyvarovat se určitých výchovných chyb, kterých se v oblasti trestání dětí v minulosti dopouštěli jejich rodiče. Sedm (tj. 58 %) respondentů (číslo 1, 3, 5, 7, 9, 10, 12) je toho názoru, že byli v tomto ohledu úspěšní. Přinejmenším z jejich subjektivního hodnotícího pohledu se jim tedy údajně podařilo či daří plnit předsevzetí, že nebudou opakovat pochybení předchozí generace. Pakliže by to byla pravda a respondenti by skutečně byli schopni odpoutat se na základě racionální volby od nežádoucích výchovných praktik svých rodičů, tak tato skutečnost by v konečném důsledku způsobila redukci míry transgeneračního přenosu.

Pro úplnost doplňuji, že pouze dva respondenti (číslo 8 a 11) přiznali, že v tomto směru (částečně) selhali. Respondent číslo 4 uvedl, že si žádná předsevzetí ohledně způsobu výchovy svých vlastních potomků před založením rodiny nedal, ani se nad touto problematikou předem příliš nezamýšlel.

Jak již bylo uvedeno výše, průzkum byl založen na předpokladu, že: „*Lidé v důsledku transgeneračního přenosu při výchově (resp. trestání) svých dětí kopírují způsob trestání, kterému byli v dětství sami vystaveni ze strany svých rodičů.*“ S odkazem na výsledky průzkumu lze konstatovat, že ve skupině respondentů není míra tohoto „kopírování“ (tedy transgeneračního přenosu) příliš vysoká. Zde je třeba si uvědomit, že škála standardních (tradičních) výchovných trestů není tak různorodá, abychom bez větších obtíží nemohli najít shodné tresty i v porovnání mezi dvěma namátkou vybranými rodinami, které spolu nejsou vůbec příbuzensky spřízněny. Takovou shodu bezesporu nelze vysvětlovat působením transgeneračního přenosu, nýbrž se jedná pouze o náhodu, případně zesílenou skutečností, že srovnávané rodiny pocházejí ze stejného sociokulturního prostředí. V tomto kontextu se tudíž míra shody na hranici padesáti procent jeví jako nízká.

Závěr

Sociálně-pedagogickou hodnotu a přínos mé práce spatřuji přinejmenším v tom, že jsem jejím prostřednictvím přiměl průzkumu se účastníci respondenty, ohlédnout se do doby jejich dětství a zamyslet se nad otázkou, jakým způsobem se jejich tehdejší zážitky po mnoha letech odrazily v přístupu k vlastním dětem. V některých případech to bylo jistě ohlédnutí neradostné až bolestivé, ale současně možná také i ohlédnutí přinášející uvolňující katarzi. Kromě zodpovězení výzkumné otázky bylo totiž mým vedlejším cílem také podnítit dotazované osoby alespoň k částečné reflexi určitých událostí jejich života tak, aby v nově získané transgenerační perspektivě kriticky přehodnotily svůj současný vztah k potomkům a především ke způsobu, jakým je vychovávají. Krátká účast na mém výzkumném projektu jistě sama o sobě neměla potenciál zásadním způsobem změnit hluboce zakořeněné rodičovské postoje respondentů, ale snad mohla v jejich myslích vzbudit přinejmenším potřebu klást si určité otázky a pokusit se na tyto otázky najít odpovědi. Tím by byl alespoň teoreticky splněn nutný výchozí předpoklad pro případné pozdější změny jejich chování, směřující k přerušování retraumatizace dalších generací. Tím není řečeno, že by se s tímto problémem potýkali všichni respondenti.

Další přínos své práce spatřuji ve skutečnosti, že jsem si díky studiu odborné literatury zodpověděl některé dosud nevyjasněné otázky týkající se mého vztahu k vlastním rodičům (zejména otci) a získal vodítka, jak postupovat při výchově svého téměř tříletého syna. Teprve budoucnost však ukáže, nakolik obstojím ve své roli otce při konfrontaci s rodinnou tradicí.

Jak bylo uvedeno ve vyhodnocení praktické části této práce, ve skupině respondentů se míra transgeneračního přenosu pohybovala kolem padesáti procent, přičemž tuto hodnotu transferu jsem s ohledem na výše specifikované souvislosti interpretoval jako nízkou. Nezodpovězenou otázkou zůstává, jak se na této skutečnosti odrazily společenské tlaky způsobené změnami české společnosti po roce 1989. Je třeba opět zdůraznit, že respondenti byli do výzkumného vzorku záměrně vybíráni tak, aby šlo o ročníky, které převážnou část dětství prožily v éře socialismu a jejich potomci se narodili až po změně politického režimu. Události listopadu 1989 jistě nepředstavovaly nějaký zásadní předěl, který by ze dne na den změnil smýšlení občanů, včetně jejich postojů k výchově dětí. Na druhou stranu nelze popřít, že naše společnost byla náhle vystavena vlivům, od kterých byla po dobu předchozích

čtyřiceti let uměle izolována. Vývojem, kterým si demokratické státy západní Evropy postupně prošly v průběhu těchto čtyř dekad, si Česko prošlo v nepoměrně kratší době v jakési akcelerované formě. Tato diskontinuita (viz kapitola 8.1 *Společenskohistorické podmínky*) se nutně musela mimo jiné odrazit i ve způsobu, jakým lidé pohlížejí na problematiku výchovy a výchovných trestů. Lze tedy předpokládat, že u populace narozené mezi lety 1971 a 1980 pravděpodobně dojde k redukci míry transgeneračního přenosu, oproti srovnání míry transferu mezi generací rodičů a prarodičů této kohorty. Výsledky průzkumu naznačují, že by tento předpoklad mohl být oprávněný, nicméně jeho potvrzení či vyvrácení by si vyžádalo podrobnější výzkumné šetření.

Jedním z možných vysvětlení předpokládaného snížení transgeneračního přenosu ve způsobu trestání dětí by mohla být obecně větší citlivost novodobé české společnosti k této problematice soužití rodičů a dětí. Náznakem možného budoucího směřování by mohl být návrh zákona bývalé ministryně pro oblast lidských práv a národnostních menšin Džamily Stehlíkové z roku 2008. Tento návrh si po vzoru jiných zemí Evropské unie kladl za cíl právně upravit oblast trestání dětí – respektive zakázat užívání fyzické formy trestů. Zmíněná iniciativa svého času vzbudila mediální debatu o přiměřenosti takovýchto výchovných metod. Dlužno dodat, že předložený návrh nebyl uveden v platnost. Je však možná jen otázkou času, než přijde doba, kdy i do této intimní sféry rodinného soužití vstoupí stát a dá trestání dětí legislativní rámec, jako je tomu u našich západních sousedů.

Na samý závěr si dovoluji citovat myšlenku Zdeňka Matějčka, která ve své jednoduchosti vystihuje samou podstatu a smysl transgenerační psychologie: „*Jde tu o jakýsi podivuhodný koloběh dobrého i zlého mezi lidskými generacemi – a nám jde přirozeně o to, aby to dobré nabývalo vrchu.*“¹⁸³ Tato věta se stala jakýmsi mým mottem a zdrojem inspirace.

¹⁸³ MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha: Portál, 1996. s. 12.

Seznam použité literatury

Tištěné monografie:

ANTIER, E. *Agresivita dětí*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 104 s. ISBN 80-7178-808-2

BENDL, S. *Jak předcházet nekázni, aneb, Kázeňské prostředky*. 1. vyd. Praha: ISV nakladatelství, 2004. 208 s. ISBN 80-86642-14-3

BENÍŠKOVÁ, T. *Když dítě lže*. 1. vyd. Praha: Grada, 2010. 106 s. ISBN 978-80-247-2309-9

BRISCH, K. H. *Poruchy vztahové vazby: od teorie k terapii*. 1. vyd. Praha: Portál, 2011. 311 s. ISBN 978-80-7367-870-8

CANGELOSI, J. *Strategie řízení třídy: jak získat a udržet spolupráci žáků při výuce*. 4. vyd. Praha: Portál, 2006. 289 s. ISBN 80-7367-118-2

CARR-GREGG, M. *Psychické problémy v dospívání*. 1. vyd. Praha: Portál, 2012. 142 s. ISBN 978-80-262-0062-8

ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování*. Dotisk 1. vyd.. Praha: Karolinum, 1997. 415 s. ISBN 80-7066-534-3

ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. 1. vyd. Praha: ISV, 1996. 302 s. ISBN 80-85866-15-3

ČÁP, J. – MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. 655 s. ISBN 80-7178-463-X

ČAPEK, R. *Odměny a tresty ve školní praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. 160 s. ISBN: 978-80-247-1718-0

DELAROCHE, P. *Rodiče, nebojte se říkat ne*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. 138 s. ISBN 80-7178-441-9

DOBSON, J. *Dětský vzdor*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1995. 177 s. ISBN 80-85495-37-6

ELLIOTT, J. – PLACE, M. *Dítě v nesnázích: prevence, příčiny, terapie*. 1. vyd. Praha: Grada, 2002. 206 s. ISBN 80-247-0182-0

FISCHER, S. – ŠKODA, J. *Sociální patologie*. 1. vyd. Praha: Grada, 2009. 218 s. ISBN 978-80-247-2781-3

GELDARDOVÁ, K. – GELDARD, D. *Dětská psychoterapie a poradenství*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. 328 s. ISBN 978-80-7367-476-2

GIDDENS, A. *Sociologie*. 1. vyd. Praha: Argo, 1999. 595 s. ISBN 80-7203-124-4

- GJURIČOVÁ, Š. – KUBIČKA, J. *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. 182 s. ISBN 80-247-0415-3
- HADJ-MOUSSOVÁ, Z. *Pedagogická a sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. 126 s. ISBN 978-80-7290-587-4
- HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče*. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2009. 286 s. ISBN 978-80-7367-628-5
- JANOŠOVÁ, P. *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. 285 s. ISBN 978-80-247-2284-9
- JANOUŠEK, J. *Sociální psychologie : celost. vysokošk. učebnice pro stud. filozof. fakult.* 1. vyd. Praha: SPN, 1988. 185 s. [údaj o ISBN v publikaci chybí]
- JEDLIČKA, R. *Výchovné problémy s žáky z pohledu hlubinné psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2011. 246 s. ISBN 978-80-7367-788-6
- KIMPLOVÁ, T. *Základy psychologie manželského a rodinného soužití*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2008. 87 s. ISBN 978-80-7368-619-2
- KOHOUTEK, R. *Vývoj a výchova dítěte v rodině*. [pořadové číslo vydání publikace chybí]. Brno: CERM, 1998. 17 s. ISBN 80-7204-105-3
- KOŤA, J. – TRPIŠOVSKÁ, D. – VACÍNOVÁ, M. *Sociální psychologie: vybrané kapitoly*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha, 2013. 176 s. ISBN 978-80-7452-029-7
- KOUKOLÍK, F. - DRTILOVÁ, J. *Vzpouza deprivantů : nestvůry, nástroje, obrana*. Nové, přeprac. vyd. Praha: Galén, 2006. 327 s. ISBN 978-80-7262-410-2
- KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. 215 s. ISBN 978-80-7367-383-3
- KUCHAŘOVÁ, V. – ŠŤASTNÁ, A. (eds.) *Partnerství, rodina a mezigenerační vztahy v české společnosti*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2009. 154 s. ISBN 978-80-870074-76-1
- LACINOVÁ, L. – ŠKRDLÍKOVÁ, P. *Dost dobří rodiče, aneb, Drobné chyby ve výchově dovoleny*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. 157 s. ISBN 978-80-7367-442-7
- LANGMEIER, J. *Vývojová psychologie pro dětské lékaře*. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1983. 223 s. [ISBN publikace chybí]
- LANIADO, N. *Máte neklidné dítě?* 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 110 s. ISBN 80-7178-868-6

- LEMAN, K. *Jak vychovat děti a nepřijít o rozum: principy, jež učí sám život*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 2011. 198 s. ISBN 978-80-7255-241-2
- MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. 1. vyd. Praha: Portál, 1996. 143 s. ISBN 80-7178-085-5
- MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?*. 6. vyd. Praha: Portál, 2007. 109 s. ISBN 978-80-7367-270-6
- MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. 161 s. ISBN 80-86429-19-9
- MILLER, A. *Am Anfang war Erziehung*. 1. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1980. 321 s. ISBN 3-518-03639-4
- MILLEROVÁ, A. *Dětství je drama*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. 92 s. ISBN 80-7106-090-9
- MILLOVÁ, K. *Psychologie celoživotního vývoje: uvedení do moderních teorií*. 1. vyd. Brno: Host, 2012. 126 s. ISBN 978-80-7294-699
- MLČÁK, Z. *Vybrané kapitoly z psychologie manželství a rodiny*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 1996. 150 s. ISBN 80-7042-452-4
- MUCHA, I. *Sociologie: základní texty*. 2. rozš. vyd. Pelhřimov: Vydavatelství 999, 2004. 302 s. ISBN 80-86391-13-2
- NAKONEČNÝ, M. *Motivace lidského chování*. 1. vyd. Praha: Academia, 1996. 270 s. ISBN 80-200-0592-7
- NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1999. 287 s. ISBN 80-200-0690-7
- PELIKÁN, J. *Pomáhat být: otevřené otázky teorie provázející výchovy*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. 159 s. ISBN 978-80-246-0345-2
- PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 2005. 472 s. ISBN 978-80-200-1499-3
- PREKOPOVÁ, J. *Malý tyran: co vlastně děti potřebují*. 3. vyd. Praha: Portál, 1999. 156 s. ISBN 80-7178-319-6
- PREKOPOVÁ, J. – SCHWEIZEROVÁ, Ch. *Neklidné dítě: rádce pro zneklidněné rodiče*. 1. vyd. Praha: Portál, 1994. 143 s. ISBN 80-7178-019-7
- RABUŠIC, L. *Kde ty všechny děti jsou?: porodnost v sociologické perspektivě*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 238 s. ISBN 978-80-7419-024-7
- REICHEL, J. *Kapitoly systematické sociologie*. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. 260 s. ISBN 80-86432-80-7

- ROGGE, J.-U. *Děti potřebují hranice*. 4. vyd. Praha: Portál, 2009. 131 s. ISBN 978-80-7367-634-6
- ROGGE, J.-U. *Rodiče určují hranice*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 182 s. ISBN 80-7178-990-9
- ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Brno: Paido, 1998. 268 s. ISBN 80-85931-48-6
- ŘÍČAN, P. *S dětmi chytře a moudře: psychologie výchovy pro rodiče a prarodiče*. 1. vyd. Praha: Portál, 2013. 174 s. ISBN 978-80-262-0343-8
- SHARRY, J. *Řešíme problémy s výchovou dětí a dospívajících*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2006. 143 s. ISBN 80-251-1295-0
- SHEEDYOVÁ-KURCINKOVÁ, M. *Problémové dítě v rodině a ve škole*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. 284 s. ISBN 80-7178-174-6
- SINGLY, F. *Sociologie současné rodiny*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. 127 s. ISBN 80-7178-249-1
- SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. 2. přeprac. vyd. Praha: Portál, 2007. 219 s. ISBN 978-80-7367-250-8
- ŠIMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled sociální psychologie*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. 181 s. ISBN 80-244-0929-1
- ŠÍPOVÁ, I. *Model manželství rodičů jako ovlivňující faktor vývoje osobnosti a budoucího manželství*. Praha: Výzkum. ústav psychiatrický, 1985. 77 s. Zprávy / Výzkum. ústav psychiatrický; Čís. 70. [údaj o ISBN chybí]
- TÓTHOVÁ, J. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny: transgenerační přenos vzorců rodinného traumatu a zdroje jeho uzdravení*. 1. vyd. Praha: Portál, 2011. 250 s. ISBN 978-80-7367-856-2
- TRAPKOVÁ, L. – CHVÁLA, V. *Rodinná terapie psychosomatických poruch*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 227 s. ISBN 80-7178-889-9
- Understanding child abuse and neglect*. [údaj pořadovém čísle vydání chybí] Washington, DC: National Academy Press, 1993. 393 p. ISBN 0309048893
- VALÍŠOVÁ, H. – KASÍKOVÁ, H. *Pedagogika pro učitele*. 2. rozš. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2011. 456 s. ISBN 978-80-247-3357
- VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*. 1. vyd. Praha: Grada, 2004. 116 s. ISBN 80-247-0814-0
- VÁGNEROVÁ, M. *Základy psychologie*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004. 356 s. ISBN 80-246-0841-3

ZIMBARDO, P. G. *Psychologie*. 4. neubearb. Aufl. Berlin, Heidelberg, New York, Tokyo, 1983. 784 s. ISBN 3-540-12123-4

Kapitoly v tištěných monografiích (různí autoři jednotlivých kapitol):

BAČOVÁ, V. Problematika rodu v psychologii – sociální psychologie ženy a muže. In *Sociální psychologie*. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: Grada, 2008. s. 161-178. ISBN 978-80-247-1428-8

DYDŇANSKÁ, R. Transgenerační přenos. In *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*. 1. vyd. Praha: Ireas, 2007. s. 119-125. ISBN 978-80-86684-47-5

GILLERNOVÁ, I. Podpora sociálního a emocionálního vývoje dětí v mateřské škole. In *Psychologie pro učitelky mateřské školy*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003. s. 131-137. ISBN 80-7178-799-X

MAJERČÍKOVÁ, J. – ČAPEK, R., O rodinné výchově, o výchově člověka pro rodinu. In *Dialogy o výchově: antologie studijních textů k předmětu Teorie výchovy*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006. 146 s. ISBN 80-7041-931-8

MASÁKOVÁ, V. Psychologický pohled na vývoj rodiny a potřeby dětí. In *Rodiče, děti a jejich problémy: sborník studií*. 1. vyd. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2011. s. 26-33. ISBN 978-80-904920-0-4

PAVLIKOVÁ, E. – LACINOVÁ, L. – ŠIRŮČEK, J. Temperament kojence a batolete ve vztahu k utváření výchovných postojů u matek. In *Utváření a vývoj osobnosti: Psychologické, sociální a pedagogické aspekty*. 1. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2002. s. 55-60. ISBN 80-85947-83-8

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. Nová demografická situace v České republice od počátku devadesátých let. In *Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993-2008*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. s. 37-46. ISBN 978-80-7419-024-7

VANÍČKOVÁ, E. Rizikové faktory syndromu zneužívaného a zanedbávaného dítěte. In *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*. 1. vyd. Praha: Ireas, 2007. s. 75-84. ISBN 978-80-86684-47-5

Články v tištěných seriálových publikacích:

ČÁP, J. Způsob výchovy v rodině a jeho interakce s dalšími podmínkami ve vývoji dítěte. *Psychológia a patopsychológia*, 1995, roč. 30, č. 2, s. 147-163. ISSN 0555-5574

ČÁP, J. - ČECHOVÁ, V. Způsob výchovy v rodině a užití dotazníku pro jeho zjišťování v pedagogicko-psychologické poradně In. *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica I. Studia Psychologica* 8. Praha: Univerzita Karlova, 1991. s. 57-70. ISSN 0567-8293

IJZENDOORN, V. M. H.: Intergenerational transmission of parenting: A review of studies of nonclinical populations. In *Developmental Review*. 1992, no. 12, p. 76-99. ISSN 0273-2297/92

KUČERA, M. Padesát let hodnocení populačního vývoje České republiky. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*, 2008, roč. 50, č. 4, s. 230-239. ISSN 0011-8265

ŠÍDLO, L. Faktory ovlivňující regionální diferenciaci plodnosti v Česku na počátku 21. století. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*, 2008, roč. 50, č. 3, s. 186-198. ISSN 0011-8265

Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje. Praha: Český statistický úřad, 1958-. Vychází čtvrtletně. ISSN 0011-8265.

Seznam tabulek

Tabulka 1: <i>Rozdělení výchovných stylů podle J. Čápa</i>	25
Tabulka 2: <i>Způsoby trestání dětí v primárních a sekundárních rodinách</i>	95
Tabulka 3: <i>Ukládání fyzických trestů podle pohlaví rodiče a druhu rodiny</i>	97
Tabulka 4: <i>Míra transgeneračního přenosu způsobů trestání dětí mezi respondenty a jejich rodiči</i>	99